

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Nəbizadə Abbas Nəbi oğlu

**“Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyinin
möhkəmləndirilməsinə təsiri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 - “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: Beynəlxalq ticarət.

Elmi rəhbər: i.e.d.prof. A.Ş.Şəkərəliyev

Magistr proqramının rəhbəri: i.e.d.dos. N.B.Manafov

Kafedra müdiri: i.e.d.prof. A.Ş.Şəkərəliyev

BAKI - 2018

**Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyinin
möhkəmləndirilməsinə təsiri**

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	8
1.1.Xarici ticarətin konseptual əsasları	8
1.2. Xarici ticarət əlaqələri ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi.....	17
1.3. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası	28
II FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRİNİN MÜASİR DURUMU VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	35
2.1. Xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin maliyyə sabitliyinə təsirinin təhlili və onun yaxşılaşdırılması zəruriliyi	35
2.2. Dövlətin xarici ticarət siyasəti və onun tənzimlənməsi: mövcud olan problemlər	51
2.3. Azərbaycanın maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə yeri.....	57
III FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFININ MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ YERİ VƏ PERSPEKTİV İMKANLAR	65
3.1.Müasir mərhələdə Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində xarici ticarət və maliyyə sabitliyinin rolunun artması.....	65
3.2.Xarici ticarət və maliyyə sabitliyi sahəsində tənzimləməyə dair beynəlxalq təcrübədən istifadənin təkmilləşdirilməsi yolları	71
3.3. Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinin perspektiv həll yolları.....	78
NƏTİCƏ	83
Ədəbiyyat siyahısı.....	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünyanın tanınmış iqtisadçıları dövləti maliyyə, büdcə ilə pul - kredit siyasəti tərəfindən iqtisadiyyatın sabitləşdirilməyi, böhranın, işsizliyin, inflyasiyanın aradan götürülməsinin mümkünlüyünün elmi üsullarını işləyib hazırlamışlar.

Maliyyə - büdcə siyasəti yüksək işsizlik ilə zəif inflyasiya zamanı milli iqtisadiyyatın stimullaşdırılmağı, yaxud sürətli inflyasiya ilə aşağı səviyyəli işsizlik vaxtlarında onun ləngidilməyinə istiqamətləndirilmiş dövlət xərcləri ilə vergiqoyma məsələlərinə toxunmaqdadır.

Azərbaycanda iqtisadi artışı təmin etmək və əhalininin maddi rifahını yaxşılaşdırmanın başlıca amili sabitlikdir. Sabitlik iki yerə ayrılır: siyasi sabitlik ilə maliyyə sabitliyi. Ölkədə siyasi sabitlik möhkəmlənməkdədir. Bu isə xarici və daxili sərmayədarlar üçün xeyli mühüm göstəricidir. Sərmayədarların Azərbaycana axınının çoxalması ilk olaraq siyasi sabitliklə əlaqəlidir.

Maliyyə sabitliyi də inflyasiyanın səviyyəsi, büdcə kəsirinin azaldılmağı, manatın alıcılıq qabiliyyətinin çoxalması və dollara nəzərən məzənnəsinin möhkəmlənməyi və s. problemləri əhatə edir. Azərbaycan dövləti həyata keçirdiyi İqtisadi siyasəti ölkənin ən önəmli, aktual problemlərinin həllinə istiqamətlənib. Bu ilk olaraq istehsalı dirçəltmək və onun nəzdində əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməkdən təşkil olunmuşdur.

Ölkədə normal istehlak bazarının formalaşması, istehlak bazarının təmin olunması və tarazlaşdırılmağı, birinci növbədə, tələb və təklifin həcmi və strukturu, alıcıların gəlirləri ilə qiymətlər arasında uyğunluq olmasını tələb etməkdədir. Bu cür uyğunluğun yaranmağı əhəmiyyətli şəkildə xarici iqtisadi münasibətlərdən asılıdır. Əhali ilə ölkənin tələbatı təkəcə daxili istehsal hesabına yox, həmçinin də idxal hesabına formalaşır. Bundan başqa, idxal hesabına yerli istehsalı inkişaf etdirmək və əhəmiyyətliliyini artırmaq üçün əlavə perspektivlər yaranır.

Xarici ticarətdə dövlət iqtisadiyyatının inkişafını xarakterizə edən bütün proseslər dəqiq əks olunur. Bu proseslər idxalatçılar, ixracatçılar arasında qarşılıqlı münasibətlərin mürəkkəbliyini ilə bazar agentlərinin ziddiyyətlərini

göstərməkdədir. Xarici ticarətdə dövlətin iştirakı onun iqtisadi fəaliyyət səviyyəsi, ərazisi, əhalisinin sayı, doqal resurslarla təmin olunma səviyyəsi, daxili bazarın həcmi, iqtisadi siyasətin vəzifəsi və məqsədi ilə şərtlənməkdədir. Xarici ticarətin həcmi ilə sturkturu maddi istehsalın durumu, onun texniki səviyyəsi, ictimai əmək bölgüsünün fəaliyyət səviyyəsi ilə aşkar edilir. Qeyd olunduğu kimi, ölkəmizin xarici ticarət münasibətlərinin dinamik inkişafı, hər şeydən öncə, onun xarici ticarət təşkilatlarında iştirakı ilə şərtləndirilir. Ölkənin daxil olduğu və ya olacağı xarici ticarət təşkilatlarının qaydaları ilə şərtlərini öz ticarət siyasətinə tətbiq etməyi məhz ticarət əlaqələrinin genişləndirilməyinə yönəldir. Bu da xarici ticarətin həcmının artmasına, ixrac ilə idxalın strukturunun dəyişməyinə, ticarət münasibətlərinin lap da sadələşdirilməyi, liberallaşdırılmağı, dərinləşdirilməyi üçün zəmin yaradır.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin təşəkkülü və bu əlaqələr əsaslanmış xarici ticarət münasibətlərinin inkişafı hər şeydən öncə işgüzar fəaliyyət üçün vacibli ilkin şərtlərin yaradılmağını tələb edir ki, onun da ən mühüm tərkib hissələrindən biri iqtisadiyyatın bazar modelinə müvafiq hüquqi mexanizminin yaradılmağıdır. Bundan əlavə, məqsəd ölkəmizdə birinci növbədə xüsusi mülkiyyətə əsaslanmış özəl bölmə üzrə dəqiq və geniş qanunvericilik bazasının formalaşmağı, iş adamlarının, təsərrüfat subyektlərinin, xarici investorların sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə hüquqi təminatın yaradılmağı, həmçinin sahibkarlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməyinin və maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməyinin hüquqi əsaslarının mühafizəsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən bu cür qənaətə gəlmək olar ki, mövzu aktualıq kəsb edir. Mövzunun ölkəmizdə tədqiqinin zəif olması tədqiqatın elmi yeniliklər axtarışında olduğunu göstərir və bu da mövzunun aktuallığını daha da gücləndirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə təsirini öyrənmək tədqiqatın məqsədini təşkil edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilməlidir:

- ✓ Xarici ticarətin konseptual əsaslarını öyrənmək
- ✓ Xarici ticarətə dair günümüze qədər formalaşmış nəzəri-metodoloji yanaşmalara nəzər salmaq

- ✓ Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında xarici ticarət təşkilatların rolunu müəyyənləşdirmək
- ✓ Maliyyə sabitliyini xarici iqtisadi əlaqələr müstəvisində nəzərdən keçirmək
- ✓ Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsini göstərmək
- ✓ Azərbaycanın maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə yerini müəyyən etmək
- ✓ Xarici ticarət və maliyyə sabitliyi sahəsində tənzimləməyə dair beynəlxalq təcrübəyə nəzər salmaq
- ✓ Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinin perspektiv həll yollarını araşdırmaq

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Xarici ticarət əlaqələrinin tədqiqatın obyektı, bu əlaqələrin maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə təsiri isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasının maliyyə sabitliyi və xarici ticarət əlaqələri ilə bağlı yazılmış xarici ədəbiyyatlar və internet resursların ehtiyatlarından götürülmüş məlumatlar təşkil edir. Bununla yanaşı, dissertasiya işində yerli iqtisadçıların maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı əsərlərindən də istifadə edilmişdir.

İşin yazılmasının metodoloji əsasında elmi metodlar dayanır. Bu metodlar xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə təsirinin obyektiv və hərtərəfli təhlilinin tələblərinə əsaslanır. Tədqiqat metodların məcmusu və elmi idrak üsullarının tətbiqi ilə aparılmışdır. Abstrakt-məntiqi metod xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri aspektlərini açmağa və bu sahədə baş verən proseslərin əsas xarakteristikasını müəyyən etməyə imkan vermişdir.

İşdə induksiya və deduksiya metodlarından da istifadə edilmişdir. İnduksiya metodu ilə xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında maliyyə sabitliyinin rolu haqqında məlumatlar toplanılaraq sistemləşdirilmiş və tədqiq edilmişdir. Bu toplanmış məlumatlar əsasında deduksiya metodunun köməyi ilə nəticə və tövsiyələr işlənmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində və maliyyə sabitliyinə nail olunmasında istifadə edilə bilər. Bundan başqa, tədqiqat işi universitetlərdə tədris olunan fənlərin geniş öyrənilməsində tələbələr üçün əlavə ədəbiyyat ola bilər, eləcə də kurs işi, fərdi iş və diplom işlərinin yazılmasında faydalı ola bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında xarici ticarət təşkilatların rolu müəyyənləşdirilmişdir
- ✓ Maliyyə sabitliyini xarici iqtisadi əlaqələr müstəvisində nəzərdən keçirmək
- ✓ Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi göstərilmişdir
- ✓ Azərbaycanın maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə yerini müəyyən edilmişdir
- ✓ Xarici ticarət və maliyyə sabitliyi sahəsində tənzimləməyə dair beynəlxalq təcrübəyə nəzər salınmışdır
- ✓ Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinin perspektiv həll yolları araşdırılmışdır

İşin strukturu. Dissertasiya işi giriş, hər biri üç sualdan ibarət olan üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslə **xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji əsaslarına** hərs olunmuşdur. Bu fəslin izahını vermək üçün üç sual seçilmiş və təhlil olunmuşdur. Dissertasiya işinin birinci fəslinin ilk sualı Xarici ticarətin konseptual əsasları haqqındadır. Bu sualın seçilməsində əsas məqsəd məhz xarici ticarətin konsepsiyalarını araşdırmaqdır. Bu fəslin ikinci sualı isə xarici ticarətə dair günümüze qədər formalaşmış nəzəri-metodoloji yanaşmalardır. Bu sualın seçilməsində də əsas məqsəd məhz xarici ticarətə dair bugünüme kimi hansı nəzəriyyə və yanaşmaların formalaşdığını araşdırmaqdır. Nəhayət, bu fəslin son sualı xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında xarici ticarət təşkilatları və onların

xarakteristikasıdır. Bu sualın seçilməsində məqsəd isə xarici ticarət təşkilatlarının fəaliyyətini müəyyənləşdirmək və tətbiqinin mövcud vəziyyətini öyrənməkdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə **xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyi ilə əlaqəsinin xüsusiyyətlərinə** həsr edilmişdir. Bu fəslin birinci sualı xarici iqtisadi əlaqələr müstəvisində maliyyə sabitliyini izahıdır. Bu sualın seçilməsində əsas məqsəd odur ki, ölkəmizdə bazar əlaqələri tələblərinə müvafiq dayanıqlı və tarazlı İqtisadiyyatın formalaşmağı respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli inteqrasiya etməyi üçün əvvəlcə ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi lazımdır. Bu baxımdan bu başlıq aktualıq kəsb edir. Bu fəslin ikinci sualı isə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsidir. Bu sualın seçilməsində əsas məqsəd xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin öyrənilməsidir. Fəslin sonuncu sualı isə Azərbaycanın maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə yeridir. Bu sualın seçilməsinin əsasında maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə Azərbaycanın yeri göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin son fəslində **xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsində yeri və perspektiv imkanlardan** söhbət açılır. Bu fəslin izahı da üç sualla əhatələnmişdir. Bu fəslin ilk sualı beynəlxalq maliyyə institutlarının Azərbaycan İqtisadiyyatının inkişafında yerinin müəyyən edilməsinə həsr edilmişdir. Çünki xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında beynəlxalq maliyyə institutlarının yeri önəmlidir. Bu fəslin ikinci sualı isə xarici ticarət və maliyyə sabitliyi sahəsində tənzimləməyə dair beynəlxalq təcrübəyə həsr olunub. Bu sualı seçməkdə əsas məqsəd beynəlxalq təcrübəni öyrənməklə maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaqdır. Dissertasiya işinin son fəslinin son sualı isə Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinin perspektiv həll yolları haqqındadır. Bu sualı seçməkdə qarşıya qoyulan əsas məqsəd odur ki, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsin perspektiv həll yolları xarici ticarət əlaqələrinin inkişafın təkan verir. Dissertasiya işinin nəticə hissəsində bu mövzu ilə bağlı nəticələr və təkliflər öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Xarici ticarətin konseptual əsasları

Dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməyi, ölkələrin bir-birindən asılılığının get-gedə güclənməyi, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqəli olaraq ortaya çıxan problemlərin mürəkkəbləşməyi, hər şeydən öncə, milli iqtisadiyyatın formalaşmağı və dövlətin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin konseptual əsaslarının işlənib hazırlanmağı ilə əlaqəlidir.

Qeyd etmək vacibdir ki, çağdaş dünya təcrübəsinin və bütünlükdə, BIM-in nəzəri əsaslarının sistemli təhlili yuxarıda qeyd edilənlərin obyektiv xarakter daşdığını göstərməkdədir. Xarici ticarət xarici iqtisadi münasibətlərin realizasiyasının başlıca mexanizmi olaraq çıxış etməkdədir. BIM sistemində sərhədlərin get-gedə silinməyi, texnologiya, nəqliyyat ilə rabitə sferalarında əmələ gələn əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri sayəsində geniş yenidən istehsal sferasının əsas bazaları olan istehsal ilə mübadilənin lap da dərinləşməyi prosesini sürətləndirməklə gerçək fakt olaraq ortaya çıxmışdır. Hazırda istehsal olunmuş mal ilə xidmətlərin əsas hissəsi xarici ticarət vasitəsi ilə bazara çıxarılır, ya da bu məhsulların istehsalında xarici komponentlərdən istifadə edilir. Son 40 il müddətində beynəlxalq mal dövriyyəsi 15 dəfə, istehsal isə cəmi 6 dəfə çoxalmışdır [32, s.41].

Ölkəmizin potensial imkanları nöqtəyi-nəzərindən “kiçik ölkə” olduğunu, yəni nəinki dünya bazarında, həmçinin regional bazarlarda da mövcud situasiyaya təsir göstərmək imkanının yoxluğunu, əksinə, özünün bütünlükdə iqtisadi fəaliyyətinin təşkili ilə inkişafında real duruma uyğunlaşmaq məcburiyyətində olduğunu qəbul ediriksə, o zaman ölkənin xarici ticarət konsepsiyasının formalaşdırılmağında göstərilmiş cəhətləri nəzərə almaq və onu qlobal kontekstdə axtramaq lazım gəlir. Bu cəhətdən xarici ticarət konsepsiyası inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq 2 dövrə əsasən işlənib hazırlanmalıdır [32, s.42].

- 1) Keçid dövrünün xarici ticarət konsepsiyası.
- 2) Real bazar dövrünün xarici ticarət konsepsiyası.
1. Keçid dövrü öz mənası etibarı ilə ölkədə bazarın formalaşmağı və bu

keyfiyyət aspektində real bazar əlaqələrinin təşəkkülü ilə sona çatmalıdır.

2. Real bazar əlaqələrinin təşəkkülü prosesi sona çatdıqdan sonra ölkədə iqtisadi bazisin sosial iqtisadi mahiyyətində, eyni zamanda cəmiyyətin siyasi təşkilində əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri olmaqla ölkənin dünya iqtisadiyyatına funksional inteqrasiyası baş verəcəkdir. Göründüyü üzərə, xarici ticarətin konseptual əsasları dövlətin inkişaf mərhələlərinə müvafiq olaraq formalaşdırılmalı və metodoloji prinsiplərin tarixi səciyyə daşdığı birmənalı olaraq qəbul edilməlidir [13, s.73].

Respublikanın xarici ticarət konsepsiyası bütünlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib elementi olaraq nəzərdən keçirilməli və formalaşdırılmalıdır. Nəticədə, dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin yaradılmağı və möhkəmləndirilməyi birinci olaraq ticarətin təşkili ilə inkişafından birbaşa bağlıdır. Məhz, iqtisadi əlaqələrin getdikcə dərinləşməsi dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasında, həmçinin xarici ticarətdə köklü dəyişikliklər tələb etməkdədir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, ölkələrin inkişaf yollarını seçilməsi son dərəcə vacib məsələlərdən biridir. Bütünlükdə, milli iqtisadiyyatın xarici amillərlə sıx asılılığı və qarşılıqlı asılılığı yönündən 3 inkişaf modelini ayırmaq olar:

- 1) iqtisadiyyatın ixrac yönümünün yüksəldilməyini nəzərdə tutan inkişaf modeli;
- 2) idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli;
- 3) iqtisadi inteqrasiya modeli.

Həmin modellərdən hansısa birinin seçilməyi öz mahiyyəti baxımından xarici ticarət konsepsiyasının formalaşdırılmağı deməkdir. Bunun üçün də ölkəmizin mövcud potensialına əsasən bunların hansının daha mütərəqqi və məqsədəuyğun olduğunu araşdırmaq vacibdir. Nəticədə, ixrac yönümlü inkişaf çağdaş beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində əsas yer tutan modellərdən biri sayılır və milli iqtisadiyyatın göstərilmiş yöndə inkişafını tələb edir. Ancaq Azərbaycan Respublikasının həmin modeli tətbiq etməyi məqsədlə aşağıda göstərilən bir sıra problemlərin həlli vacibdir [25, s.43]:

1. Dünya bazarında əmələ gəlmiş vəziyyət məhsul ilə xidmətlərin ixracında tamamilən yeni amillər ilə parametrlərə əsaslanmağı tələb edir. Beləliklə, müasir texnika və texnologiyanın tətbiqi, yeni məhsullar istehsal artışıının və rəqabətin qeyri-müəyyənliyi dünya standartlarına cavab verməmiş məhsullar istehsal edən ölkəmizin ixrac perspektivlərini xeyli məhdudlaşdırır;

2. İxrac yönümlü inkişaf rəqabətə davam gətirməsi, yeni üstünlüklər əməl gətirməyi tələb etməkdədir. Belə ki, infrastruktura, marketinq ilə müasir texnologiyaların əldə olunması məqsədi ilə fasiləsiz olaraq investisiya qoyuluşları gerçəkləşdirilməlidir. Məlumdur ki, indiki şəraitdə maliyyə-valyuta resursları, belə ki, minimal tələbləri ödəmək iqtidarında olmadığı bir zamanda göstərilən yönlərdə iri həcmli kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi mümkün deyildir;

3. Belə ki, bütün imkan ilə vasitələrin mövcudluğu mühitində belə, ixrac yönümlü inkişaf modelinin tətbiq edilməsi və onun yerinin yüksəldilməyi istənilən nəticəni verə bilməz. Məhz, milli iqtisadiyyatın ixrac yönümünün gücləndirilməyi xarici bazarlardan ixrac asılılığı əmələ gətirir və nəticədə daxili sosial-iqtisadi situasiyaya güclü təsir edir. Məlumdur ki, mənəvi tərəf müqabillərində də iqtisadi situasiyanın pisləşməyi zəncirvari reaksiya doğurmaqla respublikada staqflyasiyanı sürətləndirməklə böhranlı hal yaradır. Ona görə də ixracat prosesinin mühim hissəsinin istiqamətləndiyi xarici bazarlara əməli yardım olunması problemi ortaya çıxır ki, bu da qlobal qarşılıqlı bağlılığı yeni keyfiyyət aspektləri kimi səciyyələndirməyi mümkündür.

Ölkənin xarici ticarət konsepsiyasının ağırlıq mərkəzi olaraq idxalı əvəz olunacaq istehsal sahələrinin təşkili modelinin də müəyyən nöqsanları mövcuddur. Əlbəttə, iqtisadi təhlükəsizliyi yönümündən müəyyən mal ilə mal qrupları üzrə idxal bağlılığına son qoyulmağı mühüm problemlərdən biridir. Ancaq bütün məhsul ilə xidmətlərə görə idxalı əvəz edən istehsal sahələrini inkişaf etdirmək həm hazırkı protensial, həm də sosial-iqtisadi səmərəliliyi baxımından mümkünsüzdür. İdxalı əvəz edən istehsal sahələrinin təşkili böyük həcmli investisiya qoyuluşları tələb edir, digər yöndən, respublikanın ayrı-ayrı istehsal amilləri ilə təchizi dərəcələri arasındakı müxtəliflik öz növbəsində xarici ticarətin strukturunu aydınlaşdırmaq

şəraiti yaradır ki, bunun da heç bir əsas olmadan dəyişdirilməyi xarici ticarət sferasında xeyli itkilərlə sonlana bilər.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü müddətində Azərbaycanın xarici ticarət konsepsiyasının əsas metodoloji prinsipi müqayisəli üstünlüklərdən ibarət olmalıdır. Ona görə də, bütün məhsul növləri üçün idxalı əvəz edəcək istehsal sferalarının təşkili istənilən faydanı verməyəcəkdir.

Ölkənin xarici ticarət konsepsiyasının mühim istinad bazası regional iqtisadi inteqrasiya ətrafı daxilində yaradılmış azad ticarət blokları sayıla bilər. Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası tipli ticarət zonalarının təşkili həm keçid dövrü zamanında, həmçinin də perspektivdə daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətin optimal uyğunluğuna əsaslanan xarici ticarət konsepsiyasını formalaşdırmağa və tətbiq etməyə şərait yaradardı.

Məlumdur ki, Azərbaycan keçid dövrünün əsas xüsusiyyətləri cəhətdən regional iqtisadi inteqrasiyaya funksional qoşulmağı mümkünsüzdür. Məhz ona görə də, azad ticarət bloklarına daxil olmaq birbaşa müasir həqiqətdən yaranan nəticədir. İndi Azərbaycan Avrasiya məkanında tək bir ölkədir ki, həmçinin 5 regional qruplaşmada iştirak edir [32, s.59]:

1. Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)
2. iqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT)
3. Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı
4. Türk dövlətlərinin iş birliyi şurası
5. GUÖAM (Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan, Moldova).

Ölkəmizin xarici ticarət konsepsiyası ümumilikdə respublikanın iqtisadi təhlükəsizlik sisteminə, birinci olaraq milli rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılmağı və fəaliyyətinə əsaslanmalıdır.

Göstərilən şəkildə xarici ticarət konsepsiyasının istinad nöqtəsi aydınlaşdırılarkən, onun istiqamətlərini aşağıdakı şəkildə formalaşdırmaq olar:

I. Strateji istiqamətlər:

- ixracın dövlət həvəsləndirilməyi sisteminin təşkili;
- bazar subyektlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməyi üçün dövlət

proqramlarının hazırlanmağı;

- daxili bazarın milli mənafeələrə uyğun qorunması.

II. İxrac fəaliyyəti:

- ölkənin ixrac potensialının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməyi;
- ixrac strukturunun təkmilləşdirilməyi, başlıca ağırlıq mərkəzinin hazır məhsul ilə xidmətlər üzərinə keçirilməyi;
- respublikanın ixrac potensialının müqayisəli üstünlük prinsipi nəzdində dəyərləndirilməsi;
- texnologiya tutumlu malların ixracının çoxaldılması;
- ixrac yönümlü istehsalın inkişafı və modernləşdirilməyində xarici investisiyaların aktiv şəkildə cəlb olunması.

III. İdxal sferası üzrə:

- Önəmli məhsul növlərinin daxili tələbatı ödəmək səviyyəsində istehsalının təşkili;
- Respublikanın iqtisadi asılılığının azaldılmağı;
- idxalın strukturuna nəzarət.

Məlumdur ki, ölkəmizin xarici ticarət konsepsiyası göstərilmiş istiqamətlərin üzvi vəhdətinə əsaslanaraq formalaşdırılmalı və respublikanın xarici ticarəti həmin prinsiplər bazasında gerçəkləşdirilməlidir.

Xarici ticarət siyasəti ölkə siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri sayılır. Hətta, son zamanlarda İEÖ-in xarici siyasət idarələri də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə, əsasən də xarici ticarət münasibətlərinin tənzimlənməyində yaxından iştirak edirlər. Həmçinin, xarici iqtisadi problemlərin kompleks xarakteri, onların ümumi iqtisadi inkişafı ilə sıx əlaqəli olmağı bir sıra dövlətlərdə xüsusi təşkilatlararası orqanların yaranmasına səbəb olur. Xarici ticarət və ümumiyyətlə, xarici iqtisadi münasibətlərinin təşkilati quruluşu üzrə dünya dövlətlərinin təcrübəsinin təhlilindən aydın olur ki, xarici ticarət siyasətinin, həmçinin də xarici iqtisadi fəaliyyətin faydalı həyata keçirilməsi üzrə bu yöndə vacib olan təşkilat strukturları - nazirliklərarası xarici iqtisadi münasibətlər komitəsi, beynəlxalq təsərrüfat kooperasiyası və s. yaradılmalıdır. Ancaq bu heç də o mənanı vermir ki,

xarici ticarət münasibətləri ümumilikdə dövlət inhisarına alınmalıdır. Dediymiz kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətin inhisarlaşdırılmağı və həmçinin daxili bazarda əlaqələrin sərbəstləşdirilməyi real bazar münasibətlərinin təşəkkülü yönündə bir sıra problemlərin yaranmağına səbəb yarada bilər. IEÖ- in xarici ticarət siyasəti sferasındakı təcrübəsindən aydın olur ki, burada 2 istiqamət özünü açıq-aşkar göstərir [11, s.29]:

1. Azad ticarət siyasəti
2. Proteksionizm (himayədarlıq).

Azərbaycan Respublikası hazırki iqtisadi reallıqlar cəhətdən xarici ticarət siyasətinin yüksək şəkildə sərbəstləşdirilməyini gerçəkləşdirməyə məcburdur. Odur ki:

1. Respublikada gerçək bazar əlaqələrinin formalaşmağı və tamqiyətli xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməyi üçün məhdudiyyətlərin hamısının götürülməsi tələb edilir.

2. Ölkəmizin öz perspektivləri çərçivəsində investisiya ilə iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri siyasəti aparmağa, önəmli fondların və müəyyən istehsal sahələrinin təkrar qurulmasını gerçəkləşdirməyə, yeni texnika və texnologiya əldə olunmasına nail ola bilməz. Tək çıxış yolu “xarici impulsdan” tam həcmdə istifadə edilməsindən təşkil olunmuşdur.

3. Azərbaycanın istehsal etdiyi sənaye məhsulları bir çox hallarda dünya standartlarına cavab vermir.

4. Azərbaycan Respublikasının ixracatında neft ilə neft məhsulları yüksək ayrıca çəkiyə sahibdir.

Bununla yanaşı, formalaşmaqda olan, eləcə də milli prioritet sahələrinin xarici rəqabətdən qorunmasının böyük iqtisadi səmərəsi mövcuddur və həmin istiqamətdə həyata keçirilməyi labüd olan tədbirlər sistemi işlənib hazırlanmalıdır. Yerli sənaye mallarının xarici rəqabətdən qorunmağında ən təsirli vasitə proteksionist gömrük rüsumlarının tətbiqi sayıla bilər. Məlumdur ki, bu vəziyyətdə idxal edilən sənaye məhsullarına qoyulacaq gömrük rüsumlarının həcmi bu məhsulların daxili bazardakı pərakəndə satış qiymətləri və ya yerli məhsulların qiymətləri səviyyəsində olmalı,

ya da ondan çox olmalıdır.

Nəticədə, Respublikada bazar iqtisadiyyatına keçidin uğurla başa çatdırılmağı, iqtisadiyyatın mühüm artım templərinə nail olunmağı və dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli qovuşma xarici ticarət siyasətinin maksimum sərbəstləşdirilməyini tələb etməkdədir. Qeyd etmək vacibdir ki, sözügedən sahədə 5 aprel 1994-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməyi barədə” və “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin lap da liberallaşdırılmağı barədə” 24 iyun 1997-ci il tarixli AR Prezidentinin fərmanları mühüm rol oynamışdır. Bu fərmanlarda bazar mexanizminin əhatəli tətbiqi nəzdində iqtisadiyyatın təkrar qurulmağı və inkişafında dönüş əmələ gətirmək, xarici bazar subyektləri ilə qarşılıqlı əhəmiyyətli ticarət və iqtisadi münasibətləri genişləndirmək, onların faydalılığının yüksəldilməyi, xarici bazarlara məhsul satışı ilə idxalda daxili bazar subyektlərinin fəaliyyətinin sərbəstləşdirilməyi, ticarət münasibətlərinin lap da liberallaşdırılmağı, genişləndirilməyi, ölkədə idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməyi qaydaları respublikanın valyuta ehtiyatlarının və ixrac potensialının çoxaldılmasında onların marağının gücləndirilməyi və s. cəhətlər üzrə aidiyyatı qərarlar qəbul edilmişdir. Həmin fərmanlarla malların xarici ticarətində məhdudiyyətlər ortadan götürülmüş, bütün hüquqi şəxslərə strateji mallar üzrə xarici ticarət fəaliyyətini gerçəkləşdirmək səlahiyyəti veriləndir. Bununla belə, həmin dəyişiklik bazar subyektlərinin sərbəst kommertiya fəaliyyəti zamanı bəzi maneələr də yaratmışdır. Odur ki, müəssisə ilə təşkilatların gəlirlərində tək bir Valyuta Fonduna məcburi köçürmələr məhsul növündən asılı olmaqla 10- 70% arasında təşkil edibdir. Məlumdur ki, yüksək normativlərin tətbiqi hətta ixrac potensialının inkişafına neqativ təsir edir, eyni zamanda ixraca olan stimulu da artırır, ixraca nəzarətin formalarından biri kimi strateji məhsulların ölkə daxili satışında tender, və ya əmtəə birjalarından istifadə olunmasını nəzərdə tuturdu. Burada məqsəd strateji malların dünya qiymətlərindən aşağı səviyyədə ixracının qarşısının alınmağından təşkil olmuşdur [14, s.79].

Fərmanda nəzərdə tutulmuş müddələrin tətbiqi xarici ticarət siyasətinin formalaşmasında və bir sistem olaraq fəaliyyət göstərməyində əsas rol oynamışdır.

Ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin artmağı və uzaq xarici dövlətlər ilə münasibətlərin dinamik inkişafı xarici ticarət siyasətinin lap da təkmilləşdirilməyini tələb edirdi. Bununla əlaqəli olaraq AR-nin prezidenti bir-birinin dalınca: 2 mart 1996-cı il tarixli “Əməyin ödənilməyi sisteminin təkmilləşdirilməyi və xarici iqtisadi münasibətlərinin sərbəstləşdirilməyi sahəsində əlavə tədbirlər barədə”, 6 avqust 1996-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməyi haqqında” və həmin fərmana əlavələr ilə dəyişikliklər olunması haqda 24 sentyabr 1996-cı il fərmanlarını imzalanıbdir. Həmin fərmanlar ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin maksimum sərbəstləşdirilməyi və dövlətin xarici ticarət siyasətinin inkişafı tempinə uyğunlaşdırılmağı məqsədini daşıyırdı. Odur ki, qəbul olunmuş dəyişikliklər sayəsində strateji məhsulların sayı 17-dən 4-ə kimi (neft və neft məhsulları, elektrik enerjisi, əlvan metallar, pambıq mahlıcı) azaldılmışdı. 1991-ci ilə nəzərən xarici ticarət siyasətinin dalbadal olaraq təkmilləşdirilməyi bəzi müsbət nəticələr əldə etməyə şərait yaratmışdır. Ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin tənzimlənməyi sferasında sistemliliyə nail olunmuş, Azərbaycanın milli mənafeələrinin qorunmağı yönündə irəliləyiş əldə olunmuşdur. Xarici ticarət əlaqələrinin sərbəstləşdirilməyi, respublikada real bazar əlaqələrinin təşəkkülü prosesinə paralel şəkildə həyata keçirilir ki, bu da perspektivdə məqsədəuyğun nəticələrin əldə olunmasına səbəb olacaqdır. İndi yeridilən xarici ticarət siyasəti münasibətlərinin coğrafiyası yönündən çoxtərəflilik, respublikanın hansısa bir bölgədən asılı düşməsinə şərait yaratmır və s. Bununla bərabər, hələlik ölkənin xarici ticarət siyasəti ümummillə mənafeələrə tam müvafiq deyildir, bunun başlıca səbəbi isə çağdaş inkişaf mərhələsində xarici ticarət siyasətinin yüksək şəkildə formalaşma bilməməyi və bəzi faktiki məsələlərin mövcud olmağı ilə bağlıdır. Söhbət, hər şeydən öncə, xarici ticarət siyasətinin ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmağından gedir. Digər yöndən, ölkənin hələ bazar iqtisadiyyatına keçid zamanında olmağı, bazar subyektlərinin tam qiymətli kommersiya fəaliyyətini gerçəkləşdirə bilməməsi, manatın dönərli olmamağı və s. Son olaraq xarici ticarət siyasətinin maddi əsası olan cəhətlərin mühüm şəkildə təşəkkül tapmamağı başqa xarakterli və səviyyəli problemlərin ortaya çıxmağını şərtləndirir.

Eyni zamanda, məhsul ilə xidmətlər üzrə xarici ticarət münasibətlərinin tənzimlənməyi xüsusiyyətləri texnologiya, nou-hau və s. üzrə ticarətin təşkilinə birbaşa təsir edirsə, digər yəndən kapitalın miqrasiyasını, dövlətə xarici investisiyaların cəlb olunmasını şərtləndirməklə bütövlükdə ölkənin BIM kompleksinin formalaşmağında önəmli rol oynayır. Bir sözlə, məhsul və xidmətlər üzrə xarici ticarət münasibətləri bir çox hallarda kapital ixracının effektiv variantına çevrilməkdədir ki, bu da xarici investisiyalara böyük ehtiyacı olan dövlətin xarici ticarət siyasətində nəzərə alınmaqdadır.

Azərbaycanda normal istehlak bazarının formalaşması, sitehlak bazarının təmin olunması və tarazlaşdırılmağı, birinci növbədə, tələb ilə təklifin həcmi və strukturu, alıcıların gəlirləri ilə qiymətlər arasında uyğunluq olmasını tələb etməkdədir. Bu cür uyğunluğun yaranmağı əhəmiyyətli şəkildə xarici iqtisadi münasibətlərdən asılıdır. Əhali ilə ölkənin tələbatı təkcə daxili istehsal hesabına yox, həm də idxal hesabına formalaşır. Bundan başqa, idxal hesabına yerli istehsalı inkişaf etdirmək və əhəmiyyətliyini yüksəltmək üçün əlavə imkanlar əmələ gəlir[9, s.45].

Xarici ticarətdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını xarakterizə edən bütün proseslər dəqiq əks olunur. Bu proseslər idxalatçılar, ixracatçılar arasında qarşılıqlı münasibətlərin mürəkkəbliyi ilə bazar agentlərinin ziddiyyətlərini göstəməkdədir. Xarici ticarətdə respublikanın iştirakı onun iqtisadi inkişaf səviyyəsi, ərazisi, əhalisinin sayı, doğal resurslarla təmin olunma səviyyəsi, daxili bazarın həcmi, iqtisadi siyasətin rolu və məqsədi ilə şərtlənir. Xarici ticarətin həcmi ilə sturkturu maddi istehsalın halı, onun texniki səviyyəsi, ictimai əmək bölgüsünün inkişaf səviyyəsi ilə aşkar olunur. Qeyd edildiyi kimi, ölkəmizin xarici ticarət münasibətlərinin sürətli inkişafı, hər şeydən öncə, onun xarici ticarət təşkilatlarında iştirakı ilə şərtləndirilməkdədir. Azərbaycanın daxil olduğu və ya olacağı xarici ticarət təşkilatlarının qaydaları ilə şərtlərini öz ticarət siyasətinə tətbiq etməyi məhz ticarət münasibətlərinin genişləndirilməyinə yönəldir. Bu da xarici ticarətin həcmnin çoxalmasına, ixrac ilə idxalın strukturunun dəyişməyinə, ticarət münasibətlərinin lap da sadələşdirilməyi, liberallaşdırılmağı, dərinləşdirilməyi üçün

zəmin yaradır.

1.2. Xarici ticarət əlaqələri ilə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi

Bazar iqtisadiyyatı üsulu ilə gedən ölkəmizdə həyata keçirilən müvəffəqiyyətli islahatlar dünya ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ötən illər ərzində respublikamızda reallaşdırılan xarici ticarət siyasətinin obyektiv nəticəsi olaraq ölkə beynəlxalq mübadilə sferasında tək cəmiyyət yönümündən müəyyən irəliləyişlər əldə etmişdir. Bundan əlavə, milli iqtisadiyyatın inkişafı xarici amillərdən yüksək şəkildə asılı olduğuna görə ÜDM-də daxili bazarın rolu getgədə azalır.

Son dövrlərdə həyata keçirilmiş idxal-ixrac əməliyyatlarının əmtəə strukturuna nəzər yetirsək, ixracda xammal ilə yarımfabrikatların, daha doğrusu, yanacaq-enerji məhsullarının, idxalda da ərzaq və yüksək səviyyəli emal mallarının, maşın ilə avadanlıqların üstün olduğunu görürük. İdxal-ixrac siyasətindəki belə meyl Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud strukturu ilə əlaqəlidir.

Azərbaycanda ixracın əmtəə strukturunun təhlilindən aşağıdakı nəticələri çıxarmağa şərait yaradır:

Ölkəmizin ixracında yanacaq-enerji məhsulları ilə kənd təsərrüfatı xammallarının ayrıcı çəkisi tərəddüdlə artmaqda davam etməkdədir ki, bu da dünya ixracının inkişaf meylləri ilə tam ziddiyyət təşkil etməkdədir [22, s.38].

1. Hazır məhsul ixracında bir qədər sabitləşmə müşahidə edilir (3-5%) ki, bu da dünya ixracının əmtəə strukturuna müvafiq deyil.

2. Dövlət ixrac etdiyindən lap çox ərzaq məhsulları idxal etməkdədir. Bu isə o mənani verir ki, ərzaq məhsullarına olan daxili tələbatın ödənilməyi üçün potensial imkanlardan istifadə edilmir.

Ölkəmizin ixrac strategiyasının formalaşma xüsusiyyəti barədə danışan zaman xarici investisiyaları mütləq nəzərə almalıyıq. Demək olar ki, ixrac siyasətini

təhlil edərkən neft amilinin vəzifəsini ayrıca qeyd etmək olar. Neft sərmayələri ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının əsas amilidir. Xarici investisiyalar yalnız maliyyə resurslarının fiziki axını sayılmayıb, bu eyni zamanda qabaqcıl texnologiya, nou-hou, idarəetmənin ən müasir təcrübələri ilə potensial bazarlara çıxış sayılır.

Neft amilinin ixrac siyasətinə bir təsiri də valyuta rejiminin liberallaşdırılmağı ilə valyutaların sərbəst köçürülməyinə şərait yaradılmağı ilə bağlıdır.

Neft amili ixrac strategiyasının təkmilləşdirilməyində vacib rol oynasa da, respublikanın potensial imkanları nöqteyi-nəzərindən həmin sahədəki çatışmazlıqlar indi də çoxdur. Bu ən əsası dövlətin ixrac siyasətində neftin yüksək yerə sahib olmağı ilə bağlıdır. İxracın strukturunda yanacaq-enerji, əsasən də, neft ilə neft məhsullarının xüsusi miqdarının yüksək olmağı xarici ticarət kəsinin dünya yanacaq bazarındakı qiymət dəyişmələrindən asılılığına səbəb yaratmışdır. Bu özünü 1998-ci ildə lap kəskin olaraq bildirdi. İxracın neftlə asılılığı illər üzrə çoxalaraq 2001-ci ildə 78,7% olubdur. Başqa mənfi vəziyyət ixracda xam neftin xüsusi çəkisinin çox olmağı ilə əlaqəlidir [16, s.19].

Bütünlükdə dövlətin ixrac strategiyasında neftin yeri aşağıdakı səbəblərlə izah olunur:

- respublika həmin məhsulların hasilatı ilə emalı üzrə lazımi qədər müqayisəli üstünlüyə sahibdir;

- neft sahəsinin texnoloji bazası başqa sahələrə nəzərən müasir durumdadır.

Sənaye istehsalının tədricən az bir hissəsi hissəsi xarici bazarlarla əlaqədə olur. Milli sərhədlər dairəsindən kənara çıxmayaq bu cür istehsal sahələrinə maşınqayırma, yüngül və yeyinti sənayesi məxsusdur. İnteqrasiya proseslərində yaxından iştirak etmiş ən və ixracda xüsusi payı çox olan sahələr neft hasilatı ilə emalı sənayesidir.

Bunu da qeyd etmək mühimdir ki, dövlətin emal sənayesinin beynəlxalq əmək bölgüsü prosesində iştirakı bir qədər sahələrarası səviyyədə reallaşdırılır. Yəni, ölkə özünün milli əmtəə bazarlarının nisbətən lap çox hissəsini xarici istehsalçılara

verməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ixrac strategiyasının hazırki vəziyyətini bu cür başa salmaq olar:

- ixracda yüksək inhisarlaşmanın ləğv edilməsi, ixracla məşğul olan subyektlərin sayının artmağı;
- ixracın tənzimlənməyində iqtisadi rıçaqların (vasitələrin) gömrük tariflərinin vəzifəsinin ön plana çəkilməyi;
- ixracın dövlət maliyyələşdirilməyinin rolunun azalmağı, ixracın valyuta- kredit hesablaşmalarına kommersiya banklarının (həm milli, həmçinin də xarici valyuta ilə) yerinin artmağı.

Bütün bunlara baxmayaraq dövlətdə xarici ticarətin liberallaşdırılmağı və dünya iqtisadi miqyasına inteqrasiyasının təmin edilməsi yönündə əsas addımların atılmağını inkar etmək olmaz. Axır 3-4 ildə xarici ticarətin tənzimlənməyində əsas ağırlıq mərkəzi inzibati üsullarından gömrük-tarif tənzimlənməyinə istiqamətləndirilmişdir.

Əgər 1992-ci ildə ixracı lisenziyalaşdırılmış məhsulların sayı 30-dan artıq idisə, hazırda həmin tədbir 3-4 məhsul üçün, həm də icazə şəklində tətbiq edilir. Mərkəzləşdirilmiş nəzarət müxtəlif orqanların nəzarəti ilə əvəz edilmişdir. Bütün bunlar isə, xarici ticarətin liberallaşdırılmağı, sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid yönündə həyata keçirilmiş tədbirlərin əsas tərkib hissələridir.

Ölkəmizin xarici ticarət siyasətində idxaləvəzləyici, və ya ixracın genişləndirilməyi yönünə üstünlük verilməyi aşağıda göstərilən amillərin kompleks uçotunu tələb etməkdədir:

- dövlətin iqtisadi inkişafının ümumi səviyyəsi;
- iqtisadiyyatın maliyyə-material resursları ilə təmin edilmə dərəcəsi;
- peşəkar kadrların varlığı;
- xarici sərmayədarlar vasitəsilə maddi-texniki yardımın perspektivləri.

İndiki dövrdə ölkəmizin bu və ya başqa inkişaf strategiyasının seçimi hər iki yön üzrə bir sıra əlverişli və əlverişsiz cəhətlərlə səciyyələnməkdədir. İdxaləvəzləyici, həmçinin də ixracyönümlü sənaye kompleksi qurmaqdan ötrü

dövlət aşağıda göstərilən üstünlüklərə sahibdir:

- zəngin təbii ehtiyatlar;
- yaxın qonşularla uzun zamandan bəri var olmuş təsərrüfat əlaqələri;
- ucuz əmək resurslarının varlığı.

Beynəlxalq təcrübədə ixrac baxımından istehsalın inkişafının stimullaşdırılmağı üçün ayrı-ayrı dövlət tədbirləri sistemi istifadə edilir. İndiki şəraitdə ayrı-ayrı maliyyə güzəştləri sistemi formalaşmışdır, həmin güzəştlər sistemi yerli istehsalçılara daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəldilməyi üçün təqdim olunur. Onlara ixrac mükafatları şəklində birbaşa dotasiyaları daxil etmək mümkündür [23, s.51].

Bundan əlavə, ixracın stimullaşdırılmasının başqa metodlarına güzəştli şərtlərlə ixrac kreditlərini, dövlət sığortasının, fərqli zəmanətlərin təqdimi, ayrı-ayrı vergi güzəştləri və s. daxil etmək mümkündür.

Ölkə səviyyəsində maliyyə resurslarının səfərbər olunmasında və maliyyə sabitliyinin yaranmasında dövlət büdcəsinin xüsusi yeri vardır. Ölkəmizdə də ölkə büdcəsinin gəlir hissəsi formalaşdıqca, gəlirlərin miqdarı artdıqca iqtisadi inkişafın səviyyəsi fasiləsiz artır, inflyasiyanın səviyyəsi azalır. Belə ki, maliyyə resurslarının faydalı təşkil edilməsindən asılı olaraq ölkə öz üzərinə düşmüş funksiyaların yerinə yetirilməyi səviyyəsini aşkar edir [6, s.84].

Respublikamızda bazar əlaqələri tələblərinə müvafiq dayanıqlı və tarazlı iqtisadiyyatın formalaşması ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına faydalı inteqrasiya etməyi məqsədilə əvvəlcə ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi lazımdır. Bununla bağlı olaraq istehlak bazarında tələb ilə təklifin tarazlaşdırılması üçün iqtisadi vəziyyətin dayanıqlılığı ilə ümumi sabitliyə, eyni zamanda, inflyasiyanın qarşısının alınması ilə milli valyutanın möhkəmlənməyinə nail olunması bu cür amillərdəndir. Bu göstərilənlərlə yanaşı maliyyə sabitliyinin yaradılmasının vacib problemlərindən biri də büdcə kəsirinin (və ya məsrəflərin gəlirlərlə örtülməyən hissəsinin) ortadan qaldırılmasına nail olunmasıdır.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, büdcə kəsiri Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 7,0%-ə kimisi olduqda bu ölkənin büdcəsi normal

hesab edilir. Bu göstərici ölkəmizin müstəqillik qazandığı birinci illərdə yüksək olsa da, misal üçün, 1994-cü ildə 10,3% təşkil etdiyi vəziyyətdə, sonralar respublikada aparılmış köklü islahatlar, məqsədyönlü büdcə siyasəti, qiymətlərin liberallaşmağı, özəlləşdirmə ilə sahibkarlığın inkişafına əlverişli mühitin yaradılmağı sayəsində 2007-ci ildə 0,2% təşkil etmişdir.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməyində və beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlığın intensivləşdirilməyində Dünya Ticarət Təşkilatına (DTT) qəbul ayrıca rol oynaya bilər. Həmin təşkilat beynəlxalq iqtisadi qurumdur, BMT institutudur. Ona üzvlük dövlət ilə əməkdaşlıqda nəzərə alınmış ən vacib tituldur. DTT üzvü olma iqtisadiyyatın liberallaşdırılmağı, bazar əlaqələrinin inkişaf etdirilməyi göstəricisi olaraq çıxış edir.

İndiki dövrdə DTT dünyada baş vermiş qloballaşma, milli iqtisadiyyatların bir- birinə inteqrasiyası proseslərinin əsas təkanverici qüvvəsi hesab olunur. İndi DTT dünya ticarətinin 95 faizinə kimisinə nəzarət etməkdədir və 150-də artıq ölkə bu təşkilatın üzvüdür. Respublikamız isə DTT-yə üzv olmaq 1997-ci ildə müraciət etmiş və o vaxtdan başlayaraq bu təşkilatda müşahidəçi şəklində çıxış etməkdədir. ÜTT-də müşahidəçi statusu qazandıqdan sonra, 1999-cu il 22 mart tarixində dövlətin xarici ticarət-iqtisadi fəaliyyətinin bütün aspektlərini əks etdirmiş “Azərbaycan Respublikasının Xarici Ticarət Rejimi barədə Memorandum” ÜTT Katibliyinə təqdim edilmiş və orada həmin sənəd təşkilatın üzvlərinin hamısına təqdim olunmuşdur. Bundan sonra, üzv dövlətlərin nümayəndələrindən təşkil olunmuş Azərbaycan üzrə İşçi Qrupu yaradılmış, Almaniyanın beynəlxalq təşkilatlar yanındakı nümayəndəsi həmin qrupun rəhbəri təyin olunmuşdur.

22 avqust 2003-cü ildə DTT-yə üzvolma məsələləri ilə əlaqəli 175s sayılı sərəncam imzalanıb ki, həmin sərəncamda Azərbaycan Respublikasının DTT- yə üzvolma prosesinin sürətləndirilməyi ilə əlaqəli müəyyən təkliflər ilə təşkilata təqdim ediləcək sənədlərin aidiyyəti orqanlarla razılaşdırılıb hazırlanmağı, DTT ilə ediləcək danışıqlarda vahid iqtisadi siyasətin təmin olunması üçün əlaqələndirmənin həyata keçirilməyi nəzərdə tutulubdur [8, s.57].

DTT-yə qəbul yönündə ölkəmizdə çox işlər görülüb. Guman olunur ki,

Azərbaycan gələcək ildə həmin təşkilata üzv qəbul oluna bilər. Ancaq bununla bərabər, Azərbaycanın bu beynəlxalq iqtisadi təşkilata qəbul olunması sahəsində bəzi problemlər də vardır.

Ölkəmizdə müasir maliyyə sistemi tam formalaşmayıbdır. Yəni bu yöndə bir sıra çatışmazlıqlar var və bunu da birinci olaraq müəssisə ilə təşkilatların fəaliyyətində görmək mümkündür. İndiki dövrdə aparılan özəlləşdirmə prosesi ləngiyir. Onun da başlıca səbəblərindən biri yığılıb qalmış borclardır. Həmin borcları müəssisələrin yeni sahibləri qazandıqları gəlir hesabına ödəməli idilər. Ancaq indi bu borcların silinməyi bərdə qərar qəbul olunmuşdur.

Əvvəl sahibkarlara qoyulmuş yüksək vergi dərəcələri onların işinə neqativ təsir və kapital qoyuluşuna şərait yaratmırdı. 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş, Vergi Məcəlləsində vergi dərəcələri bir xeyli aşağı salınıbdır. Yüksək vergi dərəcələri eyni zamanda vergidən yayınma hallarına da gətirib çıxartmaqdadır. Bu da ölkə büdcəsi gəlirlərinin aşağı düşməyinə səbəb yaradır.

Bütün dövlətlərdə vergidən yayınma halları baş verməkdədir. Ancaq ölkəmizdə bu çox böyük məbləğ təşkil etməkdədir. Buna görə də vergi işinin təşkilində inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən istifadə olunması və mükəmməl vergi siyasətinin formalaşmağı xeyli mühümdür.

Ölkə büdcəsində vəsaitin çoxaldılması üçün ölkəmizdə istehsal və satış həcmində çoxaldılması vacibdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərini çoxaltmaq üçün ona lap çox gəlir gətirən və gəlirləri çoxaldacaq sahələr inkişaf etdirmək, həmin sahələrə böyük məbləğdə investisiya ayırmaq gərəkdir. Büdcə məsrəflərinin yönlərinin aşkar edərkən onların lap əhəmiyyətli və qənaətlə istifadəsi üzrə tədbirlər görülməlidir.

Dövlət büdcəsi xərcləri yönündə sosial-mədəni məsrəflər, investisiya xərcləri çoxaldılmalıdır. Dövlət aparatı ilə idarəetmə məsrəfləri azaldılmalı, zərərlə işləmiş sahələrə dotasiyalar verilməyinin qarşısı alınmalıdır.

Gəlirli sahələrin inkişaf etdirilməyi üzrə ölkəmiz dövlət büdcəsinin vəsaitlərindən digər xarici investisiyalardan, beynəlxalq kreditlərdən istifadə etməkdədir. Ancaq həmin kreditlər çox vaxt lazımi yöndə istifadə olunmur. Beləliklə borclanma prosesi davam edir və onların qaytarılmağı gecikir. Bu yöndə

dövlət nəzarəti gücləndirilməli və bu vaxt iqtisadi ekspertlərin tədqiqatlarına üstünlük verilməlidir.

Dövlət qazandığı vəsaitləri əhəmiyyətli istifadə etməli və kreditin zamanında geri verilməsini təmin etməlidir. Ölkəmizin maliyyə bazarında dövlət borclanmağı ən aşağıya endirilməli və büdcə kəsiri aşağı olmalıdır.

Ölkəmizdə xarici ticarətin liberallaşdırılmağı ölkədə iqtisadi artıma, maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməyinə, makroiqtisadi göstəricilərin inkişafına şərait yaradan bir vasitədir [32, s.64].

Bazar münasibətlərin formalaşdırıldığı indiki mərhələdə ölkəmizin xarici iqtisadi strategiyasının əsas istiqamətlərini onun ixrac imkanlarının artırılmağı, tək ixrac sayılmır, eyni zamanda idxal əməliyyatlarının strukturunun təkmilləşdirilməyi, dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli mallarla çıxılmağı təşkil edir.

Bu proseslərin hamısı isə ölkənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmağı, dövlət iqtisadiyyatının inkişafı, maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməyi üçün şərait yaradır.

İndiki inkişaf səviyyəsi ilə əlaqəli olmayaraq hər bir ölkə bu ya da başqa məqsədlər üzrə ölkədaxili və ölkəxarici mənbələrdən borc vəsaitləri cəlb etməkdədir ki, bu da dövlət borcu əlaqələrini formalaşdırır. Ölkənin cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin bir hissəsi də dövlət büdcəsinin boşluqlarına istiqamətləndirilir. Dövlət büdcəsinin boşluqlarına nəzər saldıqda isə büdcə kəsri ilə büdcənin kassa icrası zamanı yaranan vəsait boşluğu, yəni dövrü şəkildə büdcə daxilolmalarının cari büdcə məsrəflərini ödəyə bilməməsi anlaşılır. Göstərilən istiqamətə yönəldilən borc vəsaitlərinin bir bölməsi də xarici mənbələrdən cəlb olunan birbaşa kreditlər təşkil etməkdədir.

Bazar əlaqələrinin inkişaf etmiş olduğu dünya ölkələrində iri məbləğdə xarici borc vəsaitlərindən istifadə edilməsinə baxmayaraq (məs, ABŞ-da 700 mln.\$, Almaniyada 350 mln. \$) həmin vəsaitlərin xeylişi bilavasitə investisiya layihələrinin reallaşmağına xidmət göstərir. Buna səbəb isə bu dövlətlərdə büdcə imkanlarının yüksək olmağıdır ki, bu da bilavasitə hökumətin məqsədləri üzrə cəlb olunan borc vəsaitlərinin azlığına gətirib çıxarmaqdadır.

Təkmil bazar əlaqələrinin hələ formalaşmadığı, ayrıca da keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə, eyni zamanda Azərbaycanda isə xarici ölkə borclarının ən böyük hissəsi

ayrıca hökumətin məqsədləri üzrə, yəni qeyri- investisiya istiqamətlərinə istiqamətləndirilir. Məhz, ölkəmizdə xarici ölkə borclarının 36%-dən artığı ayrıca hökumətin məqsədlərinə istiqamətlənmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı əlaqələrinə təzəcə qədəm qoymuş gənc dövlətlər kimi ölkəmizdə dövlət qiymətli kağızlar bazarının hələ formalaşmadığı zamanlarda dövlət büdcəsində yaranmış boşluqlar adətən Mərkəzi Bankın birbaşa kreditləri hesabına ödənilməkdəydi. Belə ki, sonrakı dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatında, əsasən də maliyyə-büdcə sistemində əldə olunan köklü nailiyyətlərdən biri də o olubdur ki, fiskal boşluqların maliyyələşdirilməyində istifadə edilən birbaşa daxili kreditlər ölkənin borc öhdəlikli qiymətli kağızları ilə əvəz edilmişdir.

Qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında maliyyənin sabitləşdirilməyi və böhrandan çıxma tədbirlərini işləyib hazırlayan zaman bu cür bir cəhəti nəzərə almaq zəruridir ki, respublikamızın iqtisadiyyatı uzun zamanlar boyu ümumittifaq əmək bölgüsünün tələbatına müvafiq olaraq formalaşmışdır. Digər yöndən də keçmiş ittifaq daxilində tək bir elmi-texniki siyasət yeridildiyi üçün istehsalın maddi-texniki bazası dünya standartlarına qəti şəkildə uyğun gəlmir. Elə bunun üçün də hazırda ölkəmizdə istehsal edilən mallar dünya standartına cavab vermir. Buna görə də ölkəmizin dünya bazarına tam hüquqlu istehsalçı olaraq çıxma imkanımız yoxdur [34, s.87].

Beləliklə, respublikanın iqtisadiyyatında inkişafa çatmaq, iqtisadiyyatın sabitləşdirilməyi və dünya bazarına tam hüquqlu istehsalçı olaraq çıxma bilməyi həlledici şəkildə həyata keçirilən investisiya siyasəti ilə əlaqəlidir. Birinci mərhələdə struktur irəliləyişləri istehsalın məbləğinin aşağı düşməyinin qarşısının alınmasına və maddi-maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün vacib ilkin şərtlərin yaradılmasına istiqamətləndirilməlidir.

Bu isə öz-özlüyündə investisiya qoyuluşunun lap çox istehsal bölməsinə sərf olunmağını tələb etməkdədir. Bu cür bir inkişaf yolu ümumilikdə istehsalın fond-material tutumunu aşağı salmağa imkan yaratmaqda, kapital qoyuluşunun əhəmiyyətliliyini qısa zamanda artırmağa şərait yaratmış olardı.

Sonrakı illərdə investisiya siyasəti lap çox iqtisadi artışı tarazlığının təmin

olunmasına və bazar əlaqələrinə keçid üçün vacib olan başlıca maddi şərtlərin yaradılmağına yönləndirilməlidir. Burada tanınmış amerikan İqtisadçısı Con Meynard Keynsin sözlərini yada salmaq gərəkdir. Keyns yazırdı: “... əgər investisiyalar dövlət xərclərinin artdığı həcmdə azalsa idi, fiskal siyasət tamamilən qeyri-səmərəli olardı”.

İnvestisiya fəallığının artırılmağı istehsalın fond ilə material tutumunun aşağı düşməyi ilə müşahidə edilməzsə, onda bu cür bir investisiya fəallığı müəyyən zamandan sonra iqtisadi inkişaf məqsədilə “ağır yükə” çevriləcəkdir. Bunun üçün də respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçid üçün qısa zamanda struktur-investisiya siyasətində cəmiyyətin tələbini və ən birincisi isə perspektiv inkişafı mümkün şəkildə tez və yaxşı ödəməyə imkan yaradan yönlərə üstünlük verilməlidir.

Xarici investorların cəlb olunmasından ötrü birinci növbədə təminat olmalıdır. Bunu nəzərə almaqla Milli Məclis “Xarici investisiyaların qorunmağı haqqında” qanun qəbul edibdir.

Xarici investisiyaların cəlb olunmasında məqsəd respublika iqtisadiyyatının sahə strukturunun təzədən qurulmağına, işsizliyin ləğv olunmasına, təbii ehtiyatlardan lap səmərəli istifadə edilməsinə, ağır sənayenin inkişafına, xalq istehlakı mallarının istehsalının sürətləndirilməyi məqsədilə mütərəqqi texnika və texnologiyanın cəlb edilməsi, həmçinin ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılmağı problemlərinin həllini təmin etməkdən ibarətdir.

Ölkəmizdə bazar əlaqələrinin formalaşmağı, bazar infrastrukturunun yaradılmağı, vergi ilə kredit mexanizminin ona müvafiq qurulmağı, qiymətli kağızlar bazarının yaradılmağı kimi problemlərin həllində, eyni zamanda ölkədə sosial problemlərin, ən çox da əmək ehtiyatları ilə əhalinin ən vacib yaşayış vasitələri və xidmət əşyaları ilə təmin edilməsi xarici investisiyaların cəlb edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, hansısa iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin olunmasında dövlət həlledici rola sahibdir. Bu cəhətdən dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı münasibətlərinin, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbəti ilə hüdudunun gözlənilməyi məsələsi vacib əhəmiyyət

kəsb etməkdədir[7, s.79].

Hazırki dövrdə dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməyi, xarici bazarlardan idxal asılılığının get-gedə güclənməyi fonunda bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqəli olaraq yaranan problemlərin həlli imkanlarının mürəkkəbləşməyi, hər şeydən öncə milli iqtisadiyyatın formalaşmağı ilə ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsünə layiqli yer tutmağı birinci olaraq ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin eyni zamanda da, xarici ticarət münasibətlərinin genişləndirilməyi və inkişafından həmçinin asılıdır.

Respublikamızın potensial perspektivləri yönündən “kiçik ölkə” olduğu qəbul olunur, yəni nəinki dünya bazarında, belə ki, regional bazarlarda da mövcud vəziyyətə onun təsir etmə imkanı yoxdur, əksinə, özünün bütünlükdə iqtisadi fəaliyyətinin təşkili ilə inkişafında həqiqi vəziyyətə uyğunlaşmaq məcburiyyətindədir. Bu cəhətdən ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin formalaşdırılmağında qeyd edilən cəhətlərə nəzərə yetirməklə onu çağdaş qloballaşma mühitində inkişaf meyllərini aşkar etmək lazımdır.

Aydın olduğu kimi bazar iqtisadiyyatının formalaşmağında və inkişafında xarici iqtisadi münasibətlərin getdikcə gücləndirilməyi elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu cəhətdən respublikamızın MDB ölkələri ilə iqtisadi-münasibətlərinin təkmilləşdirilməyi və buna əsasən açıq bazarın genişləndirilməyi ayrıca önəm daşımaqdadır. İnkişaf etmiş dünya dövlətlərinin çoxəsrlik təcrübələrindən aydın olduğu kimi dövlətlər arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişafında xarici ticarət münasibətləri böyük əhəmiyyətə sahibdir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, 90-cı illərdən etibarən MDB dövlətləri arasındakı iqtisadi münasibətlərin, eyni zamanda ticarət münasibətlərinin zəifləməyi və bu münasibətlərin lazımı şəkildə tənzimlənməməyi mövcud siyasi-iqtisadi sabilliyin pozulmağı ilə nəticələnərək adətən bəzi amillərlə əlaqəli olmuşdur.

Belə ki, MDB ölkələrində yaranmış böhran sayəsində istehsal qabiliyyətinin kəskin azalmağı idxal-ixrac əməliyyatları məbləğinin güclü ixtisarına səbəb yaratdı.

İdxalçıların ödəniş qabiliyyətinə sahib olmamaı və ya ödənişlərin uzun zaman gecikdirilməyi, müqavilə öhdəliklərinin, ən çox da ödəmə intizamının xroniki

pozulmağı, qiymətlərdəki qeyri-müəyyənlik, inzibati-özbaşınalıq kimi vəziyyətlər ilə ümumilikdə keçid müddəti üçün maliyyə vəziyyətinin pisləşməyi müəssisələrin barter əməliyyatlarının ayrı-ayrı formalarından fəal istifadə etməyə məcbur etdi ki, bu da ölkələrarası məhsul göndərilişlərində başqa əməliyyat növlərinə nəzərən barter əməliyyatlarının üstünlük təşkil etməyində öz əksini tapdı;

Azərbaycanla MDB ölkələri arasında adətən ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişafına istiqamətlənmiş və istehsal-iqtisadi, integrasion ilə təsərrüfatlararası münasibətlərin yeni prinsiplərlə inkişafı və təzədən qurulmağı yolunda atılan birinci addım 1993-cü ildə ölkəmizlə bərabər 11 ölkənin də qoşulduğu “iqtisadi birlik barədə saziş” oldu. iqtisadi ittifaqın formalaşdırılmağında sonrakı addım 1994-cü ilin aprelində imzalanan Azad Ticarət Zonasının yaradılmağı barədə razılaşma oldu və həmin razılaşmaya əsaslanaraq tərəflər gömrük rüsumlarından, vergi ilə yığımlardan, qarşılıqlı ticarətdə miqdarı məhdudiyətlərdən getdikcə imtina etməli eləcə də məhsul ilə xidmətlərin sərbəst hərəkətinə olan baçqa əngəllər aradan götürülməlidir. Bundan başqa, MDB ətrafında 2 tərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar əsaslanaraq Azərbaycanın bir çox ölkələrlə ticarət ilə iqtisadi əlaqələrin hüquqi bazasını təşkil etmiş müqavilələr ilə qərarlar vardır. Qeyd etmək vacibdir ki, MDB-yə üzv olmuş dövlətlərin ümummillə maraqları dairəsində bir neçə regional birliklər yaranıb ki, bu da o birliklərə üzv olan ölkələrin ümumi məqsədlərinin varlığından, integrasion ilə regional əməkdaşlığın inkişaf etdirilməyi arzusundan irəli gəlməkdədir. Formalaşdırılmış integrasion birliklər dairəsində GUÖAM regional iqtisadi bloku Azərbaycan üçün lap da maraqlı yaradandır. GUÖAM ölkələri ilə hazırki iqtisadi münasibətlərin formaları içərisində ticarət münasibətləri Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyətə sahibdir. Ancaq son zamanlar GUÖAM ölkələrinin ölkəmizlə ticarət dövriyyəsinin həcmi hər il azalır.

Müstəqillik qazandıqdan sonra respublikamızın Avropa Birliyi ilə iqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı dövlətləri ilə idxal-ixrac işlərinin istər həcminə, istərsə də əmtəə strukturuna əsaən ticarət münasibətləri genişlənir. Bu isə Azərbaycanın dünya ölkələri ilə (ən çox da inkişaf etmiş ölkələrlə) iqtisadi münasibətlərin ikitərəfli əsasda inkişaf etdirilməyinə imkan yaradır. Maraqlısı isə

budur ki, bunların hamısı MDB dövlətləri ilə zəifləyən ticarət münasibətlərinin fonunda yaranır.

Bütün bu yuxarıda danışılanlara baxmayaraq MDB məkanının xeyli dövlətləri ölkəmizin yaxın və stabil tərəfdaş dövlətləri olaraq çıxış edirlər və bizə elə gəlir ki, həmin əməkdaşlığın lap da genişləndirilməyi üçün hər cür imkan vardır. Qloballaşma prosesinin ölkəmizi və həmçinin də MDB dövlətlərini əhatəsinə aldığı bir zamanda hal-hazırkı hal bizi heç cürə qane etməz. Beləliklə, iqtisadiyyatımızın gələcəyi üçün yeni bazarların tapılmağı və kəşf olunması nə qədər önəmlidirsə, ənənəvi tutumlu bazarların itirilməyi lap da ağırdır və MDB ölkələrinin daxili bazarlarının ölkəmiz üçün əhəmiyyəti ilə iqtisadi perspektivi çoxeyli böyükdür. MDB məkanında respublikamız təkcə Ermənistanla aşkar səbəblər ucbatından heç bir sahədə iqtisadi əməkdaşlıq etmir, ancaq başqa ölkələrlə bir çox sahələrdə eyni zamanda ticarət sahəsində sıx münasibətlər mövcüddür. Respublikamızla MDB dövlətləri arasında idxal-ixrac əməliyyatlarının strukturuna nəzər yetirərkən aydın olur ki, son dövrlər, ölkəmizlə MDB ölkələrinin ticarət dövriyyəsi ölkəmizin ümumi ticarət dövriyyəsinin 1/3- dən aşağı hissəsini təşkil edibdir.

1.3. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası

Xarici iqtisadi münasibətlərin müasir mərhələdə önündə duran başlıca məsələ EET-nin inkişafı ilə bağlıdır. Odur ki, ETT-nin inkişafı bir dövlət səviyyəsində qalmır, müəyyən zaman keçdikdən sonra beynəlxalq səviyyəyə qalxır, bu isə öz-özlüyündə dövlətlərin bir-biri ilə xarici iqtisadi münasibətlərinin təkrarurulmasına əsas yaradır. Xarici iqtisadi münasibətlərin fəaliyyəti kompleks norma ilə normativlərə əsaslanır. Yəni xarici iqtisadi münasibətlər beynəlxalq hüquqi normaları nəzdində fəaliyyət göstərilər. Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzim olunmasına başqa amillər də təsir edir. Yəni dövlətin beynəlxalq arenada iştirakı, onun hökumət quruluşu, materil, əmək resursu ilə maliyyə resursları, doqal resursları, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə iştirakına şərait yaradır. Xarici iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməyinin aşağıda göstərilən vəzifələrini göstərmək olar [3, s.751]:

1. Xarici iqtisadi inkişafın hüquqi prinsiplərini aşkar edən normaların işlənilib

hazırlanmağı və onların tənzim olunması.

2. Xarici iqtisadi münasibətləri tənzim edən orqanların statusunun aşkar olunması.

3. Xarici iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməyini aşkar etmək, ölkədə müştərək müəssisələrin tikilməyinin normativ aktlarını tərtib etmək.

4. İxrac rejimini aşkar etmək, ixracı lisenziyalaşdırmaq, məhsul aparılmağı və gətirilməyinin qaydasını aşkar etmək.

5. Valyuta, gömrük tənzimlənməyini reallaşdırmaq.

6. Xarici, iqtisadi əlaqələrdə iştirak edən dövlətlərin marağının qorunmağı tədbirlərini reallaşdırmaq.

Xarici iqtisadi fəaliyyət universal istehsal prosesinin tərkib hissəsidir. Respublikamızın gerçəkləşdirməkdə olduğu iqtisadi islahatlardan aydın olur ki, həmin iqtisadi islahatlar ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərinin fəaliyyəti siyasətində tərkib hissə sayılır. Ölkə xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmağına makrosəviyyədə baxır və qlobal iqtisadi münasibətləri həll edir. Xarici iqtisadi əlaqələrin təkrar qurulmağı o zaman faydalı olar ki, onun fəaliyyət mexanizmi, üsul və prinsipləri ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların prinsiplərinə müvafiq olsun. Bundan başqa, xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində həyata keçirilən islahatlar var olan təsərrüfat mexanizminin dünya iqtisadiyyatına inteqrallaşmağına müvafiq olmalıdır. Bu, ölkənin beynəlxalq bazara çıxmaq perspektivlərini genişləndirir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmağı sahəsində həyata keçirilən islahatlar keçid dövrünün üstünlükləri ilə çatışmazlıqlarını özündə bürüzə verir. Yəni, öncədən mövcud olan iqtisadi əlaqələrin içərisindən daha müvafiq olanı seçilməli və beynəlxalq səviyyədə var olan yenilikləri özündə göstərməlidir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin fəaliyyətinin formalaşmağı zamanı ölkə suverenlik yəndən çıxış etməlidir. O, hər şeydən öncə dövlətin vahidliyi və hətdən araşdırılmalıdır. Dövlətin suverenliyi ilə xarici iqtisadi əlaqələr sahəsindəki siyasəti aşağıdakı vəziyyətlərin üstünlüyü yönündən nəzərə alınır [4, s.220].

1. Ölkənin iqtisadiyyatı açıq olmalıdır.

2. Xarici iqtisadi münasibətlərdə birinci başlanğıc iqtisadi münasibətlərin məqsədayönlü olmasıdır.

3. Xarici iqtisadi münasibətlər resursa qənaətə əsaslanaraq qurulmalıdır, belə ki, məhsul ixracatında son məhsul lap çox xüsusi çəkiyə sahib olmalıdır.

4. Xarici iqtisadi əlaqələr içərisində elmi-texniki və maliyyə yönləri üstünlüyə sahib.

Xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməyində aşağıda göstərilən məsələlər lap da təkmilləşdirilməlidir.

1. Ticarət siyasətinin inzibati qanunauyğunluğunun hüquqi normativ bazası. Məhdudlaşdırıcı məqsəd səviyyələri reqlamentləşdirilməkdədir. (lisenziyaların verilməyi, yeni texnologiyanın alınmağı).

2. Xarici iqtisadi əlaqələrdə iştirak etmiş ölkələrlə hesablaşma qaydası, maliyyə problemləri, gömrük tarifi və vergi sistemi getgedə təkmilləşməlidir.

3. İdxal və ixrac və bu əlaqələrdə iştirak edən insanlar, subyektlər üzrə vətəndaşlıq qanunçuluğu təkmilləşdirilməlidir.

4. Xarici dövlətlərlə beynəlxalq arbitraj və başqa qanunçuluqların təkmilləşdirilməyi.

Xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılmağı ilk öncə proteksionizm nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır. Proteksionizm – ayrı-ayrı tədbirlərlə milli iqtisadiyyatın rəqabətdən qorunmağı və xarici ölkələrin müdaxiləsinin məhdudlaşdırılmağı üzrə dövlət siyasətidir. Bu məqsədlə ayrı-ayrı tədbirlərdən istifadə edir [28, s.102]:

1. Xarici mallara yüksək gömrük tarifi qoyulmağı.

2. Müxtəlif maneələrin, lisenziyaların məhdudlaşmasının qarşısının alınmağı üçün qeyri-standart tariflərin tətbiq olunması.

3. Xarici mallara ölkənin milli xüsusiyyətinin, səhiyyə və başqa texniki normativlərin uyğun gəlməsi tələbinin qoyulmağı.

Ancaq qeyd etmək vacibdir ki, ifrat proteksionizm ölkə iqtisadiyyatının inkişafını məhdudlaşdırır və universal rəqabət qabiliyyətini aşağı sala bilər. Həmin vəziyyətin aradan götürülməsi və beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmağında vahid maliyyə sistemini tənzimləmək məqsədilə 1944-cü ildə beynəlxalq valyuta fondu

yaradılıbdır. O fond ifrat proteksionizmə qarşı ticarətdə böyük müqavilə işləyib hazırlayıbdır. O müqaviləyə əsaslanaraq xarici ticarətdə ayrı-ayrı tariflər işləyib hazırlanmış, ancaq onların yersiz tətbiqi məşdudlaşdırılıbdır. Digər yəndən, o müqaviləyə əsaslanaraq beynəlxalq ticarətdə iştirak edən dövlətlər eyni səviyyədə tarif ilə vergi sistemindən istifadə etməlidirlər.

Xarici iqtisadi münasibətlər sistemində ölkənin xarici ticarət münasibətləri ayrıca yer tutur.

Xarici ticarət ölkələr arasında məhsulların alqı-satqısını bürüzə verir. Buna idxal şəklində məhsulların hərəkəti aiddir. Dövlətlərin bir çoxunda xarici ticarət iqtisadi münasibətlərin əsasını təşkil etməkdədir. Aydın olduğu kimi keçmiş ittifaqın hökmranlığı zamanı müttəfiq ölkələr sərbəst xarici iqtisadi münasibətləri, eyni zamanda da ticarət əlaqələrini yalnız mərkəzləşdirilmiş formada gerçəkləşdirirdilər [21, s.78].

SSRİ məhv olduqdan sonra dövlətlər öz müstəqilliklərini elan edərək xarici iqtisadi münasibətləri yeni bazar iqtisadiyyatı prinsipləri nəzdində formalaşdırılmağa və inkişaf etdirilməyə başlamışlar.

Azərbaycanda aparılan özəlləşdirmə və respublikalararası əsasən də Rusiya ilə iqtisadi münasibətlərin zəifləməsi nəticəsində ölkənin xarici ticarətinin həcmi 1992-1995-ci illərdə azalmış və dövlətin ticarət balansında ciddi neqativ dəyişikliklər olmuşdur. Beləliklə, bu illərdə idxal ixracatı üstələyibdir. Belə ki, 1992-ci ildə ixras idxaldan 544 mln. ABŞ dolları çox olubdursa, 1993-cü ildə həmin fərq 96 mln ABŞ dollarınadək azalmış və 1994-cü ildən etibarən 1999-cu ilə kimi bütünlükdə xarici tisarətin həcmninin ildən-ilə artmağına baxmayaraq idxalın həcmi ixracatdan artıq olmuşdur. Lakin 2000-ci ildən etibarən respublikadan xam neft ixracatının 5,5 mln.tona çatdırılması idxal-ixrac saldosunun ixracın xeyrinə dəyişməyinə səbəb yaratmışdır.

Xarici ticarət münasibətlərini səciyyələndirən göstəricələr sistemindən istifadə olunur ki, onlar da aşağıdakılardır:

1. İdxal-ixrac məhsullarının dəyəri ilə fiziki həcmi
2. Ticarət balansı

3. İxrac kvotası

4. Məhsulların strukturu ilə onun coğrafi bölgüsü

Xarici ticarət adətən kommersiya prosesləri ilə gerçəkləşdirilir ki, onun da əsasını ticarət müqavilələri təşkil etməkdədir. Müqavilələr xarici ticarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaçıdır və onda tədiyyə razılaşmaları kredit əlaqələri əks edilir. Ölkə xarici ticarəti beynəlxalq prinsiplərə əsasən tənzim edir. Buna görə ticarətin aparılmağı qaydası, məhsulların daşınması, müqavilələrin yerinə yetirilməyi vaxtı, məhsulların daşınmasında məsuliyyətli şəxs ilə onun qorunması, səhiyyə standartlarının qorunması, gömrük tarifi normativləri olaraq göstəricələrdən istifadə edilir.

Tarif idxal məhsullarına qoyulmuş vergilər. İdxal məhsulları hərəkətinin tənzim edilməsi üçün dövlət vergi qoymu sistemindən istifadə etməkdədir. Bu vaxt tariflər bir sıra ticarət fəaliyyətini ikitərəflə mürəkkəbləşdirməkdədir. Bir yəndən vergi qoymaqla ölkə öz daxili bazarında qiymətləri qaldırır, həmçinin öz sahibkarlarının əcnəbi firmalarla rəqabətdə dözümlülüyünü çoxaldır. İkinci yəndən isə gətirilmiş məhsullara yüksək tarif qoyulması və ona proteksionizm nöqtəyindən yanaşılması, daxili bazarda qeyri-təbii zəmin yaradır. Ölkə bu fəaliyyəti ilə öz bazarını dünya bazarından məhdudlaşdırmış sayılır.

Deməli, xarici ticarətin lap elastiki tənzim edilməsi üçün effektiv-taktiki gedişlərdən istifadə olunmalıdır ki, həm daxili bazar müdafiə edilsin, həmçinin də xarici ticarətdə proteksionizmə izin verilməsin.

Xarici ticarətdə perspektiv təmayül bazar mənasibətlərinin aktivləşməyi yönüdür. Yəni ticarətin liberallaşdırılması, gömrük tariflərinin qaydaya salınması və azad ticarət sisteminə keçilməyi vacibdir. Xarici ticarətin tənzim edilməsini dövlət vergilər ilə sərbəst tənzim edir və yaxud da ki, beynəlxalq valyuta fondu ilə onu təşkil edir.

Daxili biznesin vergilər ilə müdafiəsi gücləndikcə çox da dövlət xarici ticarətin tənzimlənməyində qeyri-tarif üsulundan istifadə edir. Misal üçün, ölkə idxal məhsullarının həcmi endirmək istəyir və bunu o, vergilərin çoxaldılması üsulu ilə edə bilmir. Bu vaxt ölkə kəmiyyət məhdudiyyətlərindən istifadə edir, yaxud daxili

bazarda məhsullar istehsal edən müəssisələrin xarici müəssisələrlə rəqabətə dözümlülüyünü yüksəltmək üçün onları stimullaşdırır. Bu müəssisələrin məhsullarının bəzi hissəsini ölkə özü alır, onlara bu və ya başqa şəkildə büdcə vəsait verir, qiymət ilə normal gəlirlə onları dəstəkləyir. Beləliklə belə çıxır ki, bazar açıqdır, həmçinin də ayrı-ayrı məhdudiyyətlər çoxluğu ona daxil olmağı mürəkkəbləşdirməkdədir.

Xarici ticarətdə istifadə edilən ənənəvi tariflərdən müxtəlif olaraq qeyri-tarif normativləri bəzən proteksionizm əhval-ruhiyyəsi daşıyır, bəzi durumlarda isə inzibati güc təzyiqi altında gerçəkləşdirilir [28, s.48].

İxras xarici dövlətlərə müqavilələr əsasında çıxarılmış məhsullardır. Makrosəviyyədə ixrac dövlətdən kapitalın çıxarılma və kreditlərin yerləşdirilməyi formasıdır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində fəaliyyətdə olan bütün ölkələr aktiv şəkildə ixracın stimullaşdırılmağı ilə məşğul olurlar. Beləliklə onlar bir çox məqsədə çata bilirlər.

1. Hansısa bir dövlət ixracı genişləndirməklə məhsulları dövlət xaricinə yeridilməyinə nail olur və beləliklə də milli iqtisadiyyatını genişləndirmək şəraiti yaradır.

2. İxrac təmayüllü iqtisadi dinamikləşdirir və ixraca yeni keyfiyyət elementləri daxil edir.

3. İxracın genişləndirilməsi istehsal da demonopolizasiyalaşdırır. Yəni öz məhsullarını diqqət edən dövlət və başqa inhisarçını yox edir.

İxracın stimullaşdırılmağı üsullarıfərqlidir. Dövlət ixracı stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərdən istifadə edir:

1. İxracla məşğul olan müəssisələrə güzəştli vergilər tətbiq etməkdədir.
2. İxrac kreditlərinin zəmanətlərini öz üzərinə götürür.
3. İkitərəfli və soxtərəfli müqavilələr bağlayır.
4. Dövlətarası ticarət maraqlarının nizamlanmağı tədbirlərini gerçəkləşdirir, məqsədli proqramlar hazırlayır və gerçəkləşdirir.
5. Ölkənin ixrac potensialının artmağına imkan yaradır.

İxracın stimullaşdırılmağının ən güclü təsiredici vasitəsi valyuta

məzənnəsinin tənzim edilməsi sayılır. İndiki dövrdə ixracın ən çox yayılmış forması məqsədli məhsul krediti verilməyi və birbaşa investisiya qoyuluşları sayılmaqdadır.

II FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRİNİN MÜASİR DURUMU VƏ ONUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin maliyyə sabitliyinə təsirinin təhlili və onun yaxşılaşdırılması zəruriliyi

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin əsas və başlıca forması xarici ticarətdir. Bir qayda olaraq, xarici ticarətdə iştirak edən sahələr istənilən ölkənin iqtisadiyyatının ən güclü sahələri sayılır. Ona görə də bu sahələrdə baş verən hər hansı bir cüzi dəyişiklik bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişafında öz əksini tapır. Xüsusilə, Azərbaycan kimi yeni müstəqil dövlətin milli iqtisadiyyatının formalaşmağı və inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin bütün formalarından, həmçinin beynəlxalq ticarət əlaqələrindən lap geniş və faydalı istifadə edilməsi ilə bağlıdır. Xarici ticarət respublika iqtisadiyyatının sürətləndirilməsinə və əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsinə imkan verir.

Azərbaycanın dünya bazarı ilə əlaqələrinin formalaşmasının müasir mərhələsində xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətləri onun ixrac imkanlarının artırılması, ixrac və idxal əməliyyatları strukturunun mükəmməlləşdirilməsi, həmçinin dünya bazarında rəqabətə davamlılıq, tələb və standartlara uyğun məhsullarla çıxış bilməsini təşkil etməkdir. Digər tərəfdən, idxal və ixracın səviyyəsi ölkə ticarətinin inkişaf səviyyəsini göstərsə, aynılıqda ixracın səviyyəsi həmin dövlətin iqtisadiyyatının nə dərəcədə inkişaf etdiyinə bariz nümunədir.

Müstəqilliyin ilk illəri Azərbaycanın ticarət əlaqələrinin kəmiyyət göstəricilər, yüksək olmuşdur. Çünki bu zaman SSRİ dağılıqdan sonra ənənəvi iqtisadi əlaqələr tam pozulmamışdı. Yalnız onu demək kifayətdir ki, həmin illər ərzində ölkəmiz xarici bazara 350 adda yüksək keyfiyyətli sənaye, kənd təsərrüfatı və xalq istehlakı malları çıxarmışdı. Sonrakı illər ərzində isə bu əlaqələrin pozulması və yeni partnyorların axtarılması ölkənin iqtisadi inkişafında öz sözünü dedi. 1992-ci ildə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 92%-ni təşkil edən xarici ticarətin payı 1999-cu ildə ÜDM-nin 64%-ni təşkil edibdir ki, bu da xarici ticarət əlaqələrinin zəif inkişafının bariz göstəricisidir. Lakin 2000-ci ilin nəticələrinə baxdıqda aydın olur

ki, idxal və ixracda əsaslı dönüş yaranmışdır. Xarici ticarətin həmin ildəki həcmi 1999-cu ilin müvafiq göstəricisini 48,7% ötmüşdür, idxalın həcmi isə 13,4% artığı halda, ixrac 87,9% artmışdır. 2009-cu ildən xarici ticarət dövriyyəsində azalma olmuşdur. 2012-2016-cı illərə nəzər saldıqda xarici ticarət dövriyyəsinin 2 dəfə azaldığını, o cümlədən idxalda azalma 10 faiz olsa da, ən çox azalma ixracda, yəni 34 milyard 160.6 mln.ABŞ dollarından 9 milyard 143.3 mln.ABŞ dollarına enmişdir. [47]

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata əsasən 2008-ci ildə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 54 milyard 926 mln. ABŞ doll., o cümlədən idxalın həcmi 7 milyard 170 mln. ABŞ doll., ixracın həcmi isə 47 milyard 756 mln. ABŞ doll. təşkil etmişdir. Bu dövr müddətində Azərbaycan Respublikası 140 dövlət ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı şəkildə səmərəli əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 40 milyard 592,5 mln. ABŞ doll. olmuşdur. 2008-ci ildə respublikamızın xarici ticarət dövriyyəsinin məbləği 2007-ci illə müqayisədə 3,7 dəfə, o cümlədən ixracın həcmi 6,9 dəfə, idxalın həcmi isə 26 faiz artmışdır. 2016- cı ildə isə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 17 milyard 675,7 mln. ABŞ doll., o cümlədən idxalın həcmi 8 milyard 532,4 mln. ABŞ doll., ixracın həcmi isə 9 milyard 143,3 mln. ABŞ doll. təşkil etmişdir. Bu dövr müddətində ölkəmiz 140 dövlət ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı şəkildə səmərəli əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 610,9 mln. ABŞ doll. olmuşdur. 2016-cı ildə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsinin məbləği 2015-ci illə müqayisədə azalmış, o cümlədən ixracın həcmi 9,4, idxalın həcmi isə 9,5 faiz azalıbdır [47].

Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (2007-2016-ci illər)

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
2007	11,771.7	5,713.5	6,058.2	344.7	101.1	108.5	95.1
2008	54,926.0	7,170.0	47,756.0	40,586.0	466.6	125.5	788.3
2009	20,824.5	6,123.1	14,701.4	8,578.3	37.9	85.4	30.8
2010¹	33,160.7	6,600.6	26,560.1	19,959.5	106.5	105.0	106.9

2010²	27,960.8	6,600.6	21,360.2	14,759.6	120.0	105.0	125.3
2011¹	44,161.7	9,756.0	34,405.7	24,649.7	104.0	145.3	92.6
2011²	36,326.9	9,756.0	26,570.9	16,814.9	103.9	145.3	88.7
2012¹	43,813.5	9,652.9	34,160.6	24,507.7	95.5	96.9	95.1
2012²	33,560.9	9,652.9	23,908.0	14,255.1	89.3	96.9	86.2
2013¹	43,554.1	10,712.5	32,841.6	22,129.1	102.7	109.1	100.7
2013²	34,687.9	10,712.5	23,975.4	13,262.9	106.3	109.1	105.1
2014¹	39,407.5	9,187.7	30,219.8	21,032.1	95.7	85.4	99.0
2014²	31,016.3	9,187.7	21,828.6	12,640.9	94.1	85.4	98.0
2015¹	25,809.0	9,216.7	16,592.3	7,375.6	99.9	99.5	100.1
2015²	21,945.8	9,216.7	12,729.1	3,512.4	96.6	99.5	95.4
2016¹	21,650.8	8,532.4	13,118.4	4,586.0	92.9	90.1	94.5
2016²	17,675.7	8,532.4	9,143.3	610.9	87.6	90.1	85.8

Qeyd: 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016-cı illər üzrə indekslər qiymət amili nəzərə alınaraq hesablanmış və gerçək dəyişməni (artım, azalmanı) göstərir.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycanın ixracatını şərti olaraq iki hissəyə ayırmaq olar: neft (onunla əlaqəli olan sahələr-benzin, kerosin, müxtəlif neft avadanlıqları və s.) və qeyri-neft məhsulları. Yuxarıdakı göstəricinin belə olmasının əsas səbəbi də keçən illərlə müqayisədə neft və neft məhsullarının dünya qiymətlərinin 2008-ci ildə yüksək olması, o cümlədən neft müqaviləsi üzrə satışdan daxil olmalarıdır. Lakin iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı uzun zaman davamı mümkün deyil. Bunun üçün də ölkəmizdə qeyri-neft sahəsinin inkişafına ayrıca diqqət yetirilməlidir.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin miqdarı 17,675,727.3 ABŞ doll., o cümlədən idxalın həcmi 8,532,447.5 ABŞ doll., ixracın həcmi isə 9,143,279.8 ABŞ doll. təşkil etmişdir.[47]

Azərbaycanın ənənəvi ticarət partnyorları olan MDB ölkələrinin payı son illər ərzində nəzərəcarpacaq dərəcədə genişlənməsinə baxmayaraq Azərbaycanın ixracında indi də bu dövlətlər mühüm rol oynayırlar. Buna səbəb MDB ölkələri bazarlarında Azərbaycan mallarının qərb ölkələrinin bazarlarına nisbətən daha yüksək rəqabət göstəricisinə malik olmasıdır. Həmçinin, bu ölkələr istehsalçılarımız üçün perspektivli bazardır. Çünki çeşid etibarilə onlar o qədər də zəngin deyillər.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən verilmiş məlumat üzrə, 2016-cı il ərzində Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ümumi

ticarət dövriyyəsinin məbləği 2,825,339.7 ABŞ doll., o cümlədən idxalın həcmi 2,161,727.7 ABŞ doll., ixracın həcmi isə 663,612.0 ABŞ doll. təşkil etmişdir.[47]

Bundan başqa son illər Azərbaycanın ixrac əməliyyatlarında Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilat), GÜAM Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, Asiya-Sakit okeanı İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi ölkə qruplarının rolu və payı durmadan artır.

Cədvəl.2.1.

Ölkələr üzrə xarici ticarət dövriyyəsi (2012-2016-cı illər)

Ölkələr	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi	33,560,854.4	34,687,919.3	31,016,306.5	21,945,815.6	17,675,727.3
Müstəqil Dövlətlər Birliyi	3,630,005.0	4,062,880.9	2,921,244.1	2,487,471.5	2,825,339.7
Digər ölkələr	29,930,849.4	30,625,038.4	28,095,062.4	19,458,344.1	14,850,387.6
İdxal üzrə					
Cəmi	9,652,870.6	10,712,502.5	9,187,697.6	9,216,677.1	8,532,447.5
Müstəqil Dövlətlər Birliyi	2,378,019.4	2,553,243.0	2,083,187.9	1,961,097.3	2,161,727.7
Digər ölkələr	7,274,851.2	8,159,259.5	7,104,509.7	7,255,579.8	6,370,719.8
İxrac üzrə					
Cəmi	23,907,983.7	23,975,416.8	21,828,608.9	12,729,138.5	9,143,279.8
Müstəqil Dövlətlər Birliyi-Cəmi	1,251,985.6	1,509,637.9	838,056.2	526,374.2	663,612.0
Digər dövlətlər-Cəmi	22,655,998.1	22,465,778.9	20,990,552.7	12,202,764.3	8,479,667.8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Son illərdə aparılan islahatlara baxmayaraq Azərbaycanın bank sistemi iqtisadiyyatın maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatlarının, əsasən də kreditlərə olan ehtiyacların ödənilməyini təmin edə bilmir. Bunun başlıca səbəbi bankların yetərincə möhkəm olmamağı, onların çoxunun likvidlik səviyyəsinin aşağı olmağı və ödəmə qabiliyyətinin zəif olmağıdır. İqtisadiyyatda bank xidmətini yaxşılaşdırmaq üçün bankların ödəmə qabiliyyətini

gücləndirmək, gənclərə, əsasən də gənc ailələrə ipoteka kreditlərinin verilməyinin qaydalarını sadələşdirmək idarə və müəssisələrin vaxtı ötmüş borcları ilə əlaqəli məsələləri həll etməkdən təşkil olunmuşdur.

Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin yaradılmağında, doğru pul-kredit siyasətinin aparılması ilə daxili bazarın müdafiəsinin təmin edilməsində valyuta tənzimlənməyinin əhəmiyyəti çoxdur.

Respublikamızda xarici valyutanın alqı-satqısı prosesləri ayrıca müvəkkil banklar ilə valyuta birjalari vasitəsilə edilir.

Son dövrlər Azərbaycan Respublikasının bank sistemində əldə edilən müsbət nəticələrdən biri də respublikada valyuta bazarının formalaşmağı yönündə görülən işlərdir. Bu cəhətdən həyata keçirilmiş valyuta siyasəti milli valyuta - manatın sabitliyinin qorunmağına, onun daxili dönrəliliyinin təmin olunmasına və valyuta rejiminin liberallaşdırılmasına xidmət etdir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq üçün ilkin önəmli amillərdən biri də makroiqtisadi və mikromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsidir. Buna nail olmaq üçün bank sisteminin başlıca vəzifəsi milli valyutanın məzənnəsinin sabitləşməyinə və inflyasiyanın qarşısının alınmağına yönəldilmiş tədbirlərin aparılmasıdır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində yaşamış dövlətlərin təcrübəsindən aydın olur ki, bu vacibli vəzifəni gerçəkləşdirmədən, böhrandan çıxmaq və dövlət iqtisadiyyatında güclü dönüş əmələ gətirmək qeyri-mümkündür.

Mürəkkəb xarici iqtisadi vəziyyətə baxmayaraq bank sahəsinin inkişafı davam etmiş, maliyyə dayanıqlığı qorunub saxlanılıbdır.

2014-cü il ilə 2015-ci ilin I-ci rübündə qlobal iqtisadi artışı dinamikası ayrı-ayrı amillərin təsiri ilə formalaşmışdır: dünyanın bəzi bölgələrdə geosiyasi gərginliyin artmağı, əmtəə və maliyyə bazarlarının volatilliyi, maliyyə sabitliyinin kövrəkliyi və s.[4]

Xarici iqtisadi konyunktur ilə başqa amillərin dəyişməyi fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatı fəal inkişafını davam etdiribdir. Mərkəzi Bank respublikanın beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin uzunmüddətli dayanıqlığının gücləndirilməyi və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin dəstəklənməyi üçün məzənnə siyasətinə

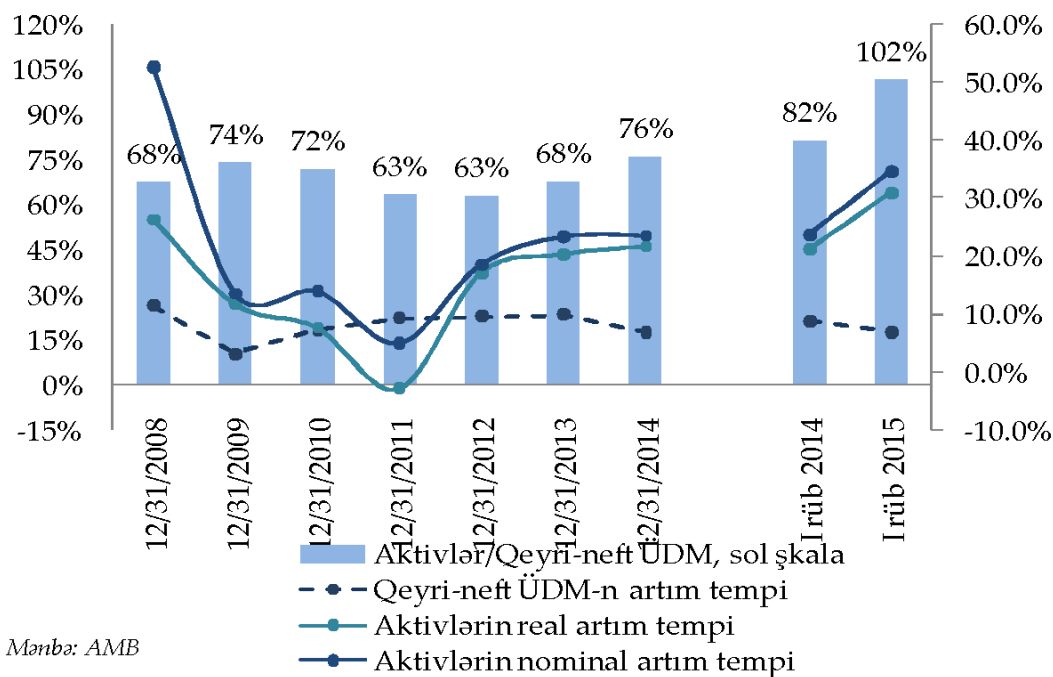
əsasən yeni əməliyyat çərçivəsini tətbiq edibdir.

Qlobal və daxili iqtisadi trendləri nəzərə almaqla Mərkəzi Bank öz prudensial tənzimləmə siyasətini bank sahəsinin dayanıqlığının qorunmağı, maliyyə vasitəçiliyin genişləndirilməyinə yönəlibdir. Bu çərçivədə bank sahəsində risklərin idarə olunması potensialının gücləndirilməyi ilə nəzarət proseslərinin təkmilləşdirilməyi, bankların kapitallaşma səviyyəsinin artırılmağı yönündə tədbirlər həyata keçiribdir.

Aparılan tədbirlər sayəsində 2014-cü ildə və 2015-ci ilin I rübündə də ölkəmiz bank sistemində inkişaf prosesləri davam etmiş, maliyyə sabitliyi qorunubdur. Bank sektorunun kapital ilə likvidlik mövqeləri əhəmiyyətli səviyyədə qalıbdır. Qeyri-neft iqtisadiyyatında artışı dəstəklənməyində bank sisteminin vəzifəsi lap da artmış, onun regional əhatə dairəsi genişləndirilibdir.

2014-cü ildə bank sektorunun fəaliyyət trendi saxlanılmış, bankların ölkə iqtisadiyyatında yerini xarakterizə edən makro göstəricilərin müsbət fəaliyyəti davam etmişdir. Bank sektorunun aktivləri bütün il boyu 4 797 mln. manat (24%) qalxaraq 25 183 mln. manat səviyyəsinə çatıbdir.[4]

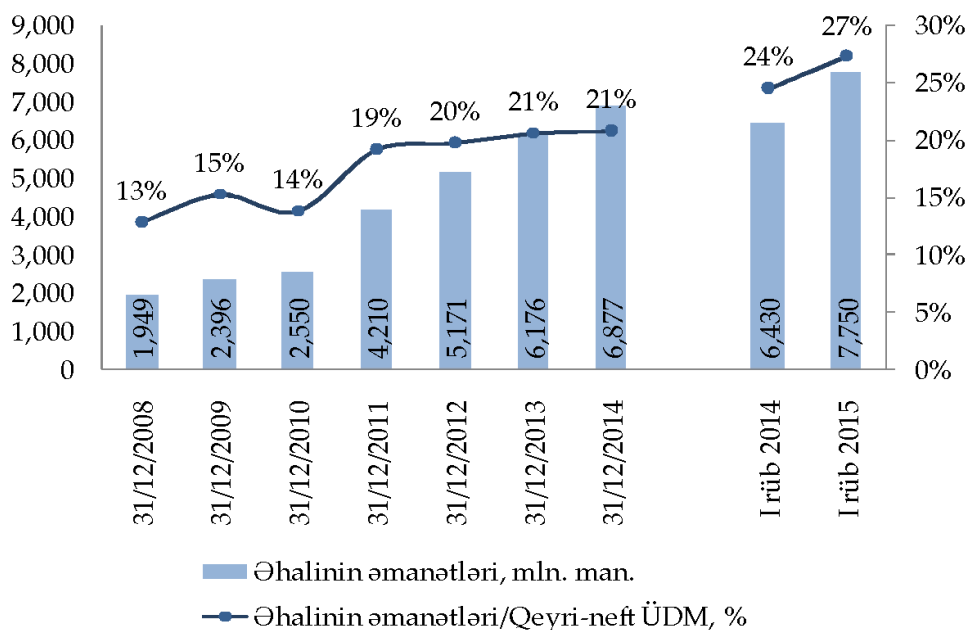
Qrafik 2.1. Bank sektorunun makro göstəricilərinin dinamikası

Bank sahəsinin maliyyə vasitəçiliyini xarakterizə etmiş göstəricilərdən biri sayılan aktivlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti il boyu 8 f.b. qalxaraq 76%-ə qalxmışdır (Qrafik 2.1). Aktivlərin uzunmüddətli fəallığı bank sahəsinin sürətli artışı fazasının daha təmkinli artışıla əvəz edilməsini əks etdirir. Bank sahəsinin artışı tempinin iqtisadiyyatın artışı tempi ilə uzlaşdığı, bank ekspansiyasının stabilləşməyi Mərkəzi Bankın həmin sahədə apardığı işlərin nəticəsidir. Beləliklə, bank xidmətləri bazarında hərarətlənmə ilə risklərin akkumulyasiyasının preventiv şəkildə qarşısının alınması üçün Mərkəzi Bank müəyyən "soyuducu" tədbirlər etmiş, banklarla var olan və potensial risklər haqda daimi dialoq aparmış, banklar üzərində nəzarət rejimini sərtləşdiribdir.

Vətəndaşların ayrı-ayrı növ bank xidmətlərindən istifadə səviyyəsi çoxalmışdır. Vətəndaşların əmanətlərinin artışı dinamikası davam etmiş, qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 20.8%-ə çatıb (Qrafik 2.2).

Qrafik 2.2. Əhəlinin əmanətləri

Mənbə: Maliyyə sabitliyi icmalı 2014-cü il və 2015-ci ilin I rübü

Vətəndaşlara verilmiş kreditlərin miqdarı, məhsul çeşidi ilə borcalanların sayı müntəzəm şəkildə çoxalır. 2013-cü ildə əhalinin yetkinlik yaşına çatan hər 1000 nəfərinin 1,244 ədəd, 2014-cü ildə 1259, cari ilin I-ci rübün axırına 1273 ədəd kredit ilə əmanət hesabı olubdur.[4]

Bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməyi, eyni zamanda əhali ilə korporativ sektorun banklara etibarının artırılmağı üçün AMB tərəfindən bank xidmətləri müştərilərinin maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməyi yönündə nəzarət tədbirləri edilmişdir. Maliyyə maarifləndirilməyi sahəsində AMB banklar, beynəlxalq təşkilatlar və dövlət qurumları ilə bərabər silsilə tədbirləri davam etdiribdir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını özündə büruzə verən göstəricilər sistemindən biri də tədiyə balansı sayılır.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında respublikanın tədiyə balansına əsasən CƏB profisiti 786 mln.\$ təşkil etmişdir. Bu neft qiymətinin 30% bahalaşmağı, eyni zamanda makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin olunması yönündə aparılan tədbirlər sayəsində qeyri-neft sektoruna əsasən Cari Əməliyyatlar Balansında

müsbət tendensiyalar, neft-qaz sahəsi üzrə layihələrin xarici kreditlərlə maliyyələşməyi hesabına baş veribdir. Qeyri-neft sahəsi üzrə CƏB-in kəsiri keçən ilin müvafiq dövrünə nəzərən 22.4% (635 mln.\$) azalmaqla 2.2 mlrd.\$ olubdur. 2016-cı ilin yanvar-iyun aylarına əsasən maliyyə hesabının 2.2 mlrd.\$-lıq kəsiri hesabat müddətində 398 mln.\$-lıq profisitlə əvəzlənibdir.[46]

Cədvəl.2.2.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında tədiyə balansının əsas göstəriciləri

Mln.\$

Cari əməliyyatlar	785.6
Xarici ticarət balansı	3 479.1
Xidmətlər balansı	-2 018.7
İlkin gəlirlər balansı	-967.5
-İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-774.4
Təkrar gəlirlər balansı	292.7
Maliyyə hesabı	397.8
<i>Xalis maliyyə aktivləri</i>	<i>3 341.1</i>
<i>o cümlədən:</i>	
- xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	1 035.1
- portfel investisiyaları	-28.6
- törəmə maliyyə alətləri	-3.3
- digər investisiyalar	2 337.9
<i>Xalis maliyyə öhdəlikləri</i>	<i>3 738.9</i>
<i>o cümlədən:</i>	
- Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	3 123.8
- cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası	-1 440.0
- neft bonusu	1.4
- portfel investisiyaları	946.7
- digər investisiyalar	1 107.0
Balanslaşdırıcı maddələr	247.1
Tədiyə balansının ümumi saldosu (Ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi; “+” artım, “-” azalma)	1 430.5

Qeyd: Tədiyə balansı hesablamalarında xam neftin faktiki orta qiyməti 49\$ (ötən ilin müvafiq dövründə 38\$) olmuşdur.

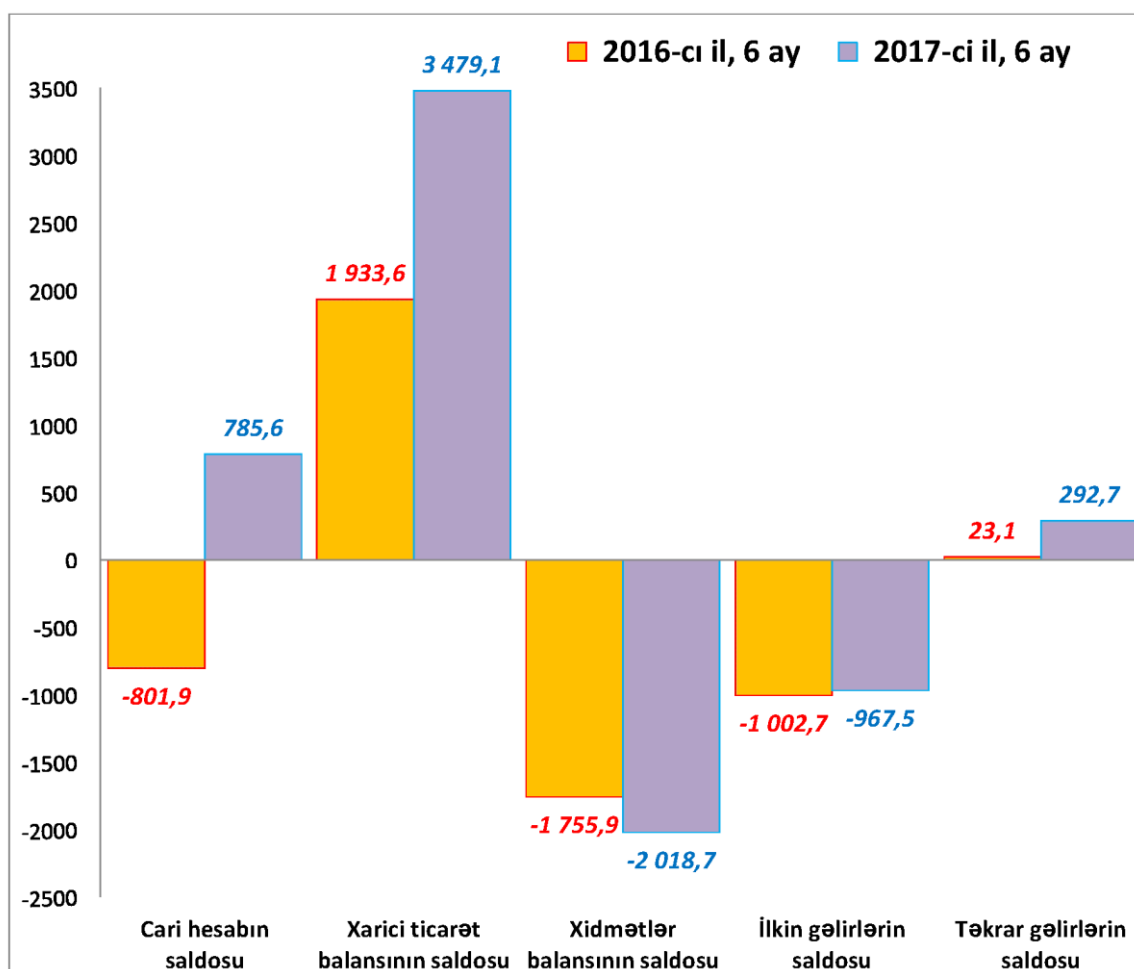
1 Tədiyə balansının metodoloji tərtibatı ilə bağlı http://cbar.az/assets/1186/final_metod.pdf sahifəsinə müraciət edilə bilər.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında cari əməliyyatlar balansında 785.6 mln.\$

həcmində profisit yaranmış, eyni zamanda neft-qaz sahəsi üzrə cari balansın profisiti 3 mlrd.\$ həcmində olmuşdur. Neft-qaz sahəsi üzrə CƏB profisiti keçən ilin eyni zamanına nisbətən 953 mln.\$ qalxdığı halda, qeyri-neft sahəsi üzrə CƏB kəsiri 635 mln.\$ azalıbdır. Neft-qaz sahəsinin profisiti qeyri-neft sahəsi üzrə cari balansın 2.2 mlrd.\$ həcmində kəsirini tam şəkildə örtübdür.[46]

Sxem 2.1.

Mln.\$

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı

Xarici ticarət dövriyyəsi 10.7 mlrd.\$-dan ibarət olmuş və xarici ticarət hesabı 3.5 mlrd.\$ həcmində müsbət saldo ilə nəticələnibdir.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında ölkəmizin dünyanın 171-dək dövləti ilə ticarət münasibətləri olubdur. Xarici ticarətin 14%-i MDB üzvü olan ölkələrin, 86%-i isə başqa xarici dövlətlərin payına düşməkdədir.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında gəlirlərə əsasən daxilolmalar ilə məsrəflərin ümumi dövriyyəsi 1.7 mlrd.\$ olubdur. Onun 78.5%-ni (1.3 mlrd.\$) respublikamızdan qeyri-rezidentlərə ödənişlər təşkil etməkdədir. Həmin məbləğin isə mühim hissəsini (817 mln.\$) beynəlxalq neft-qaz konsorsiumlarına görə xarici investorların payına düşmüş gəlirlərin repatriasiyası (adətən xam neft formasında), qiymətli kağızlar portfelinə əsasən qeyri-rezidentlərə ödənilmiş faizlər (119 mln.\$) ilə xarici kreditlərdən istifadəyə əsasən ödənilmiş faizlər (222 mln.\$) təşkil etməkdədir.[46]

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında respublikanın xalis maliyyə aktivləri 3.3 mlrd.\$ qalxmışdır. Həmin göstərici xaricə istiqamətlənmiş birbaşa investisiyalar (1035.1 mln.\$), portfel investisiyaları (-28.6 mln.\$), törəmə maliyyə alətləri (-3.3 mln.\$) və başqa investisiyalar (2337.9 mln.\$) hesabına formalaşmışdır. Hesabat müddətində ölkənin xalis maliyyə öhdəlikləri isə 3.7 mlrd.\$ təşkil edibddir ki, bu da xaricdən cəlb edilmiş xalis birbaşa investisiyalar (1683.8 mln.\$), neft bonusu (1.4 mln.\$), portfel investisiyaları (946.7 mln.\$) və başqa investisiyalar (1107.0 mln.\$) hesabına formalaşmışdır.[46]

Cədvəl. 2.3.

2017-ci ilin yanvar-iyun ayları üzrə xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri

	Aktivlər	Öhdəliklər
Birbaşa investisiyalar	1 035.1	1 683.8
- neft-qaz sektoru	797.3	1 221.4
- digər sektorlar	237.8	462.4
Neft bonusu		1.4
Portfel investisiyaları	-28.6	946.7
Törəmə maliyyə alətləri	-3.3	
Digər investisiyalar	2 337.9	1 107.0
- ticarət kreditləri və avanslar	1 045.2	204.9
- kreditlər və ssudalar	5.4	1 095.3
- depozitlər və nağd valyuta	1 287.3	-193.2
C Ə M İ	3341.1	3738.9

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb edilmiş sərmayələrin ümumi həcmi 4.5 mlrd.\$ olubdur. İntestisiyaların strukturunda neft-qaz sahəsinin xüsusi çəkisi 83.8% təşkil edibdir.

2017-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində tədiyə balansında birbaşa investisiyalar maddəsinin neft-qaz sahəsinə əsasən üzrə xalis maliyyə öhdəliklərinin (1684.8 mln.\$) artışı cəlb edilmiş investisiya ilə (3771.5 mln.\$) kapitalın repatriasiyası (2086.7 mln.\$) arasındakı fərqdən formalaşmaqdadır.

Qiymətləndirmələr üzrə qeyri-neft sahəsinə cəlb edilmiş birbaşa investisiyaların ümumi həcmi 728.7 mln.\$ olubdur.

2017-ci ilin yanvar-iyun aylarında kreditlər ilə ssudalara əsasən xalis maliyyə aktivləri 15.7 mln.\$, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 351.7 mln.\$ artıbdır. Kreditlər ilə ssudalara əsasən xalis maliyyə öhdəlikləri adətən bankların kreditlərinə görə azalmış, dövlət ilə dövlət təminatlı kreditləri hesabına isə çoxalmışdır.[46]

Depozitlər ilə nağd valyuta üzrə xalis maliyyə aktivləri 1283.0 mln.\$ çoxalmış, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1145.4 mln.\$ azalıbdır.

Ölkəmizdə 20 ildir davam etməkdə maliyyə sabitliyi neftin qiymətinin kəskin enməsi və əsas ticarət tərəfdaşı dövlətlərinin valyutalarında davam etmiş ucuzlaşmaya 2015-ci ilin dekabr ayında Mərkəzi Bank vasitəsilə tənzimlənmiş üzən məzənə rejiminə keçidlə reaksiya vermişdi. Yeni rejimə keçəndən sonra manatın tarazlıq nöqtəsinə can atmağı fonunda dövlətin müvəffəqiyyətli maliyyə siyasəti sayəsində bu ilin ikinci rübündən başlamaqla maliyyə bazarlarında sabitlik bərqərar olunmuşdur. Müqayisə üçün deməliyik ki, nə Rusiya, nə də Qazaxıstanda üzən valyuta rejiminə keçəndən sonra belə qısa vaxtda maliyyə bazarlarının hərərətini aşağı salmaq mümkün olmayıbdır. Təkcə fiskal gərilmə ilə monetar dəstək tədbirləri sayəsində Mərkəzi Bankın strateji valyuta ehtiyatlarının əriməyi prosesi dayandırılıb, belə ki, cari ilin II rübündə ehtiyatlar təvazökar artışı məruz qalıbdır.

Cari ilin birinci rübündə valyutamızın zəifləməyi, növbəti rübdə sabitləşmə ilə əvəz edilmişdir. Monetar siyasət bəliyə hədəflərinə çatıb manatın məzənnəsi ilə inflyasiyanı bütöv olaraq kontrola götürsə belə, dünya bazarlarında əlverişsiz mühitin də təsir etməsi real sektor ilə banklara təsirsiz keçməmişdir. “Standard

&Poor's" (S&P) agentliyi vasitəsilə ölkəmizin kredit reytingi "BBB"-dən "BB+"-a endirilibdir. Bununla bərabər, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı kommersiya banklarının reytingi aşağı salınıbdir.

2016-cı ilin birinci rübündə Mərkəzi Bank tərəfindən ardıcıl şəkildə iki dəfə uçot faiz dərəcəsi qaldırılıb və ilin mart ayında 7%, likvidlik prosesləri üzrə isə faiz dəhlizinin aşağı səviyyəsi 2%, yuxarı həddi isə 17% səviyyəsində müəyyən olunmuşdur. Mərkəzi Bankın transmissiya kanallarından istifadəsi ilə bərabər, keçən ildən etibarən hökumət tərəfindən qabaqlayıcı tədbirlər aparılmış və qiymətlərin süni bahalaşdırılmağına qarşı İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti ilə İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti ilə Baş Prokuror yanında Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Baş İdarəsi arasında əməkdaşlığa start verilibdir.

Manata etimadı möhkəmləndirmək və rəsmi strateji ehtiyatların qorunmağını təmin etmək üçün 2016-cı ilin 7-11 yanvar tarixlərində Mərkəzi Bank tərəfindən aşağıda göstərilən tədbirlər görüldür:

Valyuta mübadilə şöbələrinin bağlanması;

- Bir alıcıya 500 ABŞ dollarının ekvivalentində məbləğdən çox mübadilə əməliyyatı şəxsiyyət vəsiqəsi sənəd əsasında aparılmağı;
- Valyuta dəhlizinin 2%-dən 4%-ə kimi artırılmağı və həmin əməliyyatlar üzrə nəzarətinin gücləndirilməyi.

Mərkəzi Bankın informasiyasına əsaslanaraq 2016-cı ilin ilk rübü ərzində kommersiya bankları vasitəsilə satılmış xalis nağd ABŞ dolları keçən ilin eyni dövrü ilə nisbətdə 55 dəfə azalmaqla 79 mln. ABŞ dolları, avro ilə əməliyyatlar isə 3,5 dəfə azalmaqla 69 mln. avro təşkil edibdir.

Manat məzənnəsinin sabitliyini təmin etmək üçün Mərkəzi Bank tərəfindən 2015-ci ildə tətbiq olunmuş pul bazasının azaldılmağı siyasəti tendensiyası 2016-cı ildə də müşahidə edilmişdir. Bunun başlıca səbəbi müxbir hesabların azalmasıdır. Bundan başqa, birbaşa valyuta bazarlarına müdaxilələr cari ildə də davam etdirilibdir.

Kommersiya banklarının xarici valyutaya görə likvidlik tələblərinin qarşılamağı ilə maliyyə sistemində sabitliyin təmin edilməsi üçün Mərkəzi Bank

tərəfindən bəzi valyuta hərracları keçirilmiş, kommersiya banklarının valyuta tələbləri təmin edilmişdir. Eyni zamanda, cari ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu da valyuta satışını bərpa edibdir.

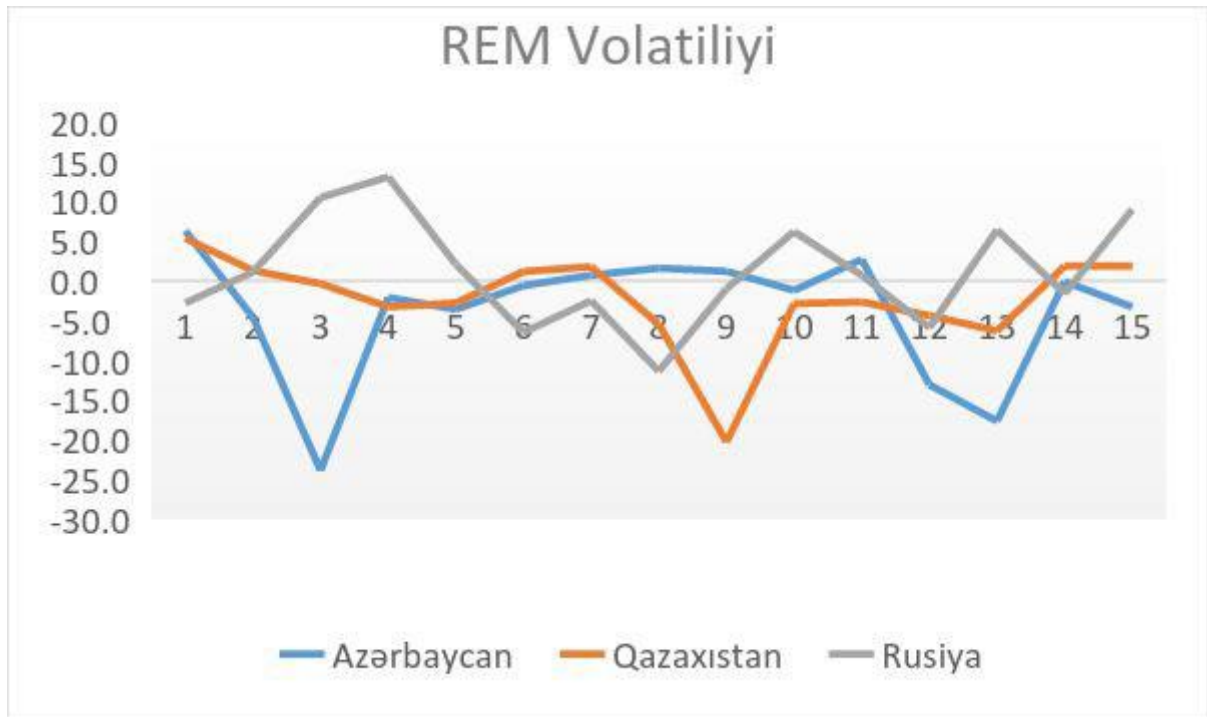
Bu valyuta satışı Mərkəzi Bankın daimi hərracları vasitəsilə edilmişdir. 2016-cı ildə respublikada fəaliyyətdə olan bütün banklara bu fürsətdən yararlanma şəraiti yaradılıb. Beləliklə, 2016-cı ilin ilk rübü ərzində kommersiya banklarına valyuta satışı 1253 mln. ABŞ dolları təşkil edibdir. Kommersiya banklarının xarici öhdəliklərinə əsasən 2015-ci ildə müşahidə edilmiş azalma tendensiyası 2016-cı ilin ilk rübü ərzində də davam etmiş və 01.04.2016-cı il tarixinə 7435 mln. təşkil edibdir.

Mərkəzi Bankın 4 Mart 2016-cı il tarixli qərarı ilə uçot dərəcəsinin 5%-dən 7%-ə artırılmağı inflyasiya gözləntisi ilə dayanıqlı qiymət sabitliyinə müsbət təsir etmişdir, inflyasiya artışı məhdudlaşdırılıb. Respublikamızın Mərkəzi Bankı tərəfindən təqdim edilmiş məlumat əsaslanaraq 2016-cı ilin ilk rübü ərzində orta illik inflyasiya 10.8% təşkil edibdir. İstehlak qiymətləri indeksinin isə önəmli artışı ötən ilin dekabr və bütün ilin yanvar aylarında müşahidə edilmişdir.[46]

Hökumət tərəfindən aşağıda qeyd edilmiş tədbirlərin tətbiqi qiymətlərin artışı tempinin saxlanılmağına kömək edibdir:

- Tarif Şurası tərəfindən əmtəə (dövlət qeydiyyatına alınan dərman vasitələri, elektrik enerjisi, yanacaq və s.) bazarlarında tətbiq olunan qiymətlərin əsasən sabit saxlanılmağı,
- Buğdanın idxalı ilə satışının, buğda ununun və çörəyi istehsalı ilə satışının ƏDV-dən azad olunması.

Qrafik 2.3.

Mənbə: [AMB](#)

Ölkəmizin real effektiv məzənnəsinin (REM) mühim ticarət tərəfdaşları ilə qısamüddətli vaxt ərzində müqayisəli təhlilindən aydın ki, Rusiya ilə Qazaxıstan bazarında müşahidə olunan dəyişmə tempi Azərbaycan bazarında səmərəli olaraq özünü büruzə vermişdir. Qrafikdə göstərildiyi üzərə, Azərbaycan üzrə REM volatilliyinin keçən il ərzində adətən sabit saxlanılıbdır.

2016-cı ilin ilk rübü ərzində nominal ilə real effektiv məzənnələrə əsasən azalma tendensiyası davam etmiş və 1 aprel 2016-cı il tarixinə gerçək effektiv məzənnə 88,9 səviyyədə olubdur. Qeyri-neft sahəsi üzrə isə həqiqi effekli məzənnə 18,9% ucuzlaşmışdır. Milli valyutanın devalvasiyası sayəsində ölkəmizin ixracat rəqabətliyi ilə turistlərin cəlb olunması potensialı artıbdır. Nəticədə, 2015-ci ilin uyğun dövrü ilə nisbətdə cari ilin ilk rübündə Yaxın Şərqi bəzi dövlətlərindən turist kimi ölkəmizi ziyarət edən turistlərin sayı iki dəfə çoxalmışdır.

Bazarda orta və uzun müddətli likvidliyin azalmağı məzənnə, inflyasiya ilə qiymət sabitliyinə müsbət təsir etsə də, kommersion bankları üzrə likvidlik problemləri ilə nəticələnibdir. Bu da öz-özlüyündə sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış perspektivlərini məhdudlaşdırmışdır.

Manata və ümumilikdə bank sektoruna etimadın artırılması üçün 2016-cı ilin fevralın 1-dən başlayaraq üç il ərzində yerli bank ilə xarici bankın ölkəmizdə fəaliyyətdə olan filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilmiş illik faiz gəlirləri gəlir vergisindən azad olunmuşdur. Xarici valyutada saxlanan əmanətlərə görə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddi 3% səviyyəsində aşkar olunmuşdur. Milli valyutada isə saxlanan əmanətlər üçün illik faiz dərəcəsinin yuxarı səviyyəsi qaldırılıbdır. Bu tip tədbirlər xarici valyutada depozitlərin azalmağını, manatla depozitlərin isə artışı stimullaşdırmaq üçün qəbul edilmişdir.

Bundan başqaq, Mərkəzi Bank banklar vasitəsilə xarici valyutada cəlb olunmuş öhdəliklərə görə məcburi ehtiyat normasını 0,5%-dən 1%-ə artırmış, qeyri-rezident maliyyə sahəsi qarşısında öhdəliklər ilə beynəlxalq maliyyə institutları ilə hesablaşmalara əsasən məcburi ehtiyat normasını isə 0,5%-dən 0%-ə endiribdir. Həmçinin qısamüddətli likvidliyin artırılmağı üçün faiz dəhlizinin aşağı və yuxarı hədləri səviyyəsində olan faiz dərəcələri ilə likvidliyin verilməyi və cəlb edilməsi repo/əks-repo əməliyyatlarının vaxtı 1 gündən 7 günədək uzadılıbdır. Ancaq 2016-cı ilin ilk rübü ərzində hansısa repo/əks-repo əməliyyatı həyata keçirilməyibdir.

2016-cı ilin fevral ayı ərzində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsi yaradılıbdır. Yeni təsis edilmiş qurum meqarequlyatordur, indiki maliyyə bazarlarındakı çağırışları lap da əhəmiyyətli və çevik cavablandırması mümkündür. Bundan başqa, bank sahəsinin sabitliyinin artırılmağı üçün Mərkəzi Bank tərəfindən konsolidasiya mərhələsində növbəti addımlar atılmış və hazırda respublikamızda 37 bank fəaliyyətdədir göstərir.

Ölkəmizdə maliyyə sahəsində aparılmış iqtisadi islahatların cari, həmçinin orta və uzunmüddətli dövrdə faydalarını görmək mümkündür. Əsasən də, manat ilə qiymətlərin sabitliyi nəzdində iqtisadi canlandırılmanın bank sahəsi vasitəsilə həyata keçirilməyi siyasəti uğur əldə edəcəkdir. Sürətli iqtisadi islahatlar ilə yaxşı infrastruktur həmişəlik iqtisadi inkişaf üçün yaxşı şəraitdir.

2.2. Dövlətin xarici ticarət siyasəti və onun tənzimlənməsi: mövcud olan problemlər

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin doğru təmin olunması məsələsi xeyli mühümdür. Məhz bu baxımdan bütün dünya ölkələri tərəfindən bu məsələyə diqqət yetirilir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin yardımı ilə ölkə, bir yəndən, özünün milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına azad çıxışını təmin etmişsə, digər yəndən, müxtəlif malların idxalı ilə ixracına, o cümlədən lisenziyalaşdırma, kvotalaşdırma və başqa növ işlərin həyata keçirilməyi üsulu ilə özünün istehsalçıların maraqlarının qorunmağına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, ictimai qaydanın, adamların həyat və sağlamlığının qorunmağına istiqamətlənmiş tədbirlər aparır, eyni zamanda ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin gömrük ödənişləri hesabına doldurulmağı təmin etməkdədir.[12, s.120]

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin hər zaman artmağı və genişlənməyi beynəlxalq əmək bölgüsü ilə təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməyi ilə bağlıdır. Dünyanın heç bir ölkəsi xarici iqtisadi münasibətlər formalaşdırmadan öz milli iqtisadiyyatını qurub inkişaf etdirə bilməz. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təqribən 2/3 hissəsindən çoxu xarici ticarət əlaqələrinin payına düşür.

Hər bir ölkə üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməyi məsələsi olduqca mühümdür. Tənzimlənmənin edilməsi üçün tənzimlənmənin bir sıra normativ hüquqi bazasının varlığı, tənzimlənmənin bir sıra institusional-təşkilati strukturunun varlığı, iştirakçıların qeydiyyatı; xarici ticarət razılaşdırılmalarının kvotalaşdırılması, idxal məhsullarının sertifikatlaşdırılması, bəzi kontraktların qeydiyyatı, gömrük-tarif tənzimlənməyi, valyuta ilə pul-kredit tənzimlənməyi və s. müstəsna rol oynamaqdadır.[21]

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əsasını mallar ilə xidmətlərin ixracı və idxalı olan xarici ticarət təşkil etməkdədir. Bu isə xarici iqtisadi münasibətlərin daha inkişaf etmiş şəkliidir. Son zamanlarda Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə beynəlxalq ticarət, işçi qüvvələrinin miqrasiyası, kapitalın və beynəlxalq kreditin gətirilməsi, beynəlxalq valyuta əlaqələri, beynəlxalq elmi- texniki və istehsal

əməkdaşlığı sahəsində əlaqələri xeyli genişlənməmişdir. Bu münasibətlər adətən gömrük işi sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığının formalaşmağı və inkişafı sahəsində gerçəkləşdirilir. Beynəlxalq gömrük münasibətlərinin qurulmağında ölkəmizin gömrük işi sahəsində imzalanmış beynəlxalq müqavilələrdə, beynəlxalq təşkilatlarda fəal iştirakı əvəz edilməzdir və bu yöndə indi böyük işlər edilir. Belə ki, Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, BMT İnkişaf proqramı, MDB gömrük xidməti rəhbərləri Şurası, Gömrük əməkdaşlığı Komitəsi və s. ilə sıx əməkdaşlıq edir.[15, s.752]

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti iqtisadi sahədə keçid müddətini başa vurmuşdur. Bu dövrdə qarşıda duran əsasə vəzifələrdən biri də xarici iqtisadi münasibətlərdən iqtisadiyyatın təkrar qurulmağında istifadə etmək və onun əhəmiyyətliliyini artırmaqdır. Belə ki, xarici ticarətin dövlətin maliyyə sabitliyinin başlıca amili olduğu artıq sübut olunmuşdur. Xarici iqtisadi inkişafın həyata keçirilməyində əsas vəzifələrdən biri də başqa xarici dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı ticarət- iqtisadi münasibətlərinin qurulmağıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici iqtisadi münasibətlərin faydalı təşkili bəzi məsələlərlə sıx bağlıdır. Belə ki, beynəlxalq ticarətdə qarşılıqlı əhəmiyyətli əlaqələrin artmağı istehlak malları dairəsinin zənginləşməsinə, səmərəli ixtisaslaşma mövcud maddi, maliyyə, əmək və elmi ehtiyatdan səmərəli istifadə perspektivlərini aşkar edir və sonda xarici iqtisadi münasibətlərin düzgün qurulmağı xarici kreditləri, xarici kapitalın, investisiya qoyuluşu ilə əlavə vasitələrin cəlb olunmasına gətirib çıxarır.[18, s.448]

Respublikamızda elmi-texniki əlaqələrin inkişaf etməyi, beynəlxalq münasibətlərdə müasir texnologiyaların tətbiqi müxtəlif sahələrin lap da inkişafına səbəb yaradır. Bunun üçün də respublikamızın qarşısında duran önəmli vəzifələrdən biri də dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin lap da sürətləndirilməyidir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə ölkənin xarici (o cümlədən, xarici iqtisadi) və daxili (o cümlədən, daxili iqtisadi) siyasətinin təkliyi, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləmə siyasəti ilə onun realizəsi üzərində nəzarətin təkliyi, xarici ticarət fəaliyyətində inzibati xarakterli üsullara nəzərən iqtisadi gömrük-tarif üsullarına üstünlük verilməyi, xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin fəaliyyətinə

ölkənin və onun orqanlarının əsassız müdaxilələrinin qarşısının alınmağı, məsələlərinə ölkəmiz xüsusi diqqət yetirir.[2, s.447]

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə əsas istiqamətlərdən biri də həmin sahədə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməyi və siyasətin işlənməyidir. Həyata keçirilmiş xarici iqtisadi siyasət ölkənin beynəlxalq iqtisadiyyatda iştirakı hesabına özünün siyasi, iqtisadi, hərbi və sosial potensialını möhkəmləndirmək üzrə milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və lap da inkişaf etdirilməyi üzrə fəaliyyəti anlaşılmalıdır. Bütün bunları, eyni zamanda dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşması və inkişafı nəzərə alaraq xarici ticarət siyasəti, xarici investisiya siyasəti, valyuta siyasəti və gömrük siyasəti gerçəkləşdirilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməyi üçün dövlət tərəfindən istifadə olunan vasitələri aşağıdakı üç qrupda birləşdirmək olar: 1) ümumi xarakterli tədbirlər; 2) xüsusi vasitə və mexanizmlər; 3) xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməyində istehsalçı şirkətlərə birbaşa təsir göstərilməsi.[24, s.537]

Xarici iqtisadi inkişafı tənzimləmək məqsədilə dövlətin istifadə etdiyi çoxsaylı vasitələrdən biri də gömrük tarifləridir. Bu o deməkdir ki, ölkənin sərhədlərini keçməklə gətirilən əmtəə və başqa material qiymətlilərinə görə gömrük vergisi və rusumu ödənilməlidir. Gömrük vergisinin müəyyən edilməsi o deməkdir ki, əmtəənin sahibi ölkəyə qiymətin müəyyən miqdarda vergi ödəməlidir. İdxal vergisi istehsalçının məsrəfləri artırdığına üçün əmtəənin satış qiyməti də qalxır. Beləliklə, idxal vergisinin artırılmağı ilk növbədə alıcılara ziyan yetirir. Gömrük vergi ilə rüsumlarının sistemləşdirilmiş siyahısı gömrük tarifi adlanır. İdxal və ixrac tarifləri bir-birindən fərqlənir. Milli tənzimləmə sistemlərindəki fərqlər beynəlxalq ticarəti çətinləşdirməsin deyə, bütün ölkələr öz sistemlərini tədriclə dünyada mövcud olan ümumi prinsiplərə uyğunlaşdırırlar. Bu məqsədlə Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (Umumdünya Gömrük Təşkilatı) yaradılmışdır və Azərbaycan Respublikası da onun bərabərhüquqlu üzvüdür. Ölkəmizin gömrük tariflərində nəzərdə tutulan əmtəələr XİF-in əmtəə nomenklaturuna uyğun olaraq təsnifləşdirilir.[21]

İdxal vergisi tətbiq edildikdə yerli istehsalçı öz əmtəələrini ən yüksək qiymətə

və lap çox sata bilirlər. Bu vaxt təbiidir ki, müştərilər idxal olunan məhsulları ixtisar etmək və baha olan yerli malları satın alma məcburiyyətində qalır.

Bundan əlavə, gömrük vergisi ilə rüsumu yüksək aşkar edildikdə idxal edilən və yerli istehsalçıların istifadə etdikləri xammalların, materialların, avadanlıqların qiymətləri qalxdığına görə onların istehsal məsrəfləri və deməli, malların qiyməti də qalxır, nəticə isə bundan ibarət olur ki, istehsalın miqdarı azalır. Bunların hamısından bu aydın olur ki, gömrük vergi ilə rüsumlarından istifadə olunması mexanizmi də ölçülüb-biçilmiş parametrlərə əsasən fəaliyyət göstərməlidir.

Nəticədə, burada tariflərin himayədarlıq xarakteri özünü göstərir. Bundan isə o zaman istifadə edilir ki, dövlət gömrük vergi ilə rüsumlarını çoxaltmaqla, eyni zamanda idxal edilən malların daxili (milli) qiymətlərini qaldırır, onun rəqabət qabiliyyətini azaldır və beləliklə, daxili (milli) bazarı müdafiə etməkdədir.

Tutulma formalarına görə gömrük vergisinin aşağıdakı növləri vardır: 1) Advaler vergilər; 2) Xüsusi vergilər; 3) Qarışıq vergilər.

Advaler vergilərin mənası bundan ibarətdir ki, o, əmtənin qiymətindən faizlə (missal üçün, soyuducunun qiymətinin 15%-ə qədəri) tutulur. Xüsusi vergilər əmtənin məbləğindən, çəkisindən ya da miqdarından bir sıra pul məbləği olaraq (məsələn, metalın hər tonundan 15 dollar) tutulmaqdadır. Qarışıq vergilər advaler, həmçinin xüsusi vergilər şəklində tutula bilər.

Gömrük tarifləri bir qayda olaraq milli səviyyədə aşkar olunur. Ancaq o, bir sıra ticarət-iqtisadi qruplarda birləşən dövlətlər üçün də ümumi sayıla bilər. Misal üçün, Avropa İttifaqına daxil olmuş ölkələr vahid xarici gömrük tarifləri ilə vahid gömrük sərhədlərinə sahibdirlər. Avropa İttifaqında gömrük rüsumuna onun aşağıda göstərilən növləri daxildir: 1) maksimum gömrük rüsumu; 2) minimum gömrük rüsumu; 3) güzəştli gömrük rüsumu.

Maksimum gömrük rüsumlarından ticarət sazişləri bağlanmamış dövlətlərlə aparılmış ticarətdə istifadə edilir. Minimum gömrük rüsumları əsasən, ticarət müqavilələri olan dövlətlərlə aparılmış sövdələşmələrdə tətbiq olunur. Güzəştli gömrük rüsumlarından isə bir qayda olaraq əmtəələr inkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxal olunduqda istifadə edilir. BMT ətrafında güzəştlərin ümumi sistemi

fəaliyyətdədir. Bir sözlə, inkişaf etmiş dövlətlər inkişaf etməkdə olan dövlətlərdən gətirilmiş mallar üçün güzəştli gömrük rüsumu müəyyən edirlər.

Ölkəmizə xaricdən gətirilən mallara görə tariflərin dərəcələri “Gömrük tarifləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Sözügedən qanun ölkəmizdə daxili bazarın xarici bazarla faydalı əlaqəsini təmin edərək, xarici ticarətin ölkə tərəfindən tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tariflərinin formalaşdırılmağı ilə tətbiqi, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən keçmiş məhsullardan rüsum tutulmağı qaydalarını aşkar edir. Qanuna görə gömrük tariflərinin əsas məqsədi aşağıdakılardır: 1) idxal olunan əmtəələrin strukturunun təkmilləşdirilməsi; 2) Azərbaycan respublikası ərazisinə malların gətirilməsi və bu ərazidən malların çıxarılması, valyuta gəlirləri və xərcləri arasında əlverişli nisbət təmin olunması; 3) valyutaların Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməyi və həmin ərazidən çıxarılmağı üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi; 4) Azərbaycan Respublikasında istehsal və istehlak olunan malların strukturunda müxtəlif dəyişikliklər aparıla bilməsi üçün əlverişli şərait yaradılması; 5) iqtisadiyyatın xarici rəqabətin neqativ təsirindən qorunmağı və onun dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaradılması və i.a. [24, s.537]

Azərbaycanda gömrük vergilərinin formaları müəyyən edilərkən beynəlxalq təcrübədən istifadə olunur. Başqa sözlə, ölkəmizdə də gömrük vergilərinin əsas formaları advaler, xüsusi və qarışıq vergilərdir. Lakin bunlarla yanaşı, malların idxalı və ixracını operativ tənzimləmək məqsədilə bəzi mallara mövsümi rüsumlar da tətbiq oluna bilər. Eyni zamanda ölkənin iqtisadi mənafeələrini qorumaq üçün idxal olunan mallara müvəqqəti olaraq xüsusi növ vergi ilə rüsumların tətbiq olunması da mümkündür. Bunlara xüsusi, antidempinq və kompensasiya rüsumları aiddir. Xüsusi rüsumlar ölkə ərazisinə yerli istehsalçılara ziyan vura biləcək qədər və müəyyən şərtlərlə gətirilən mallara, yaxud da dövlətin mənafeələrinə toxunan ayrı-ayrı seçkilik və başqa hərəkətlərinə cavab tədbiri olaraq başqa ölkələrə tətbiq oluna bilər.

Antidempinq rüsumları idxal edilən məhsulların qiyməti ölkənin gömrük ərazisinə gətirildiyi anda onların ixrac edildiyi ölkədəki real qiymətindən xeyli aşağı

olduqda və bu qəbildən olan mallar yerli istehsalçılara zərər yetirdikdə və ya bu vəziyyət istisna olunmadıqda, kompensasiya rüsumları isə ölkənin gömrük ərazilərinə gətirilmiş məhsulların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və dolayı subsidiyalardan istifadə edildikdə və həmin qəbildən olan məhsulların yerli istehsalçılara zərər vurduqda ya da bu hal istisna olunmadıqda, ölkədə həmin malların istehsalının təşkilinə ya da genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə tətbiq edilir.[21]

Ticarətin liberallaşdırılmağında qeyri-tarif əngəlləri də az təhlükə yaratmır. Qeyri-tarif əngəllərinə xarici iqtisadi fəaliyyətin birbaşa və ya dolayı üsulla məhdudlaşdırılmağının ayrı-ayrı iqtisadi, siyasi və inzibati metodları aiddir. Bunlara müxtəlif növ vergi və rüsumları, xarici ticarətin kəmiyyətə məhdudlaşdırılması (kvotalaşdırılması) və ya tamamilə ləğv olunmasını, lisenziyalaşdırılmasını, qarşıya müəyyən sanitariya tələbləri qoyulmasını, milli təhlükəsizlik standartlarını, idxal olunan məhsulların keyfiyyəti, texniki və istehlak xassələrinin tələb olunan ekoloji normalara cavab verib-verməməsinə nəzarətin həyata keçirilməsini və s. misal göstərmək olar.

Dövlət tənzimləməyi kapitalın idxal ilə ixrac edilməsinə də şamil olunur. Dövlət bir yöndən əlverişli investisiya şəraitini təmin etməli, digər yöndən isə özünün xüsusi mənafeələrini müdafiə etməlidir. Məsələn, müştərək müəssisələrdə xarici kapitalın maksimum payını, xarici investorlar üçün səmərəli olan sahələrin siyahısını, idarəetmədə milli kadrların iştirakını, informasiyanın əlverişliliyini və s. müəyyən etməklə ölkə özünün bütün mənafeələrini müdafiə etmiş olur.[2, s.834]

Xarici ticarətin tənzimlənməsinin çox vacib tərkib hissələrindən biri də milli valyutanın dönərliliyi və valyuta məzənnələri siyasətinin yeridilməsidir. Bu, onunla əlaqədardır ki, valyuta məzənnələrinin kəskin surətdə aşağı düşməsi məhsul ixrac edən sahələrin genişlənməsini stimullaşdırır, idxalı məhdudlaşdırır və tədiyə balansındakı çətinliklərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Fikrimizi bir qədər də sadə şəkildə ifadə etsək, milli valyutanın - manatın - başqa ölkələrin valyutalarına nisbətdə məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi XIF-ə və dövlətin iqtisadi inkişafına təsir göstərən çox mühüm amillərdən biridir. Burada iki variantın olması mümkündür.

Bunlardan birini şərti olaraq “zəif”, digərini isə “güclü” pul siyasəti kimi səciyyələndirmək olar. Pulun “güclü” olması ölkədə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırır və bu, ixrac etmək məqsədilə məhsul istehsal olunan sahələr üçün sərfəlidir. Lakin onun mənfi cəhətləri də vardır. Bu, özünü onun iqtisadiyyatın strukturunda mənfi meyillərin meydana gəlməsinə təsirində göstərir. Azərbaycan iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə yönəldilmiş fəal investisiya siyasəti “güclü” manat strategiyasına üstünlük verilməsini tələb edir. Lakin bu zaman manatın möhkəmləndirilməsi sürəti ilə ölkə iqtisadiyyatında aparılan dəyişikliklərin həyata keçirilməsi sürəti arasındakı uyğunluğu gözləmək lazımdır.

XIF-in səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmizdə bununla bağlı bütün məsələlər “Valyuta tənzihi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Müəyyən məbləğdə qızıl-valyuta ehtiyatlarına sahib olan Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankı valyuta bazarının tənzimlənməsində çox mühüm rol oynayır.

Hər bir dövlətin digər dövlətlərlə iqtisadi münasibətlərini özünün ümumiləşdirilmiş ifadəsini tədiyə balansında tapmaqdadır. Həmin balans beynəlxalq miqyasda kapitalın, əmtəə ilə xidmətlərin mübadiləsində dövlətin iştirakının xüsusiyyətlərini aşkara çıxaran informasiya mənbəyi sayılır.

Tədiyə balansında xarici iqtisadi əlaqələrdə ölkənin həyata keçirdiyi əməliyyatların sistemləşdirilmiş siyahısı verilir, xarici iqtisadi fəaliyyətin yekunları əks etdirilir, onun valyuta-maliyyə vəziyyəti qiymətləndirilir. Dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmək məqsədilə istifadə etdiyi tədbirlər qrupuna ixracın stimullaşdırılmasının ayrı-ayrı formaları aiddir. Buna xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməyində istehsalçı şirkətlərə birbaşa təsir göstərilməsi tədbirləri də deyilir.

2.3. Azərbaycanın maliyyə sabitliyi üzrə beynəlxalq reytingdə yeri

Son zamanlar Azərbaycan siyasi, sosial və iqtisadi sahələrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. Ölkəmiz daimi islahatlarla təkmilləşdirilmiş, davamlı iqtisadi

inkişafa nail olan, dünya dövlətləri arasında özünə layiqli yer tutmuş bir dövlətə çevrilmişdir. Əlbəttə, bunların hamısı məqsədyönlü gərgin işin, fəaliyyətin nəticəsi sayılır.

Respublikamızın əldə etdiyi uğurların gerçək mənzərəsini görmək məqsədilə müəyyən iqtisadi və maliyyə göstəricilərinə nəzər yetirmək bəs edər. Təkcə son 12 il müddətində ümumi daxili məhsul (ÜDM) 3 dəfədən artıq, büdcə gəlirləri isə 20 dəfə artmışdır. Həmçinin, yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 5 faizə kimi azaldılmışdır. İşsizliyin səviyyəsi də bu qədərdir. Ölkəmizdə son 12 il müddətində 1 milyon 500 min iş yeri açılıbdır. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının 75 faizini təşkil etməkdədir.

Güclü maliyyə sabitliyi şəraitində həyata keçirilən davamlı iqtisadi islahatlar respublikamızın beynəlxalq miqyasda nüfuzunun və reytinginin yüksəlməsinə əhəmiyyətli dərəcədə zəmin yaradıb. Ötən illər ərzində qeydə alınan yüksək makroiqtisadi indikatorlar nüfuzlu tədqiqat institutları tərəfindən təqdir olunmaqdadır. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Asiya İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, “Ernst and Yonq”, “Moods”, “Fitch Ratings”, “Standart and Poors” kimi dünyanın ən nüfuzlu maliyyə institutları və reyting təşkilatlarının son 3-4 ildə hazırladıqları rəy sorğularında və hesabatlarda respublikamızdakı inkişaf dinamikası və sistemli islahatlar öz müsbət təsdiqini tapıb.

Dünya Bankı ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən elan olunmuş “Doing Business-2017” hesabatında ölkəmizdəki investisiya mühiti və iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində aparılan islahatlar yüksək qiymətləndirilib. Bu qurum respublikamızdakı şəffaf biznes mühitini və xarici sərmayədarların fəaliyyəti üçün təmin edilmiş cəlbedici sərmayə atmosferini dəyərləndirərək bu faktorun investisiya fəallığına əlverişli şərait yaratdığını bildirir. Təşkilatın analitiklərinin fikrincə, Azərbaycanın investisiya imkanları çox cəlbedicidir. Bu, xarici sərmayə qoyuluşlarının artım dinamikası üçün əlverişli imkanlar yaradır. Analitik qrupun şərhində qeyd olunur ki, investisiya sahəsində həyata keçirilən tədbirlər və bu bölmədə sərmayə cəlbediciliyinin yüksəldilməsi Azərbaycanın maliyyə sabitliyinin

möhkəmlənməsinə təkan verib, xarici investorların ölkəyə marağının artmasına zəmin yaradıb.[52] Hesabata əsasən, Azərbaycan dünyada 3 və ən çox islahat aparan 29 dövlətdən biri sayılır.Məhz "Xarici ticarətin aparılması" göstəricisi üzrə beynəlxalq ticarət zamanı idxal ilə ixrac bəyannəmələrinin elektron formada verilməyi sisteminin tətbiq olunması hesabatda mühüm islahat kimi vurğulanıb. Belə ki, ölkəmiz "Biznesə başlama" göstəricisinə əsasən 5-ci (əvvəlki hesabatda 7-ci), "Kiçik investorların maraqlarının qorunması" göstəricisinə əsasən 32-ci (əvvəlki hesabatda 36-cı), "Xarici ticarətin aparılması" göstəricisinə əsasən 83-cü (əvvəlki hesabatda 94-cü) pilləyə yüksəlib. Bundan əlavə, "Doing Business 2017" hesabatının "Biznesə başlama" göstəricisinə əsasən Azərbaycan biznesin qeydiyyatını sadələşdirməklə dünyada ilk beşliyə aid olmuş və ən yaxşı təcrübəyə malik ölkələrdən biri kimi qeyd edilib.[55]

Cədvəl.2.4.

Doing Business 2017" hesabatı – Azərbaycanın yeri

Göstərici	2016	2017
Biznesə başlama	7	5
Kiçik investorların maraqlarının qorunması	36	32
Xarici ticarətin aparılması	94	83

Mənbə: "Doing Business 2017" hesabatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

BMT İnkişaf Proqramının 2015-ci il İnsan İnkişafı Hesabatında Azərbaycanın mövqeyi əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşıb. Ölkəmiz insan inkişafı indeksinə görə, son illərdə yüksək nəticələr əldə edib. Qeyd olunan indeks üzrə respublikamızın mövqeyi dünya dövlətləri sırasında əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlib. Hesabata əsasən, son beş ildə ölkəmiz insan inkişafı sahəsində ən sürətli irəliləyişə imza atmış dövlətdir.[53]

"Fitch Ratings" beynəlxalq reyting agentliyi isə 2011-ci ildə Azərbaycanın uzunmüddətli yerli və xarici valyutada reytinginin "sabit"dən "pozitiv"ə yüksəldib.

Bu qərardan sonra ölkəmizin investisiya reytingi “BBB+” səviyyəsində müəyyən olunub. “Fitch Ratings” agentliyi yeni reytingin müəyyənləşməsində ölkəmizin iqtisadi, investisiya, maliyyə sabitliyinin dözümlü olmağını, iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasının stabil artışı templəri ilə davam etməyini əsas elementlər kimi qəbul etmişdir. Həmçinin, qurum yeni reyting təyin edilərkən neft gəlirlərinin sürətlə artmasını və həmin vəsaitlərin güclü daxili və xarici net- to-kreditor mövqeyinin formalaşması üçün faydalı idarə edilməsini əsas amillər olaraq nəzərə alıb. Dünyanın ən nüfuzlu reyting agentliklərindən olan “Fitch Ratings”in iqtisadçılarının fikrincə, bir çox ölkələr 2010-cu ildə və 2011-ci ilin birinci rübündə də dünyada baş verən böhran meyillərinin təsirinə məruz qalıb, amma Azərbaycanda antiböhran siyasətinin çevik və effektiv şəkildə həyata keçirilməsi iqtisadi seqmentlər üzrə fəallığın azalmasının qarşısına sədd çəkib. Fitch Ratings” agentliyi Azərbaycanın suveren reytingini yeniləmişdir. ÜDM-nin adam başına düşən məbləği ilə əlaqəli proqnozunu 2016-cı il üzrə 3707 dollardan 3813 dollaradək qaldırıb. 2017-ci il üzrə göstəriciləri isə 4297 dollardan 4434 dollaradək qaldırıb. Lakin, ÜDM-in proqnozunu 2016-cı ildə 3,3%-dən 3%-dək aşağı salmışdır. 2017-ci il üzrə +1,5% ilə 2018-ci ildə +2,1% proqnozları da stabil şəkildə qalıb. İnflasiya proqnozu da eyni zamanda aşağı salınıb. “Fitch”in gözləntilərinə əsasən, bu il istehlak qiymətlərinin indeksi (CPI) bundan əvvəl gözlənilən kimi 14% deyil, məhz 11,5% çoxalıb. CPI proqnozu 2017-ci il üzrə 7%-dan 6%-ə enmişdir. 2018-ci il üzrə proqnoz isə 3% səviyyəsində saxlanılmışdır.[50]

Təşkilat ölkəmizlə bağlı qərar qəbul edərkən həyata keçirilən davamlı islahatların mühüm nəticələrini, beynəlxalq iqtisadi sistemdə rolunu, dünya ticarətinə inteqrasiyasını, idxal ilə ixracın stimullaşdırılmağı və digər elementləri də nəzərə alıb. “Fitch Ratings”, həmçinin ölkəmizin reyting proqnozunu “pozitivlə yüksəldərkən beynəlxalq maliyyə icması tərəfindən Azərbaycana olan yüksək etimadın qorunub saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirib. Respublikamızın maliyyə bazarında təmkinli siyasət həyata keçirməsi, enerji resurslarının konservativ idarə edilməsi, dövlət gəlirlərini sosial sahəyə yönəldilməsi və infrastruktura ehtiyatlılığı nəzərə alaraq mikrohəssaslığı qoruyub saxlaması, sabitliyi möhkəmləndirən

faktorlara ciddi nəzarət etməsi, mühüm nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunu yaradaraq bölgədə əsas tranzit məkanlarının mərkəzinə çevrilməsi, beynəlxalq ticarət sisteminə inteqrasiyası, strateji nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması üçün təşəbbüskar kimi çıxış etməsi və digər amillər “Fitchin ekspertləri tərəfindən yüksək dəyərləndirilib.

Hazırda Azərbaycanın reytingi Mərkəzi, Şərqi və Qərbi Avropa dövlətlərinin kredit reytinginə bərabərdir. Respublikamızın investisiya reytingi Polşa, Avstriya, Danimarka, Finlandiya, Litva, Estoniya, İtaliya, İrlandiya, Rusiya, Belçika kimi ölkələrlə eyni göstəriciyə malikdir. MDB dövlətləri içərisində ən yüksək investisiya reytingi Rusiya və Azərbaycana məxsusdur. Bir sıra Avropa ölkələri də reyting əmsalına görə, respublikamızdan geri qalır. Azərbaycan Sloveniya, Slovakiya, Xorvatiya, Makedoniya, Yunanıstan, Bolqarıstan, İspaniya, Macarıstan və digər ölkələri reyting əmsalına görə, üstələyir. Bu ölkələrin əksəriyyətində kredit və investisiya reytingi “BB+” müəyyən edilib. Avropa İttifaqının əsas inkişaf etmiş ölkələrindən sayılan Yunanıstanın müstəqil reytingi “Fitch” tərəfindən bu ilin yanvarında “BBB+”dən “BB+”yə endirilib. Yunanıstanın son iki ildə qlobal böhran nəticəsində investisiyalar üzrə bir sıra seqmentləri yerinə yetirə bilməməsi, maliyyə bazarındakı gərginliklər reytingin pozitivdən “neqativ”ə aşağı salınmasına səbəb olub. Eləcə də İspaniyanın reyting əmsalı aşağı endirilib, Portuqaliya, Polşa, Macarıstan və Çexiyanın göstəriciləri isə sabit saxlanılıb.[50]

Digər bir nüfuzlu maliyyə institutu - “Standard and Poors” reyting agentliyi 2011-ci ilə dair yeni hesabatında Azərbaycanın “BBB+” uzunmüddətli və qısamüddətli suveren kredit reytinglərini təsdiq edib. Agentlik ölkəmizin neft və mədən sənayesində neçə illərdir ki, qiymətləndirmə aparıb və qurumun neft vəsaitlərinin xərclənmə istiqamətləri ilə əlaqədar yekun rəylərində şəffaflığın təmin olunması öz əksini tapıb. “Standard and Poors”un rəyinə görə, respublikamız neft vəsaitlərinin idarə olunmasında mükəmməl konsepsiyayı həyata keçirməklə yanaşı, “qara qızılı” qeyri-neft sektorunun və elmi-mədəni tərəqqinin inkişafına yönəlməkdədir. Biznesin aparılması şəraitinin yaxşılaşdırılması, struktur islahatların tezləşdirilməsi və iqtisadiyyatın diversifikasiyası səyləri üzrə tədbirlərin

görülməsi, həmçinin monetar siyasətin, bank sisteminin möhkəmlənməsi və digər amillər ölkəmizin reytinginin yüksəldilməsində mühüm rol oynayıb. 2017-ci ilin iyul ayında “Standard and Poor's” reyting agentliyi respublikamızın suveren kredit reytinginin ənənəvi qiymətləndirməyini aparıb və uyğun hesabatını açıqlamışdır. Agentlik Respublikamızın uzunmüddətli və qısamüddətli xarici və milli valyutada suveren kredit reytingini dəyişməyərək uyğun olaraq 'BB+/B' səviyyəsində, neqativ proqnoz ilə saxlayıbdir.[51]

“Standard and Poor's” reyting agentliyinin verdiyi son hesabatda reytingin stabil olaraq saxlanılmağına başlıca səbəb kimi dövlətin möhkəm fiskal mövqeyi, ən çox da Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun xarici valyutada ehtiyatlarının varlığı göstərilir.

Agentlik düşünür ki, tədiyə balansına olan təzyiqlərin ortadan götürüləcəyi, respublikanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinin gözlənilən artışı və daxili bank sistemində sabitliyin möhkəmlənməyi sayəsində reyting üzrə proqnoz mənfidən müsbətə aparıla bilər.

Dünya İqtisadi Forumunun (World Economic Forum) son dörd illik hesabatı bu mənada xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qurumun dünya ölkələrinin makroiqtisadi və ticarət əməliyyatları üzrə vəziyyətinə dair hesabatında Azərbaycan davamlı islahatları sürətləndirən ölkə kimi qeyd olunub. Təşkilatın ekspertlər qrupu tərəfindən hazırlanan hesabatda dünya ölkələrinin beynəlxalq iqtisadi sistemdə yeri, dünya ticarətinə inteqrasiyası, idxal ilə ixracın stimullaşdırılmağı və digər elementlər qiymətləndirilib. Sənəddə, eyni zamanda, ölkələrin daxili və xarici bazarlara çıxışı, gömrük orqanlarının səmərəli işləməsi, nəqliyyat ilə kommunikasiya infrastrukturunu, eyni zamanda, biznes mühitinin indeksləri ilə yerləri müəyyənləşmişdir.

Dünya İqtisadi Forumunun "2017-2018 Qlobal Rəqabətlik Hesabatında" ölkəmizin mövqeyi 12 indikatorun aşağıda göstərilən doqquz indikator üzrə yaxşılaşmışdır: institutlar (15 pillə irəliləməklə 33-cü yer), infrastruktur (4 pillə irəliləməklə 51-ci yer), səhiyyə ilə ibtidai təhsil (1 pillə irəliləməklə 74-cü yer), ali təhsil ilə təlim (10 pillə irəliləməklə 68-ci yer), əmtəə bazarının əhəmiyyətliliyi (19

pillə irəliləməklə 31-ci yer), əmək bazarının əhəmiyyətliyi (9 pillə irəliləməklə 17-ci yer), maliyyə bazarının fəaliyyəti (18 pillə irəliləməklə 79-cu yer), biznesin mürəkkəbliyi (20 pillə irəliləməklə 40-cı yer) və innovasiya (11 pillə irəliləməklə 33-cü yer). Nəticədə, ölkəmizin ən böyük irəliləyişi biznesin mürəkkəbliyi kateqoriyasına görə əldə edibdir – 20 pillə. Həmin sahədə xüsusilə klaster inkişafı ilə rəqabət üstünlüyü meyarlarında lap çox irəliləyiş əldə edilmişdir. Təkcə iki indikator - makroiqtisadi və texnoloji hazırlıq üçün geriləmə olmuşdur. Xarici şokların təsirinə olsa da "makroiqtisadi mühit" kateqoriyası altında "hökumətin büdcə balansı" göstəricisi üzrə Azərbaycan 140 dövlət arasında 37-ci olmuşdur. Həmin kateqoriyada "hökumətin borcu" göstəricisi üzrə də respublikamızın mövqeləri güclüdür: 43-cü yer. Makroiqtisadi şərait kateqoriyasında ölkəmizin geriləyən göstəricilərindən biri inflyasiya səviyyəsi olmuşdur.[54]

Cədvəl.2.5.

2017-2018 Qlobal Rəqabətlik Hesabatında" Azərbaycan

Göstərici	Yer
institutlar	33
infrastruktur	51
səhiyyə və ibtidai təhsil	74
ali təhsil və təlim	68
əmtəə bazarının səmərəliliyi	31
əmək bazarının səmərəliliyi	17
maliyyə bazarının inkişafı	79
biznesin mürəkkəbliyi	40
innovasiya	33
hökumətin büdcə balansı	37
hökumətin borcu	43

Mənbə: 2017-2018 Qlobal Rəqabətlik Hesabatına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ölkəmizin bu müvəffəqiyyətli beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə də təsdiq olunur. Dünya İqtisadi Forumunun qlobal rəqabətqabiliyyətliliyi indeksində respublikamız 37-ci yerdədir və həmin sahədə ölkəmiz MDB məkanında birinci yerdədir. “Fitch”, “Standard and Poor's”, “Moody's” kimi beynəlxalq reyting agentlikləri Azərbaycanın reytingini yüksək qiymətləndirirlər.

III FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFININ MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ YERİ VƏ PERSPEKTİV İMKANLAR

3.1. Müasir mərhələdə Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində xarici ticarət və maliyyə sabitliyinin rolunun artması

Aydındır ki, son dövrlərə qədər respublikamızda sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməyi zamanı adətən fiskal, bir sözlə, büdcə-vergi tənzimlənməyi sistemi həlledici rol oynamışdır. Ancaq son iki ildə dövlətimizin iqtisadiyyatına xarici amillərin mənfi təzyiqi, qlobal çağırışlar, məhsul ilə xidmətlərə daxili qiymətlərlə dünya bazar qiymətləri arasında yaranmış kəskin fərqlər, üzən məzənnə rejimi üzrə monetar tənzimləmənin böyük tətbiqini obyektiv vacibliyə çevirdi. Bununla əlaqəli Strateji Yol Xəritəsində birmənalı qeyd edilir ki, respublikamızda uzunmüddətli makroiqtisadi sabitlik ilə davamlı inkişafı təmin etmək üçün hər bir vəziyyətdə respublikamızın maliyyə imkanları ilə qarşıda duran prioritet məqsəd ilə vəzifələrə müvafiq olaraq fiskal ilə monetar tənzimləmənin optimal şəkildə tətbiqi vacibdir.

İndiki dövrdə sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməyinin bu prinsiplial yanaşmağına müvafiq olaraq Strateji Yol Xəritəsində hazırki dövrdə davamlı inkişaf cəhətdən qlobal və regional şəraitin dəyərləndirilməyi əsasında gələcək illərdə respublikamızın iqtisadi inkişafının xarakterinə: qlobal iqtisadi güc mərkəzlərinin Asiyada yeni yaranan bazarlara doğru yerdəyişməyi; texnoloji innovasiyaların faydalı təsirləri; dəyişən geosiyasi konfigurasiya ilə neft-qaz amillərinin təsirlərinin yeri xüsusi qeyd edilir.

Qeyd etmək vacibdir ki, son dövrlərdə ölkəmizin enerji, ərzaq, maliyyə, nəqliyyat və başqa istiqamətlərdə təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində xeyli böyük işlər görüldü, güclü iqtisadi, sosial, bazar infrastrukturunu yaradıldı ki, bu da yaxın zamanlarda ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın ardıcıl və fəal inkişafına qarşı mümkün olan kataklizmləri və bütünlükdə qeyri-sabitliyin mənfi təsirinə davamlılığını xeyli yüksəldəcəkdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu son zamanlar ölkəmizdə bütün yönlər üzrə yaradılan potensialı və imkanları dəyərləndirməklə 2025-ci ilə qədər respublikamızın iqtisadiyyatının illik 2-3 faiz artışı proqnozlaşdırmaqdadır. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı əsasən kəmiyyət dəyişikliklərindən keyfiyyət dəyişikliklərinə keçmə mərhələsindədir. Məhz, iqtisadi artışı intensiv amillərinin çox da, elmtutumluəyini zamanda, ixtisaslı əməktutumlu sektorların üstün inkişafı ilə iqtisadi artışıda intellektual kapitalın payı çoxalmağa doğru meyl edir, qeyri-neft sahəsinin ÜDM-də xüsusi çəkisi çoxalır, idxal ilə ixracın strukturu inkişaf edir, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi az-az artır, bütövlükdə yeni sənaye parkları, məhəllələrinin yaradılmağı əsasında iqtisadiyyatın modernləşməyi prosesi müşahidə edilir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatına investisiya axınına imkan verən ən vacib şərt respublikada var olan ictimai-siyasi sabitlik ilə yatırımlar üzrə bundan heç də az əhəmiyyət kəsb etməmiş maliyyə sabitliyidir. İndi ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitlik yüksək şəkildədir. Ancaq təəssüf ki, bunu dövlətdəki maliyyə sabitliyi barədə demək olmaz. Ölkənin maliyyə sabitliyinin başlıca göstəricisi milli valyutanın vəziyyətidir. Milli valyuta dəyişməz deyilsə, deməli dövlətin maliyyə vəziyyəti dəyişməz deyil.

2015-2016-cı illər manatın məzənnəsində olmuş iki kəskin devalvasiya, axırıncı devalvasiyadan keçən bir il müddətində onun rəsmi məzənnəsinin daha 13,1 faiz ucuzlaşmağı (qeyri-rəsmi məzənnənin isə 20%-dən çox ucuzlaşmağı) və hökumətin növbəti ildən manatı tam sərbəst buraxarmaqla əlaqəli müəyyənləşdiyi kurs, hər bir investoru ciddi düşündürən məsələ sayılır. Milli valyutanın məzənnəsi dairəsindəki bu çətinlikləri əmələ gətirən əsas səbəblər neftin qiymətlərində yaranmış kəskin azalmalar olmuşdu. İxracın azalması nəticəsində xarici valyuta axını da kəskin dərəcədə azaldı və buna görə də ölkənin maliyyə durumunda gərginlik yaşanmağa başlanmışdı.

Federal Ehtiyat Sisteminin uçot dərəcəsinə artırmaq qərarı çoxdan gözlənilirdi. Əlbəttə ki, FES-in həmin qərarından sonra dolların digər valyutalara nəzərən bir qədər bahalaşmağı baş verdi. Lakin bu hələ son sayılmır. Başlıca məsələ bundan ibarətdir ki, bu vaxt FES 2017-ci ildə uçot dərəcəsinə növbəti il üçün öncədən

nəzərdə tutulduğu şəkildə iki dəfə yox, üç dəfə artırmaq qərarına gəldi. Nəticədə, növbəti il baza faiz dərəcəsinin təxminən 1,375 faizə kimi yüksələcəyi mümkündür. Bu da olduqca ciddi bir məsələ sayılır. Belə olduqda dünya maliyyə sistemində hansı proseslər olacaq, bahalı dollar neftin qiymətlərinin hansı səviyyəyə kimi enməyinə gətirib çıxaracaq və başqa ölkələrin valyutaları, ən çox da inkişaf etməkdə olan dövlətlərin valyutaları özlərini nə cür aparacaqlar? Bu sualların hamısına indidən tam cavab vermək mümkünsüzdür. FES-in sözügedən qərarı əlbəttə ki, Azərbaycan manatının da məzənnəsinə bir qədər təsir edirdi və uçot dərəcəsinə olacaq artımlar valyutaların hamısı kimi manata da öz təsirini edəcək.

Hökumət son bir ildən çox zamanda ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahəsinin dinamik inkişafını təmin edə biləcək lazımı qədər qərarlar qəbul olunub, dövlət iqtisadiyyatının yaxın, orta və uzaq perspektivdə inkişafını hədəfləmiş yol xəritəsi işlənib hazırlanmışdır. Bu çox müsbət bir hal sayılır. Ancaq unutmamaq olmur ki, həmin proqramların hər birinin həyata keçirilməsi həm daxili və həm də xarici investisiyaların normal axınının təmin olunacağı halda mümkündür. Azərbaycanda maliyyə sabitliyi olmadığı vəziyyətdə isə bütün səviyyədən olan investorlar tərəddüd edəcəklər. İlk olaraq milli valyuta - manat tam sərbəst buraxılmalı və bundan dərhal sonra aşağıda göstərilən tədbirlərin görülməyi mühimdir:

- manatın tam sərbəst buraxılmağına qədər banklardan xarici valyutadan aldığı kreditlərdən gəliri az olan ailələrə məxsus olan 2000 ABŞ dollarına kimi hissəsi bağışlanılmalı, yerdə qalanı isə güzəştli məzənnə ilə manata çevrilməlidir. Həmin addım əlbəttə ki, xarici kredit təşkilatları qarşısında öhdəliyi olan bankların durumunu ağırlaşdıracaq. Ancaq bundan qorxmamalıyıq. Bundan sonra respublikada daha 20 bankın bağlanması və onların aktivlərinin satılması üsulu ilə xarici borcların verilməsi mümkündür;

- xarici valyutada olan əmanətlərin manatla olan əmanətlərə çevrilməyinin və vətəndaşların manata olan inamının bütövlükdə bərpa olunmasını təmin etmək üçün manatla olan əmanətlərə əsasən illik faiz ödənişini 20%-ə kimi artırmaq və manatla olan əmanətləri 10 il ərzində 100 % sığortalamaq lazımdır. Banklar belə ki kreditləri

25-30 və bundan daha artıq faizlə verirlər. Buna görə də əmanətlər üzrə faiz ödənişini qorxmadan 20%-ə qədər qaldırmaq olar;

– valyuta bazarına əhatəli nəzarəti təmin etmək üçün bankların valyuta birjasından əldə etdikləri valyutanın hərəkətinə ayrıca nəzarət sistemi qurulmalıdır. Həmçinin valyuta bazarına edilmiş qeyri-rəsmi basqıların qarşısının alınması üçün ən ciddi tədbirlər düşünülməlidir;

– bütün səviyyələrdən olan ölkə xərclərində həqiqi qənaət rejimləri tətbiq olunmalıdır. İndi dövlət büdcəsindən dövlətin müdafiəsi və beynəlxalq müqavilələrlə əlaqəli məsrəflər, əmək haqqı ilə ona bərabər tutulmuş məsrəflər istisna olunmaqla bütün o biri məsrəflərin maliyyələşməyi dayandırılmalıdır;

– dövlət müəssisələrində məsrəflərə tam qənaət rejimi tətbiq olunmalı, onların istehsal etdikləri mallar ilə göstərdikləri xidmətlərin maya dəyəri müstəqil olaraq təftiş olunmalıdır. Heç şübhəsiz ki burada ciddi ehtiyatlar vardır;

– Beynəlxalq Bank başda olmaqla, nəzarət zərfi ölkəyə məxsus olan bütün banklar tezliklə özəlləşdirilməlidir. Beynəlxalq Bankdakı axırıncı hadisələr bir daha göstərdi ki, həmin məsələdə ləngimək nə deməkdir;

– vətəndaşlara xidmət edən elektrik enerjisi, su, qaz, rabitə xidməti müəssisələri daha qısa vaxt kəsiyində elə bir formada özəlləşdirilməlidir ki, respublikada bu xidmətləri göstərmiş çoxsaylı özəl müəssisələr yaradılsın, beləliklə də sağlam rəqabət şəraiti formalaşsın. Yalnız taksi xidməti sahəsindəki sadələşmələrin həmin xidmətin keyfiyyətində, eyni zamanda qiymətlərində nə kimi müsbət dəyişikliklər olacağını hamı təsdiq edə bilər. Digər yöndən bu sahələrin özəlləşməyi indiki maliyyə çətinlikləri mühitində dövlət büdcəsinə də lazımı qədər vəsaitlərin daxil olmasını təmin etməkdədir;

– sahibkarların normal fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə bütün səviyyələrdən olan məmur müdaxiləsinin ortadan qaldırılması və həmin sahədə məmur-sahibkar əlaqələrinin ASAN xidmət sistemi tərəfindən idarə edilməsinə keçidi təmin etmək lazımdır. Sözügedən xidmətlərin tam şəkildə ASAN xidmət mərkəzlərinə ötürülməyi, digər yöndən büdcə xərclərinə lazımı qədər qənaət etmək mənasını verəcəkdir .

Həmin tədbirlərin görülməyi maliyyə sabitliyinin yaranmağını təmin edə bilər, sabitlik yarandığı zaman isə iqtisadi aktivliyin artışı mütləq olacaqdır.

Keçən illərdə ölkədə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən siyasət həmçinin ölkəmiz üçün taleyüklü bəzi layihələrin gerçəkləşməyini, respublikanın bütünlükdə Cənubi Qafqaz zonasında lokomotiv dövlətə çevrilməyini təmin edibdir. Unudulmaz rəhbərimiz Heydər Əliyevin böyük müdrikliklə irəli sürmüş olduğu yeni neft strategiyasının tərkib hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməyi sayəsində ölkəmiz Avropanın enerji təhlükəsizliyinin əsas təminatçısına çevrilmiş, respublikamızın dünya üçün önəmi lap da artıbdir. Son aylarda Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməyi, “Əsrin müqaviləsi”nin yenilənməyi, ayrıca da Xəzər dənizinin Azərbaycan sahəsində “Azəri”, “Çıraq” yataqları ilə “Günəşli” yatağının dərinlikdə olan hissəsinin bərabər işlənməsi ilə neft hasilatının pay bölgüsü barədə düzəliş edilmiş və təzədən tərtib edilmiş sazişin imzalanmağı bu cəhətdən beynəlxalq əhəmiyyətli olay kimi qarşılır.

Bunların hamısı eyni zamanda onu deməyə əsas verir ki, dövlət rəhbəri ölkəmizi müasir və güdrətli dövlət etmək məqsədini, yalnız bəyanatlarla ifadə etmir, onun dəqiq icra mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməyi yönündə konkret addımlar atır. Ölkə başçısının son 5 ildə imzalamış olduğu “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası ilə “Milli iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə strateji yol xəritəsi” olaraq konseptual səmərəli sənədlər deməyə əsas verir ki, möhtərəm İlham Əliyev dövlətimizin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının dərin elmi proqnozlara əsaslanaraq işlənilib hazırlanmağına çalışır. Axır iki ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İqtisadi İslahatlar üzrə Köməkçisi Xidmətinin, həmçinin də Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının, İqtisadi İslahatların Təhlili ilə Kommunikasiya Mərkəzinin, Maliyyə Sabitliyi ilə Turizm şuralarının yaradılmağı iqtisadi islahatların geniş elmi əsaslarla aparılmağı niyyətinin əyani təzahürü sayılır.

Xarici ticarətdə müsbət saldonun təmin edilməsi, şübhəsiz, ixrac sahibkarlığının dəstəklənməyi tədbirləri ilə də sıx olaraq asılıdır. Dövlət başçısının 1 mart 2016-cı il tarixli “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə

tədbirlər barədə ” sərəncamı da sahibkarlığa dəstək yönündə vacib addım olmuş, bununla ixrac mallarına ixrac təşviqinin maliyyələşdirilməyi və geriödəmə dəstəklərinin verilməyi mexanizmi yaradılıbdır. Sənəd 2016-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən qeyri-neft mallarının ixracının təşviqi yönündə əlavə tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi məqsədini ön plana çəkibdir. Fərmana əsaslanaraq, qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olmuş şəxslərə ölkə büdcəsinin vəsaitinə əsasən ixrac təşviqi ödənilməkdədir.

İxracın təşviqi tədbirlərinin nəticəsi kimi 2017-ci ilin ötən 9 ayı müddətində qeyri-neft sahəsi üzrə ixrac 1 milyard 69 milyon dollar miqdarında olmuş, ixrac proseslərində 1582 subyekt iştirak edibdir. 2016-cı ilin müvafiq vaxtı ilə nəzərən 2017-ci ilin 9 ayında qeyri-neft sahəsi üzrə ixrac 25 faiz artmışdır.

Şübhəsiz, ixracın idxalı üstələməsi son iki ildə həyata keçirilən qaninverici və institusional islahatların müvəffəqiyyətli nəticəsi sayılır. Ümumilikdə ölkə başçısının 3 fevral 2016-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında apelyasiya şuralarının yaradılmağı barədə ”, 20 aprel 2016-cı il tarixli “İnvestisiyanın gerçəkləşdirildiyi iqtisadi fəaliyyət sahələri, investisiya layihəsinin həcmi ilə əlaqəli minimal məbləğ ilə həyata keçiriləcəyi inzibati ərazi vahidləri”nin təsdiq olunması haqqında”, 19 may 2016-cı il tarixli “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinin təkmilləşdirilməyi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” və “Bir sıra tikinti obyektlərinin istismarına icazə verilməyinin sadələşdirilməyi haqqında” fərmanları, eyni zamanda 2016-cı il 21 may tarixli fərmanla təsdiq olunmuş “Məhsullar ilə nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməyi üçün “Yaşıl dəhliz” və başqa buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”, 21 aprel 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasında “Sahibkarlar Günü”nün təsis olunması haqqında” sərəncamı sahibkarlığın inkişafına ciddi təkan vermiş sənədlər kimi yüksək dəyərləndirilməlidir.

Ölkə Prezidentinin 19 oktyabr 2015-ci il tarixli “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb edilən növlərinin sayının azaldılmağı, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməyi prosedurlarının sadələşdirilməyi və şəffaflığının təmin olunması haqqında” fərmanına əsasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sıra növləri

üçün lisenziyaların sayı əhəmiyyətli şəkildə azaldılıb və Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi vasitəsilə “ASAN xidmət” mərkəzlərində verilməyinə başlanılıbdır. Lisenziya ilə icazələr sahəsində aparılan islahatlara əsaslanaraq lisenziya tələb edilən fəaliyyət növlərinin miqdarı 59-dan 29-a, icazələrin sayı isə təxminən 4 dəfə azaldılmaqla 86-ya endirilibdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında həmin qanunun qüvvədəolma vaxtı 2021-ci il yanvarın 1-kimi uzadılmışdır. Bu müddətdə təkə vergi yoxlamalarının, vətəndaşların həyat və sağlamlığına, dövlətin təhlükəsizliyi ilə iqtisadi maraqlarına təhlükə yaradan durumlara əsasən siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilən yoxlamaların aparılması mümkündür. Bu yoxlamalar da lazımi icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aşkar olunan məhdudiyyətlər nəzərə alınaraq aparılır. Sahibkar həmin qanunun tələbləri pozularaq həyata keçirilmiş yoxlamalardan lazımi icra hakimiyyəti orqanına, prokurorluq orqanlarına, eyni zamanda inzibati və məhkəmə qaydasında şikayət edə bilər.

3.2.Xarici ticarət və maliyyə sabitliyi sahəsində tənzimləməyə dair beynəlxalq təcrübədən istifadənin təkmilləşdirilməsi yolları

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra, respublikamızda iqtisadiyyatın bazar İqtisadiyyatı üsulu ilə inkişaf etdirilməyi, bazar münasibətlərinə keçidin təmin olunması ən fəal məsələlərdən birinə çevrilmişdi. Bazar münasibətlərinə keçidin təmin olunması və milli İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməyi üçünsə investisiya resurslarının cəlb olunması vacib idi. Ancaq bunun təkə daxili imkanlar hesabına olunması mümkünsüz idi. Buna görə xarici investisiyaların dövlətə cəlb olunmasına böyük zərurət yaranmışdır.

Artıq keçən illər ərzində ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq yönündə bir çox işlər görülmüş və müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Tədqiqatlardan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyatının dünya İqtisadiyyatına inteqrasiyasında aşağıdakı istiqamətlər ayrıca əhəmiyyət kəsb etməkdədir:

- beynəlxalq maliyyə institutları və beynəlxalq İqtisadi təşkilatlar ilə əməkdaşlıq;
- ayrı-ayrı ölkələr ilə ikitərəfli əməkdaşlıq;
- ayrı-ayrı qurumlar ətrafında çoxtərəfli əməkdaşlıq;
- Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi olaraq iqtisadi inteqrasiya və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında, beynəlxalq maliyyə institutlarının hökumətimizlə əməkdaşlığa maraq göstərməsində 1994-cü ildə Xəzər dənizinin respublikamıza məxsus sektorunda yerləşmiş bir sıra yataqların işlənməyi üzrə Həsilat Pay Bölgüsü Sazişinin (“Əsrin müqaviləsi”) imzalanması və onun icrasına başlanılmağı müstəsna rol oynayıbdır. Bu saziş çərçivəsində Azərbaycanın neft sənayesinə 30 il müddətində 60 milyard dollar investisiya qoyulmağı razılaşdırılıbdir. Neft sənayesinə bu cür irihəcmli sərmayənin yatırılmağı qeyri-neft sektoruna da başqa şirkətlərin investisiya yatırmalarını, eyni zamanda maliyyə qurumlarının irihəcmli kredit tranşları açmalarını stimullaşdırıbdır.

İndi Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, KWF Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı və başqa maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq etməkdədir.

Dünya Bankı indiyə kimi Azərbaycana 22 layihə üzrə 585 milyon ABŞ dolları həcmində kredit ayırıbdır. Bunun 392 milyon ABŞ dolları artıq layihələr çərçivəsində istifadə edilmiş, qalan 193 milyon ABŞ dolları isə indi icrada olan layihələr ətrafında istifadə edilir. Dünya Bankı 1995-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlıq etməkdədir və həmin əməkdaşlıq adətən aşağıda göstərilən istiqamətləri əhatə etməkdədir:

- bazar İqtisadiyyatına keçidlə əlaqəli islahat proqramlarının həyata keçirilməyi;
- makroiqtisadi stabilləşdirmə ilə neft gəlirlərinin idarə olunması;
- qaçqınlar ilə məcburi köçkünlərin problemlərinə yardım;
- infrastrukturun bərpa olunması;

- təhsil ilə səhiyyə;
- enerji sektoruna investisiyaların cəlb olunması;
- dövlət sahəsində islahatlar;
- kənd təsərrüfatında və bütövlükdə qeyri-neft sektorunda artışı, yeni iş yerlərinin açılmağı və s.

2003- cü ilin fevral ayı ərzində Dünya Bankı tərəfindən ölkəmizə 2003-2005- ci illər üzrə yardım strategiyası təsdiq edilmişdir. Həmin strategiya ətrafında 65 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit sazişi imzalanıbdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı Qrupuna daxil olmuş Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) ilə də əməkdaşlıq etməkdədir. BMK-nın işi adətən özəl sektorda cəmləşmişdir. Korporasiya həmin sektora bütövlükdə 136,3 milyon ABŞ dolları kredit ayırmışdır. Bununla bərabər bu korporasiya Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisində ölkəmizin payını maliyyələşdirmək üçün 300 milyon dollar kredit veribdir.

Respublikamızda BVF-nin yaxından iştirakı ilə 6 fərqli proqram hazırlanmaqla həyata keçirilibdir ki, həmin proqramlar ətrafında Azərbaycana 546,7 milyon ABŞ dolları kredit verilibdir.

Bu günə kimi Azərbaycan hökuməti və BVF arasındakı əməkdaşlıq adətən aşağıda göstərilən yönələri əhatə edibdir:

- Hesablama Palatasının yaradılmağı;
- Büdcə Sistemi barədə Qanunun qəbul olunması;
- Neft Fondunun yaradılması və onun şəffaflığının təmin olunması;
- Vergi ilə gömrük idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməyi və s.

İndi də ölkəmizin BVF ilə əməkdaşlığı davam etməkdədir.

BVF mütəxəssislərinin və Azərbaycanda neft sənayesi ilə əlaqəli tədqiqatlar həyata keçirən bəzi mütəxəssislər qeyd olunan təkmilləşdirmələrin adətən aşağıdakı yönərdə aparılmağını məqsədəuyğun hesab etməkdədirlər:

- dövlət qulluğunu, büdcə prosesi ilə büdcədən kənar fondların fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməyi;

- ölkə şirkətlərinin maliyyə fəaliyyətini tənzimləmiş normativ aktların təkmilləşdirilməyi;

- Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin idarə olunmasının əhəmiyyətliliyini artıracaq aktların təkmilləşdirilməyi və s.

Avropa Yenidənqurma və inkişaf Bankı 2006-cı ilə kimi respublikamızda 21 layihəyə bütövlükdə 686,0 milyon avro vəsait ayırıbdır. Həmin layihələr adətən infrastruktur, nəqliyyat, energetika, maliyyə, təbii sərvətlərin hasilatı və başqa sahələri əhatə edibdir.

2003-cü ildə AYIB ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi arasında Azərbaycan Beynəlxalq Bankının Yenidən kapitallaşdırılmağı və özəlləşdirilməyi ilə əlaqəli Anlaşma Memorandumu imzalanıbdir.

İndi AYIB Azərbaycanda fəaliyyətdə olan Mikromaliyyələşdirmə Bankının səhmdarı olaraq 23,75 faizlik paya sahibdir.

Başqa maliyyə qurumu İslam İnkişaf Bankı və Azərbaycan Respublikasının əməkdaşlığı isə 4 iyul 1992-ci ildən başlayıbdir. 1 yanvar 2004-cü ilə kimi IIB ölkəmizə 19 layihə dairəsində 98 milyon ABŞ dolları dəyərində vəsait ayırıbdır. Eyni zamanda 2004-2007-ci illəri əhatə etmiş üçillik fəaliyyət proqramı ətrafında isə bank tərəfindən 150 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsaitin ayrılmağı nəzərdə tutulubdur.

Almaniyanın KFW Bankı ayrı-ayrı layihələr üzrə bütünlükdə respublikamıza 111 milyon avro vəsait ayırıbdır. Həmin vəsaitin 96,5 milyon avrosunu güzəştli kreditlər, 14,5 milyon avrosunu isə qrantlar təşkil edibdir. KFW Bankı da ölkəmizdə fəaliyyətdə olan Mikromaliyyələşdirmə Bankında 23,75 faizlik paya sahibdir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməyində və beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlığın intensivləşdirilməyində Dünya Ticarət Təşkilatına (DTT) qəbul ayrıca rol oynaya bilər. Ona görə ki, həmin təşkilat da beynəlxalq İqtisadi qurum olmaqla BMT institutudur və ona üzvlük dövlət ilə əməkdaşlıqda nəzərə alınmış ən əsas tituldur. DTT üzvü olma iqtisadiyyatın liberallaşdırılmağı, bazar əlaqələrinin inkişaf etdirilməyi göstəricisi olaraq çıxış edir.

Respublikamızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının önəmli səviyyə göstəricilərindən biri də xarici ticarət dövriyyəsinin durumu və buradakı fəal dəyişikliklərdir. İndi artıq ölkəmizin 140 ölkə ilə ticarət-iqtisadi əlaqəsi mövcuddur.

Həm BVF-nin, həmçinin də başqa maliyyə qurumlarının ölkəmizlə əlaqələrinin başlıca parametri olaraq dövlətin tədiyə balansındakı dəyişikliklər nəzərə alınmaqdadır. Həmin qurumlar da fəaliyyətlərinin başlıca məqsədi olaraq dövlətin tədiyə balansındakı kəsirin ortadan götürülməsinə yardımı, tövsiyələrin verilməyini göstərirlər.

Tədqiqatlardan aydın ki, respublikamızın ixrac potensialının artırılmağında beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıqdan əhəmiyyətli istifadə ayrıca rol oynaya bilər. Təsadüfi deyildir ki, AYIB ilə BVF-nin kreditlərinin verilməyində başlıca prinsiplərdən biri də yerli istehsalın rəqabət- qabiliyyətinin ilə ixrac potensialının artırılmağıdır. Həmin qurumların ölkəmizdə gerçəkləşdirilmiş bəzi layihələri də məhz qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın dəstəklənməsinə, onların ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal etmələrinə istiqamətləndirilmişdir.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu günə kimi beynəlxalq maliyyə qurumları respublikamızda iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində strateji layihələri, xüsusilə də iqtisadi və sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməyi yönündə mövcud olan layihələri maliyyələşdirmişdirlər.

DB (BMK-nın təmsalında) ilə AYIB yanacaq-energetika sektoruna ümumilikdə 1,5 milyard dollardan çox investisiya yönəlmişlər. Həmin kreditlər adətən aşağıdakı layihələri əhatə edibdir:

- “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının işlənilməyi;
- Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac-boru kəmərinin tikintisi;
- “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismara verilməyi;
- Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi.

Həmin sektorda dövlət zəmanəti ilə əldə edilən kreditlərin əsas hissəsi “Azərenerji” ASC-nin podratçı olduğu layihələrə istiqamətləndirilmişdir. İndi dövlət qurumu olan “Azərenerji” ASC respublikada elektrik enerjisinin istehsalı və

bölüşdürülməyi ilə məşğuldur. Onun təbəçiliyində 5 SES və 4 IES vardır. Həmin stansiyaların bütövlükdə gücü 5000 Mvt dəyərləndirilir. Bütünlükdə elektrik enerjisinin 85 %-i IES-lərin, 15 %-i isə SES-lərin payına düşməkdədir.

Qeyd etmək zəruridir ki, elektrik enerjisi istehsalının milli İqtisadiyyatın inkişafında hansı strateji əhəmiyyətə sahib olduğunu izah etmək, həmçinin də beynəlxalq maliyyə qurumlarının kreditlərinin həmin sektorun inkişafında oynadığı rolunu müəyyən etməyə ehtiyac yoxdur.

Yaponiyanın Xarici Ölkələrlə İqtisadi Əməkdaşlıq Fondu 1998-ci ildə “Şimal” RSES-in təkrar qurulması üçün Azərbaycan dövlətinə 170 mln. dollar dəyərində kredit ayırıbdır. 40 il müddətinə və illik 0,75 %-ə verilmiş həmin kredit həcminə 1999-cu ildə bank tərəfindən 150 mln. dollar əlavə olunmuşdur. Ümumi dəyəri 320 mln. dollara çatmış həmin kredit layihəsi ətrafında “Şimal” RSES-də mövcud olan 15 MVt-lıq buxar-qaz qurğusu 400 MVt gücündə yeni qurğu ilə əvəz edilməlidir.

Dünya Bankı Qrupuna daxil olmuş Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası “Azərbaycanın qaz sisteminin bərpası” layihəsini maliyyələşdiribdir. 20,2 mln. dollar həcmində kredit qazdan istifadəni çoxaltmaq, onun qeyri-texniki itkilərini azaltmaq, ölçmə avadanlığını ilə qaz istehlakının uçot sistemini təkmilləşdirmək üçün verilmişdir. 35 il müddətinə verilmiş borcun illik faizi 0,75 % təşkil edibdir.

Beynəlxalq maliyyə qurumları vasitəsilə ölkəmizin təhsil sektoruna da investisiyalar istiqamətləndirilmişdir. Bu cəhətdən birinci saziş 1999-cu ildə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə imzalanıbdir. “Təhsil islahatı” adlanan layihədə tədris planının təkmilləşdirilməyi, pedaqoqların təkrar hazırlığı, həmin sahədə görülmüş işlərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi vacib məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Qeyd etmək vacibdir ki, keçid iqtisadiyyatı mühitində əlbəttə ki, hər bir dövlət üzrə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə, həmçinin də başqa kreditorlarla əməkdaşlığın yarada biləcəyi başlıca problem xarici borcun artması və onun milli İqtisadiyyat üzrə ağır yükə çevrilməyidir. Bunun üçün də həmin mövzuda tədqiqat işi yerinə yetirilərkən xarici borclanma məsələsinə diqqət edilməsi mühümdür.

Bütünlükdə, xarici borclanmada dövlətin iştirakı əsasən iki formada olur. İlk variantda dövlət kredit vəsaitinin alıcısı olaraq ayrıca çıxış edir. İkinci halda isə ölkə borc vəsaitinin alınması üçün tək-cə zəmanətçi rolunu oynayır. Bu cəhətdən ölkəmizin beynəlxalq maliyyə qurumları ilə başqa maliyyə təsisatları ilə əlaqədə yaranmış xarici ölkə borcunu iki qrupa ayırmaq olar: birincisi, ayrıca hökumətin aldığı kreditlər, ikincisi isə hökumətin zəmanəti ilə ayrı-ayrı təşkilatlar tərəfindən alınmış kreditlər.

Əsasən beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən hökumətin (ölkənin təmsalında) ayrıca aldığı kreditlər adətən aşağıdakı yönlərə xərclənir:

- büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməyi;
- vaxtı bitmiş dövlət borclarının ödənişi;
- tədiyə balansında tarazlığın təmin olunması;
- İqtisadi subyektlərin kredit ehtiyaclarının ödənilməyi və s.

Ölkə zəmanət verdiyi kredit üçün əməliyyatda üçüncü tərəf olaraq iştirak edir. Bu vaxt ölkə ilə kreditor arasında zəmanət sazişi bağlanmaqdadır. Bir qayda olaraq dövlət zəmanəti dövlətin İqtisadi inkişafı cəhətdən strateji hesab olunan sahələrdə fəaliyyətdə olan müəssisələrin aldığı kreditlərə verilməkdədir.

Beynəlxalq maliyyə qurumundan alınan kreditlərə verilmiş dövlət zəmanəti adətən aşağıdakı şərtlərə əsaslanaraq təqdim edilir:

- maliyyə orqanı ilə təsərrüfat subyektinin hesablaşma ya da depozit hesablarından vəsaitləri çıxarmaq hüququ vermiş qarşılıqlı müqavilənin bağlanılmağı;
- subyektlər arasında girov müqaviləsinin bağlanılmağı;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təsərrüfat subyektinin bank hesab-larına şərtsiz nəzarət etmək hüququnu vermiş razılaşmanın həyata keçirilməyi;
- təsərrüfat subyektinin onun maliyyə vəziyyətinin dəyərləndirilməsi üçün tələb olunan bütün məlumatları təqdim etməsi.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının başlıca problemləri aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- Kredit almış müəssisə ilə təşkilatlar kredit təşkilatları və banklardan borc alarkən bu borcu qaytaracaqları haqda Azərbaycan Hökumətinin zəmanətini alırlar. Həmin təşkilatlara konkret olaraq Dövlət Neft Şirkəti, “Azəriqaz” QSC, “Azərenerji” ASC, “Azərsu” SC, Təhsil Nazirliyi kimi qurumları nümunə göstərə bilərik. Hökumət zəmanət vermiş olduğu kreditin büdcə vəsaitindən qaytarılacağına təminat verir ki, o da bu qurumlarda arxayınlıq yaradaraq kreditin faydalı istifadəsinə və qaytarılmağına marağı azaldır.

- Beynəlxalq maliyyə institutları müəssisə ilə təşkilatlara kreditləri hökumətdən zəmanət aldıqdan sonra, beləki həmin kreditin ölkə büdcəsi hesabına ödəniləcəyinə təminat aldıqdan sonra verirlər. Bu da həmin maliyyə qurumlarının kredit layihələrinin əhəmiyyətli icra olunmasına nəzarət etmələrini stimullaşdırmır. Maliyyə təşkilatları borc alan qurumun yox, dövlətin borcu qaytara bilmə qabiliyyətini qiymətləndirir.

Qeyd etmək vacibdir ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri hesabına strateji infrastruktur layihələrini (dəmir yolları, su kəmərləri, limanlar və s.) həyata keçirməyi əhəmiyyətli ola bilər.

3.3. Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinin perspektiv həll yolları

Ölkənin perspektivli inkişafının məqsəd və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onların reallaşdırılmasının təmin edilməsi üçün Dövlət başçısının 6 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunmuş Milli iqtisadiyyat üzrə strateji yol xəritələrinin gerçəkləşdirilməsi qoyulmuş əsas vəzifələrin yerinə yetirilməyində vacib rol oynayır. Strateji yol xəritələri iqtisadi inkişaf strategiyasını, 2016-2020-ci illər üzrə tədbirlər planını, 2025-ci ilə kimi uzunmüddətli baxışı ehtiva edir. Strateji yol xəritələri Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafın keyfiyyət cəhətdən yeni mərhələsində gələcək inkişafını perspektivlərinin dərin elmi əsaslarında müəyyən edən konseptual əhəmiyyətli sənəddir.

Azərbaycan Respublikasının “Sahibkarlıq sahəsində aparılmış yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanununa əsasən, 1 noyabr 2015-ci il tarixdən vergi

yoxlamaları, vətəndaşların həyat və sağlamlığına, ölkənin təhlükəsizliyi ilə iqtisadi maraqlarına əhəmiyyətli təhlükə kəsb edən yoxlamalardan başqa sahibkarlıq sahəsində bütün yoxlamalar dayandırılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarların, məşğulluğun təminatı sahəsində sahibkarlığın artan rolunu nəzərə alaraq, cəmiyyətdə sahibkarlığın dəstəklənməsi atmosferinə impuls vermək məqsədilə cənab Prezident hər il 25 aprel tarixində qeyd ediləcək “Sahibkarlar gününü” təsis etmişdir.

Məhsul və nəqliyyat vasitələrinin lap çevik və şəffaf həyata keçirilməyi və məmurlarla vətəndaşlar arasında münasibətlərin inkişafı məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 may 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə sahibkarların gömrük-buraxılış məntəqələrindən riskin qiymətləndirilməsi əsasında buraxılması təmin edilmişdir, Dövlət gömrük komitəsi “Yaşıl dəhliz” və başqa buraxılış sistemlərinin tətbiqi üçün müvafiq infrastruktur yaratmışdır. 1 avqust 2016-cı il tarixdən sahibkarlar “Yaşıl dəhliz” və başqa buraxılış sistemlərinin istifadəsi imkanını əldə etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətlərinin və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin təsdiqi haqqında” 4 avqust 2016-cı il tarixli Sərəncamını ayrıca qeyd etmək zəruridir. Sərəncamın icrası nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsinə bütövlükdə 56 maddəni əhatə edən 201 dəyişiklik edilmişdir. Vətəndaş dövriyyəsinin iştirakçıları arasında həyata keçirilən əməliyyat ilə hesablaşmaların şəffaflığının təmin olunması üçün Azərbaycan Respublikasının “Nağdsız ödəmələr haqqında” yeni qanunu qəbul edilmişdir. Ümumilikdə, dəyişikliklər iqtisadi fəallığın böyüməsi, sahibkarlığın inkişafı, ümumilikdə ölkənin dayanıqlı inkişafı nəzərdə tutur.

Bundan əlavə, Prezidentin qanunverici təşəbbüsü qaydasında Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş “Vergi ödəyicilərinin 1 yanvar 2017-ci il tarixinə vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” Qanun respublikamızda sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmağına, səmərəli biznes şəraitinin formalaşmasına, vergi yüklənməsinin optimallaşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Qanuna əsasən, vergi

ödəyicilərinin 1 yanvar 2017-ci il tarixinə olan borcların vaxtında ödənilməməsinə görə faizlər üzrə hesablanmış borcları tamamilə silinmiş, onların maliyyə sanksiyalarına əsasən borcları isə ödəmə müddətlərinə uyğun olaraq silinmişdir.

Sahibkarlığa göstərilən dəstəyin davamı kimi, ölkə prezidentinin “Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən icra hakimiyyəti orqanlarının və təşkilatlarının fəaliyyətində tədarükün səmərəliliyinin artırılması üzrə əlavə tədbirlər” haqqında Fərmanını qeyd etmək olar. Bu Fərman sadəcə icra hakimiyyəti orqanları və təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmır, həm də ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, o cümlədən də biznes və investisiya mühitinin rəqabət qabiliyyətinin və əlverişliliyinin artırılması məqsədini güdür. Dəqiqliklə demək olar ki, sözügedən Fərman azərbaycan sahibkarlarına idxalın əvəzləməsi və ixracın yüksəldilməsi üçün imkanlar təqdim edir.

Dövlət başçısının imzaladığı Fərman əsasında yaradılmış azexport.az internet portalı, “Azərbaycanın rəqəmsal ticarət qovşağı” (Digital Trade Hub of Azerbaijan) həm qeyri-neft sahəsini ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət göstərir, həm də regional faydalı rəqəmsal ticarət qovşağı olaraq Azərbaycan Respublikasının mövqelərinin gücləndirilməsi məqsədini güdür.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, Dövlət mənzil tikintisi agentliyi, Qida mallarının tədarüku ilə təchizatı Dövlət Agentliyi, Dövlət imtahan mərkəzi, Qida təhlükəsizliyi Agentliyi yaradılmışdır, standartlaşdırma, metrologiya, akkreditasiya ilə patent hüququ obyektlərinin qorunması sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməyi məqsədlə ictimai hüququn “Azərbaycan metrologiya institutu”, “Azərbaycan standartlaşdırma institutu”, “Azərbaycan akkreditasiya mərkəzi” və “Patent və ticarət nişanları mərkəzi” hüquqi şəxslərinin yaradılması haqqında sərəncam verilmiş, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesinin təkmilləşdirilməyi, bir sıra tikinti obyektlərinin istismarı üçün icazələrin verilməsi prosesinin asanlaşdırılması, metallurgiya kompleksinin yaxşılaşdırılması, korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi ilə iqtisadiyyatın başqa sahələrində islahatlar həyata keçirilmişdir.

Çox güman ki, 2017-ci il ölkə tarixinə ciddi iqtisadi islahatlar ili olacaq daxil olacaq. Məhz bu ildə strateji yol xəritələrin həyata keçirilməsi başladı, sahibkarlığın gələcək inkişafı üçün mühüm addımlar atıldı, investisiyaların təşviqi mexanizmi işə salındı. 200-dən artıq investisiya təşviqi sənədləri verilmişdir. Bu istiqamət çərçivəsində özəl sektor ölkəyə 1,7 milliard manat məbləğində investisiya qoyuluşunu təmin edəcək.

Ölkə başçısının da qeyd etdiyi kimi, büdcəsi bu ilin büdcəsindən artıq olacaq 2018-ci ilin dövlət investisiya proqramı Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün daha böyük perspektivlər açır.

Belə ki, Azərbaycanda imtiyazlı kreditləmə, yol infrastrukturunun inkişafı, meliorasiya işləri, fermer təsərrüfatlarının kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin edilməsi, logistika mərkəzlərinin tikintisi, istixanaların qurulması davam etdiriləcək.

Respublikamız artıq dünyada xüsusi milli inkişaf modeli ilə seçilmiş, eyni zamanda sərmayədar dövlət ilə global böhran mühitində belə makroiqtisadi sabitliyi təmin etmiş ölkə olaraq tanınıb. Ölkəmiz, həmçinin, dünyada güclü, azad və müasir inkişaf edən bir ölkə kimi nüfuz qazanmışdır.

Diqqəti bir məsələyə də yönəltmək istərdik. Keçən ildən başlayaraq dünyada baş vermiş iqtisadi proseslər nəzdində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, investisiya ilə biznes şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmağı, sahibkarlığın genişləndirilməyi məqsədlə əlverişli şəraitlərin yaradılmağı, qeyri-neft ixrac potensialının artırılmağı, idxalın əvəzlənməyi, həmçinin yerli sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməyi istiqamətində müəyyən vacib qərarlar qəbul olunub və sistem xarakterli geniş iqtisadi islahatların aparılmağı başlıca hədəf kimi müəyyənləşdirilmişdir.

İndiki dövrdə qarşıda duran ən əsas məqsəd Azərbaycanı inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırmaqdır. Hal-hazırda ölkədə aparılmış hər bir iqtisadi islahatına əsaslanaraq sosial problemlərin aradan qaldırılmağı, vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməyi və hər bir vətəndaşın rifahının artırılmağına imkan verən şəraitin yaradılmağı məqsədi dayanmaqdadır. Belə bir şəraitin yaradılmağı isə dayanıqlı iqtisadi inkişafın reallaşdırılmağı, maliyyə sisteminin, sahibkarlıq

şəraitinin inkişaf etdirilməyi, vətəndaşların hüquqlarını ilə qanunla qorunan maraqlarının müdafiəsi üsulu ilə, eyni zamanda sosial problemlərin birbaşa həllinə istiqamətlənən tədbirlər vasitəsilə gerçəkləşdirə bilər.

Ölkə başçısı tərəfindən dərin iqtisadi islahatlar paketi əsasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılmağı, lisenziya tələb edilən fəaliyyət növlərinin sayının 59-dan 37-yə endirilməyi, sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə verilmiş icazələrin sayının təxminən 4 dəfə azaldılmaqla 330-dan 87-yə endirilməyi ilə əlaqəli vacib qərarlar qəbul edilib. Bundan əlavə ölkə başçısının imzaladığı müəyyən fərmanlarla respublikada sahibkarların şikayətlərinə baxılmağı sahəsində şəffaflıq ilə obyektivliyin təmin olunması, həmin sahədə şəxslərin hüquqları və qanunla qorunmuş maraqlarının müdafiəsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında Apelyasiya Şuraları yaradılıbdır.

Respublika Prezidentinin “Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər barədə ” sərəncamında isə 2016-2020-ci illərdə ölkə ərazisində istehsal edilən və istehsal zamanı istifadə edilən yerli komponentlər ilə qeyri-neft məhsullarının aiymətinin xüsusi çəkisindən, həmçinin ixrac olunan bu məhsulların növündən asılı olmaqla, qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan insanlara dövlət büdcəsinin vəsaiti üzrə ixrac təşviqinin ödənilməyi nəzərdə tutulub.

Ölkə Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə sahibkarlıq sahəsində son dövrlər ərzində qazanılan sürətli inkişafın davamlılığının təmin olunması və rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndirilməyi, beynəlxalq reytinglərdə respublikamızın mövqeyinin lap da yaxşılaşdırılmağı üçün komissiyanın, eyni zamanda makroiqtisadi sabitliyin lap da möhkəmləndirilməyi və maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması üçün Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılmağının da əhəmiyyəti böyükdür.

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqatın yekununda aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Xarici ticarətdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını xarakterizə edən bütün proseslər dəqiq əks olunur. Bu proseslər idxalatçılar, ixracatçılar arasında qarşılıqlı münasibətlərin mürəkkəbliyini və bazar agentlərinin ziddiyyətlərini əks etdirir. Xarici ticarətdə dövlətin iştirakı onun iqtisadi inkişaf səviyyəsi, ərazisi, əhalisinin sayı, doğul resurslarla təmin olunma səviyyəsi, daxili bazarın həcmi, iqtisadi siyasətin vəzifəsi və məqsədi ilə şərtlənməkdədir. Xarici ticarətin həcmi ilə strukturunu maddi istehsalın durumu, onun texniki səviyyəsi, ictimai əmək bölgüsünün inkişaf səviyyəsi ilə aşkar olunur. Qeyd edildiyi kimi, ölkəmizin xarici ticarət münasibətlərinin sürətli inkişafı, hər şeydən öncə, onun xarici ticarət təşkilatlarında iştirakı ilə şərtləndirilməkdədir. Dövlətin daxil olduğu və ya olacağı xarici ticarət təşkilatlarının qaydaları ilə şərtlərini öz ticarət siyasətinə tətbiq etməyi beləki ticarət münasibətlərinin genişləndirilməyinə yönəldir. Bu da xarici ticarətin həcmində çoxalmasına, ixrac ilə idxalın strukturunun dəyişməyinə, ticarət münasibətlərinin lap da sadələşdirilməyi, liberallaşdırılmağı, dərinləşdirilməyi üçün zəmin yaradır.

2. Müstəqillik qazandıqdan sonra respublikamızın Avropa Birliyi ilə iqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı dövlətləri ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının istər həcmində, istərsə də əmtəə strukturuna əsasən ticarət münasibətləri genişlənməkdədir. Bu da Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə (ən çox da inkişaf etmiş ölkələrlə) iqtisadi münasibətlərin ikitərəfli əsasda inkişaf etdirilməyinə imkan yaradır. Maraqlısı isə budur ki, bunların hamısı MDB dövlətləri ilə zəifləyən ticarət münasibətlərinin fonunda baş verir. Buna baxmayaraq, MDB məkanının xeyli ölkələri Azərbaycanın yaxın və stabil tərəfdaş ölkələri olaraq çıxış edirlər və bizə belə gəlir ki, həmin əməkdaşlığın lap da genişləndirilməyi üçün hər cür imkan vardır. Qloballaşma prosesinin ölkəmizi və həmçinin də MDB ölkələrini əhatəsinə aldığı bir zamanda hal-hazırkı hal bizi heç cürə qane etməz. Beləliklə, iqtisadiyyatımızın gələcəyi üçün yeni bazarların tapılmağı və kəşf olunması nə qədər əhəmiyyətlidirsə, ənənəvi tutumlu bazarların itirilməyi lap da ağırdır və MDB ölkələrinin daxili bazarlarının

Ölkəmiz üçün əhəmiyyəti ilə iqtisadi imkanı xeyli böyükdür. MDB məkanında Azərbaycan təkcə Ermənistanla məlum səbəblər üzündən heç bir sahədə iqtisadi əməkdaşlıq etmir, ancaq başqa ölkələrlə bir çox sahələrdə eyni zamanda ticarət sahəsində sıx münasibətlər mövcüddür. Respublikamızla MDB ölkələri arasında idxal-ixrac əməliyyatlarının strukturuna nəzər yetirərkən aydın olur ki, son dövrlər, Azərbaycanla MDB ölkələrinin ticarət dövriyyəsi ölkəmizin ümumi ticarət dövriyyəsinin 1/3- dən az hissəsini təşkil edibdir.

3. İxracın stimullaşdırılmasının ən güclü təsiredici vasitəsi valyuta məzənnəsinin tənzim olunması sayılır. Müasir dövrdə ixracın ən geniş yayılmış forması məqsədli mal krediti verilməsi və birbaşa investisiya qoyuluşları sayılır.

4. Ölkəmizdə maliyyə sahəsində aparılmış iqtisadi islahatların cari, həmçinin orta və uzunmüddətli dövrdə faydalarını görmək mümkündür. Əsasən də, manat ilə qiymətlərin sabitliyi nəzdində iqtisadi canlandırılmanın bank sahəsi vasitəsilə həyata keçirilməyi siyasəti uğur əldə edəcəkdir. Sürətli iqtisadi islahatlar ilə yaxşı infrastruktur həmişəlik iqtisadi inkişaf üçün yaxşı şəraitdir.

5. Hər bir dövlətin digər dövlətlərlə iqtisadi münasibətlərini özünün ümumiləşdirilmiş ifadəsini tədiyə balansında tapmaqdadır. Həmin balans beynəlxalq miqyasda kapitalın, əmtəə ilə xidmətlərin mübadiləsində dövlətin iştirakının xüsusiyyətlərini aşkara çıxaran informasiya mənbəyi sayılır. Tədiyə balansında xarici iqtisadi əlaqələrdə ölkənin həyata keçirdiyi əməliyyatların sistemləşdirilmiş siyahısı verilir, xarici iqtisadi fəaliyyətin yekunları əks etdirilir, onun valyuta-maliyyə vəziyyəti qiymətləndirilir. Dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmək məqsədilə istifadə etdiyi tədbirlər qrupuna ixracın stimullaşdırılmasının ayrı-ayrı formaları aiddir. Buna xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməyində istehsalçı şirkətlərə birbaşa təsir göstərilməsi tədbirləri də deyilir.

6. Respublikamızda rəqabət mühitinin təmin edilməsi, əcnəbi investorların hüquqlarının mühafizəsi ilə əlaqəli son iki ildə qəbul edilmiş mühüm qərarların icrası, makroiqtisadi sabitlik yüksək nəticə əldə edilməsinin başlıca səbəbləri kimi səciyyələndirilə bilər. Bu, birbaşa hökumətin maliyyə sabitliyinin və uzunmüddətli

inkışaf strategiyasının təmin olunması ilə bağlı yürütdüyü siyasətin məntiqi nəticəsi sayıla bilər faktordur. Dövlət başçısının yürütdüyü məqsədyönlü siyasətin, genişmiqyaslı islahatların davamlılığının, güclü iradəsinin və qətiyyətinin bariz nümayişidir. Ölkəmizin bu müvəffəqiyyətli beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə də təsdiq olunur. Dünya İqtisadi Forumunun global rəqabətqabiliyyətliliyi indeksində respublikamız 37-ci yerdədir və həmin sahədə ölkəmiz MDB məkanında birinci yerdədir. “Fitch”, “Standard and Poor's”, “Moody's” kimi beynəlxalq reyting agentlikləri Azərbaycanın reytingini yüksək qiymətləndirirlər.

7. Tədqiqatlardan aydın olur ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının əsas problemləri aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- Kredit alan müəssisə ilə təşkilatlar kredit təşkilatları və banklardan borc alarkən bu borcu qaytaracaqları haqda Azərbaycan Hökumətinin zəmanətini alırlar. Həmin təşkilatlara konkret olaraq Dövlət Neft Şirkəti, “Azəriqaz” QSC, “Azərenerji” ASC, “Azərsu” SC, Təhsil Nazirliyi kimi qurumları misal göstərə bilərik. Hökumət zəmanət verdiyi kreditin büdcə vəsaitindən qaytarılacağına təminat verir ki, bu da o qurumlarda arxayınlıq yaradaraq kreditin faydalı istifadəsinə və qaytarılmağına marağı azaldır.

- Beynəlxalq maliyyə institutları müəssisə ilə təşkilatlara kreditləri hökumətdən zəmanət aldıqdan sonra, belə ki, həmin kreditin dövlət büdcəsi hesabına ödəniləcəyinə təminat aldıqdan sonra verirlər. Bu da o maliyyə qurumlarının kredit layihələrinin əhəmiyyətli icra olunmasına nəzarət etmələrini stimullaşdırmır. Maliyyə təşkilatları borc alan qurumun yox, dövlətin borcu qaytara bilmə qabiliyyətini qiymətləndirir. Qeyd etmək vacibdir ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri hesabına strateji infrastruktur layihələrini (dəmir yolları, su kəmərləri, limanlar və s.) həyata keçirməsi faydalı ola bilər.

8. Ölkə başçısı tərəfindən dərin iqtisadi islahatlar paketi əsasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılmağı, lisenziya tələb edilən fəaliyyət növlərinin sayının 59-dan 37-yə endirilməyi, sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə verilmiş icazələrin sayının təxminən 4 dəfə azaldılmaqla 330-dan 87-yə endirilməyi ilə əlaqəli vacib qərarlar qəbul edilib. Bundan əlavə ölkə başçısının imzaladığı müəyyən fərmanlarla

respublikada sahibkarların şikayətlərinə baxılmağı sahəsində şəffaflıq ilə obyektivliyin təmin olunması, həmin sahədə şəxslərin hüquqları və qanunla qorunmuş maraqlarının müdafiəsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında Apelyasiya Şuraları yaradılıb.

9. “İnvestisiyaların təşviqi ilə əlaqəli əlavə tədbirlər barədə ” dövlət başçısının müvafiq fərmanı ilə qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan insanlara dövlət büdcəsinin vəsaiti üzrə geri ödəmə dəstəyinin verilməyi ilə əlaqəli hüquqi baza yaradılmışdır.

10. Respublika Prezidentinin “Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə əlaqəli əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamında isə 2016-2020-ci illərdə ölkə ərazisində istehsal edilən və istehsal zamanı istifadə edilən yerli komponentlər ilə qeyri-neft məhsullarının aymətinin xüsusi çəkisindən, həmçinin ixrac olunan bu məhsulların növündən asılı olmaqla, qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan insanlara dövlət büdcəsinin vəsaiti üzrə ixrac təşviqinin ödənilməyi nəzərdə tutulub.

11. Ölkə Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə sahibkarlıq sahəsində son dövrlər ərzində qazanılan sürətli inkişafın davamlılığının təmin olunması və rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndirilməyi, beynəlxalq reytinglərdə respublikamızın mövqeyinin lap da yaxşılaşdırılmağı üçün komissiyanın, eyni zamanda makroiqtisadi sabitliyin lap da möhkəmləndirilməyi və maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması üçün Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılmağının da əhəmiyyəti böyükdür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. A.Əliyev, “Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı”, Bakı, 2008.
2. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı “Nasir” nəşriyyatı, 2002, 447 s.
3. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı “Nasir” nəşriyyatı, 2006, 834 s
4. Allahverdiyev H.B. İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, 2009. 342 s.
5. Aydın Hüseynov. Müstəqil Azərbaycan - 20: iqtisadi inkişaf yolu. Bakı, 2011. 328 səh.
6. Babayev Ə.P. İqtisadi nəzəriyyə, T.Vəliyevin, Ə.Babayevin, M.Meybullayevin ümumi redaktorluğu ilə, dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 1999, s. 205.
7. C.Kərimov, A.Orucov, H.İsrafilov, “Dünya iqtisadiyyatı”, Bakı, 2007.
8. C.Kərimov, A.Orucov, T.Kərimova, “Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar”, Bakı, 2008.
9. Ç.Abbasov, “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları”, Bakı, 2005.
10. Dünyamalı Vəliyev, Aqil Əsədov “Beynəlxalq iqtisadiyyat”. Bakı, 2012, 400 səh.
11. Əhmədov Ə.H., Əzizov R.H., Hacıyev M.H. Xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili. Bakı, 1997
12. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində rolu”. Metodik vəsit, Bakı, 2011. 120 səh.
13. Əhmədov M.Ə. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması, Bakı 2003
14. Əliyev Aydın, “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Azərbaycanın xarici ticarətiqtisadi əlaqələri”, Dərslik, Bakı, 2003.
15. Həsənov Ə.M. “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın ixarici siyasəti”. Dərslik, Bakı, 2005, 752 s.
16. Kərimli I., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslik Bakı 2000, s. 19-20-50.

17. Kuşlin V.I. ümumi redaktorluğu ilə dərc olunmuş “Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi” adlı dərslik, tərcümə, M. 2005
18. Qənbərov Fuad “Xarici iqtisadi əlaqələr və iqtisadi artım”. Bakı, 2012, 448
19. Qəribov Asəf, Əzizov Anar, Əhmədova Sədaqət . Beynəlxalq ticarət əməliyyatları. Bakı, 2017. 256 s.
20. Maliyyə sabitliyi icmalı 2014-cü il və 2015-ci ilin I rübü. Bakı, 2015
21. Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı, 2008
22. Məmmədov Z. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri. Bakı, Kooperasiya, 2004
23. Məmmədov Z.F. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı, Azərneşr, 2008
24. Mustafayev
F.F.Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri. Bakı, Elm,2008, 537 s.
25. Nadirov A. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2002,s.43.
26. Oqtay Məmmədli, Mürsəl İsmayılov, Fazil İsmayılov. Milli İqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı, 2013, *səhifə 286*
27. R.Həsənov, “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları”, Bakı, 1998.
28. Rəhimov M. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafını tənzimləyən qanunlar. Bakı, Azərbaycan, 1996.
29. S.Səfərov, “Heydər Əliyev keçən yeni keyfiyyət halında: iqtisadiyyat, siyasət, dinamizm, problemlər, perspektivlər”, Bakı, 2005.
30. S.Səfərov, “Yeni Azərbaycan: iqtisadiyyat, siyasət, dinamizm”, Bakı,2003.
31. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, Bakı-2011, 542 s.

32. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər(monoqrafiya).Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2009.
33. Vəliyev D., Əsədov A. “Beynəlxalq iqtisadiyyat”. Dəsrlik. Bakı, 2012, 400 səh.
34. Zeynalov K. Azərbaycanca istehsal münasibətlərinin ziddiyyətləri. Bakı, 1994, s. 205.
35. Adrian, Tobias, and Nellie Liang. 2016. “Monetary Policy, Financial Conditions, and Financial Stability.” Federal Reserve Bank of New York Staff Report 690. Adrian, Tobias, and Hyun Song Shin. 2011. “Financial Intermediary Balance Sheet Management.” Annual Review of Financial Economics 3 (1): 289–307
36. Adrian, Tobias, and Nina Boyarchenko. 2012. “Intermediary Leverage Cycles and Financial Stability.” Working Paper 2012-010, Becker Friedman Institute for Research in Economics, Chicago, IL
37. Dattels, Peter, Rebecca McCaughrin, Ken Miyajima, and Jaume Puig. 2010. “Can You Map Global Financial Stability?” IMF Working Paper 10/145, International Monetary Fund, Washington, DC
38. Sahay, Ratna, Martin Cihak, Papa M. N’Diaye, Adolfo Barajas, Ran Bi, Diana Ayala, Yuan Gao, Annette Kyobe, Lam Nguyen, Christian Saborowski, Katsiaryna Svirydzenka, and Seyed Reza Yousefi. 2015. “Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets.” IMF Staff Discussion Note 15/08, International Monetary Fund, Washington, DC.
39. Bacchetta, M. and Jansen, M. (2003) Adjusting to Trade Liberalization, Geneva: WTO.
40. HODGES, Jeremy, "Global Foreign Exchange," Corporate Finance, (1993).
41. http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/a0598d804a1d4c618f589f02f96b8a3d/foreign_trade_az.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=a0598d804a1d4c618f589f02f96b8a3d
42. <http://kaspi.az/az/azerbaycanin-xarici-ticaret-dvriyyesi-3-artib/>
43. <http://oxu.az/economy/37875>

44. <http://www.xalqgazeti.com/az/news/economy/79426>
45. http://iqtisadiislahat.org/articles/azerbaycanda_maliyye_sabitliyi_cagirislar_ve_perspektivler-8
46. <https://www.cbar.az/lpages/statistics/external-sector-statistics/> Azərbaycan Mərkəzi Bankı
47. <https://www.stat.gov.az/source/trade/> Dövlət Statistika Komitəsi
48. www.worldbank.org –Dünya Bankı
49. <http://www.imf.org> –Beynəlxalq Valyuta Fondu
50. <https://www.fitchratings.com> – Fitch Ratings agentliyi
51. <https://www.standardandpoors.com> – Standart and Poor agentliyi
52. www.doingbusiness.org - Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası
53. hdr.undp.org – İnsan İnkişafı Hesabatı
54. <https://www.weforum.org> – Dünya İqtisadi Forumu
55. http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=44
56. db-25-10-2016&catid=8:news&Itemid=263&lang=az

XÜLASƏ

Xarici ticarətdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını xarakterizə edən bütün proseslər dəqiq əks olunur. Bu proseslər idxalatçılar, ixracatçılar arasında qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəbliyini və bazar agentlərinin ziddiyyətlərini göstərir. Xarici ticarətdə ölkənin iştirakı onun iqtisadi inkişaf səviyyəsi, ərazisi, əhalisinin sayı, təbii resurslarla təmin olunma səviyyəsi, daxili bazarın həcmi, iqtisadi siyasətin vəzifəsi və məqsədi ilə şərtlənir. Xarici ticarətin həcmi və strukturunu maddi istehsalın vəziyyəti, onun texniki səviyyəsi, ictimai əmək bölgüsünün inkişaf səviyyəsi ilə aşkar olunur. Qeyd edildiyi kimi, ölkəmizin xarici ticarət münasibətlərinin sürətli inkişafı, hər şeydən öncə, onun xarici ticarət təşkilatlarında iştirakı ilə şərtləndirilir. Ölkənin daxil olduğu və ya olacağı xarici ticarət təşkilatlarının qaydalarını və şərtlərini öz ticarət siyasətinə tətbiq etməsi məhz ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə yönəldir. Bu da xarici ticarətin həcmiminin artmasına, ixrac və idxalın strukturunun dəyişməsinə, ticarət əlaqələrinin daha da sadələşdirilməsi, liberallaşdırılması, dərinləşdirilməsi üçün şərait yaradır.

Ölkəmizdə maliyyə sahəsində aparılmış iqtisadi islahatların cari, həmçinin orta və uzunmüddətli dövrdə faydalarını görmək mümkündür. Əsasən də, manat ilə qiymətlərin sabitliyi nəzdində iqtisadi canlandırılmanın bank sahəsi vasitəsilə həyata keçirilməyi siyasəti uğur əldə edəcəkdir. Sürətli iqtisadi islahatlar ilə yaxşı infrastruktur həmişəlik iqtisadi inkişaf üçün yaxşı şəraitdir.

ABSTRACT

All the processes characterizing the development of the country's economy in foreign trade are clearly reflected. These processes show the complexity of mutual relations between importers and exporters, and the contradictions of market agents. The presence of the country in foreign trade is conditioned by the level of economic development, the territory, the population, the level of supply of natural resources, the volume of the domestic market, the function and purpose of economic policy. The volume and structure of foreign trade is determined by the state of material production, its technical level, and the level of social division of labor. As noted, the rapid development of our country's foreign trade relations, first of all, is conditioned by its participation in foreign trade organizations. The application of the rules and conditions of foreign trade organizations to which the country is or may be incorporated into its own trade policy is aimed at expanding trade relations. This creates conditions for the growth of foreign trade, changes in the structure of exports and imports, further simplification, liberalization and deepening of trade relations.

It is possible to see the benefits of economic reforms carried out in our country in the current, medium and long term. In fact, the policy of economic inculcation through the stability of the manat with the banking sector will succeed. Good infrastructure with fast economic reforms is a good condition for ever-lasting economic development.

РЕЗЮМЕ

Отражены все процессы, характеризующие развитие экономики страны во внешней торговле. Эти процессы показывают сложность взаимоотношений между импортерами и экспортерами и противоречия рыночных агентов. Присутствие страны во внешней торговле обусловлено уровнем экономического развития, территорией, населением, уровнем предложения природных ресурсов, объемом внутреннего рынка, функцией и целью экономической политики. Объем и структура внешней торговли определяется состоянием материального производства, его техническим уровнем и уровнем социального разделения труда. Как отмечалось, быстрое развитие внешнеторговых отношений нашей страны, в первую очередь, обусловлено ее участием во внешнеторговых организациях. Применение правил и условий организаций внешней торговли, в которые страна входит или может быть включено в свою торговую политику, направлена на расширение торговых отношений. Это создает условия для роста внешней торговли, изменений в структуре экспорта и импорта, дальнейшего упрощения, либерализации и углубления торговых отношений.

Можно видеть преимущества экономических реформ, проводимых в нашей стране в нынешнем, среднесрочном и долгосрочном плане. Фактически, политика экономического стимулирования через стабильность маната с банковским сектором будет успешной. Хорошая инфраструктура с быстрыми экономическими реформами является хорошим условием для долговременного экономического развития.